

Gulyás Pál

A KÖNYV SORSA MAGYARORSZÁGON

III. rész

KÉZIRAT GYANÁNT

**OSZK
KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI ÉS MÓDSZERTANI KÖZPONT
BUDAPEST
1961**

Gulyás Pál

A KÖNYV SORSA MAGYARORSZÁGON

III. rész

KÉZIRAT GYANÁNT

OSZK
KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI ÉS MÓDSZERTANI KÖZPONT
BUDAPEST
1984

TARTALOMJEGYZÉK

	old.
IV. A könyvillusztrálás	3
V. A könyvek bekötése	52
VI. Könyvcenzura és nyomdai privilégium . . .	81
VII. A kiadói viszonyok	102
VIII. A könyvek forgalomba hozatala	140
IX. A könyvek gyűjtése, megőrzése és használata	166

Lektorálta

HOLL BÉLA és KÉKI BÉLA

F.k.: Dr. Jóboru Magda

Kiadja a Könyvtártudományi és Módszertani Központ
1961. november 20.

Példányszám: 500 Terjedelem: 12 A5 iv

Készült a KMK házi sokszorosítójában
(Bp. VIII. Múzeum u.3.)

IV. A KÖNYVILLUSZTRÁLÁS

Régi nyomtatványaink művészi kiállítása - mind a tipográfiai diszek, mind a sajátképi illusztrációk - a magyar könyv történetének egyik leghelyesebb területe. Míg a kéziratos korszakot illetően a legutóbbi évtizedekben e téren kiváltképpen néhány műtörténész irónóknak fáradhatatlan buzgalma következtében véglegesnek látszó eredményekben és többé-kevésbé termékeny föltevésekben gazdag kutató munka folyt, s míg az inkunábulumi korszak magyar vonatkozású külföldi képanyaga is legalább egy-két mélyebbre ható vizsgálódás tárgyául szolgált, addig a mohácsi vész utáni három évszázad könyvművészete - különösen céhbéli műtörténészeink részéről - szinte érthetetlennek látszó mellőzésben részesült. Csakó Elemérnek az addigi teljesen elégtelen előtanulmányokat egybefoglaló dolgozata, Az iparművészet könyve I.kötetében /Bp.,1902/, az egyetemi nyomda ugyancsak általa szerkesztett jubileumi történetének /Bp., 1927 ./ alighanem a szerkesztő tollából származó VI.fejezete, Pataky Dénesnek nagyonis vázlatos és éppen a könyvek képanyagát kevésbé figyelembe vevő munkája, A magyar rézmetszés története /Bp.,1951./, Bielznek az erdélyi grafikát tárgyaló német füzeté /Nagyszében, 1947/, s néhány, nem is mindig hivatásos műtörténésztől kikerült részlettanulmány: ez minden, ami e téren eddigelé megjelent. Pedig nem volt korszaka a magyar könyvnek, melyben még az elemi tanköny-

vek, iskolai disszertációk, elvont teológiai kérdéseket fejtegető föliánsok, száraz törvénygyűjtemények vagy éles szóval vagdalkozó vitairatok is olyan diszes, ha nem is mindig művészi becsű köntöst öltöttek volna magukra, mint főleg a XVI. és XVII. század folyamán. Olyan előkelő izléssel kiállított tankönyvek, aminő Cato erkölcsi disztichonjai /RMK II. 17./ a Honterus vezetése alatt működő brassói nyomdából - hogy csak találomra ragadjak ki egy példát - azóta sem kerültek a magyar gyermekek kezébe.

A rendszeres kutatást megnehezíti, hogy Szabó Károly Régi magyar könyvtár-a ebből a szempontból vajmi h é z a - g o s . A könyvek leírásában a diszekről csak elvéve, s az illusztrációkról sem mindig emlékezik meg, s ha megteszi, a képanyaggal jobbra igen sommásan végez. Például ilyenformán: a címlapon "fametszet" /RMK I. 127./ vagy: "a szövegbe nyomott szentképekkel" /RMK II.1412./. Sinapius Parva Scholájának /RMK II.917./ leírásában csak ebből a megjegyzésből értesülünk róla, hogy a műnek rézmetszetű címlapja van: "a címlapon áll a metsző neve... Maurit. Lang sculpsit Poson.", de hogy a szövegben is vannak fejezetkezdő rézmetszetek, arról mélyen hallgat! Csak nagy néha ad a képekről tüzetesebb leírást, s e leírások nem egyszer egyenesen megtévesztik az olvasót. Így amikor - a szövegből ítélve meg az illusztrációkat - gonyképeknek minősíti a De falsa et vera unius dei... cognitione /Gyulafehérvár, 1568 körül. RMK II.106./ c. vitairatban lenyomatott s a Szentháromságot ábrázoló képsorozatot, holott a képek egyike-másika a Szentháromságnak évszázadokra visszanyúló, kánonszerű ábrázolása, a gonyolódó torzításnak leghalványabb árnyalata nélkül! Még képtelenebb az a leírás, amit a Fortunatus h.n.1651.évi kiadása címlapján lévő fametszetről nyújt: "Alvó férfi, ennek lábánál térdepelő szerzetes, ki a felhők közt lebegő Szűz Máriához imádkozik". /RMK I.848. 260.l./ Minthogy ugyanez a fametszet két másik XVII. századi nyomtatványon egy év nélküli Aesopus és az 1673.évi lőcsei Magyar Aesopus címlapján is előfordul,

Szóll Farkas a képet így magyarázza: Az alvó férfi Aesopus, a térdeplő Isis papja, az égbolton megjelenő nőalak pedig Isis istennő. /- M.Kvszle, 1888. 93.l., idézi Lázár Béla: A Fortunate-mese az irodalomban. Bp., 1890. 69.l. Ugyanitt a Fortunatus címlapjának reprodukciója. -/ Szóll Farkas értelmezése persze csak abban az esetben állhat meg, ha bebizonyosodik, hogy a képecske az Aesopus-hoz készült. Amennyiben azonban kiderülne, hogy a fametszet eredetileg a Fortunatus-t illusztrálta - ehhez talán a német népkönyv 1556. évi frankfurti, vagy a szövegében ezzel teljesen meggyező 1609.évi augsburgi kiadásának képanyaga szolgáltathat bizonyítékot, mint amelyek egyike Bleyer Jakab szerint /- Fortuna-népkönyvünk és német eredetije. EPk, 1907. 731.l. -/ a magyar redakció forrása volt - akkor mind az alvó, mind a térdeplő férfi csakis Fortunatus lehet, akinek álmában "az Szerentsének Szüze meg-jelent, egy erszényt adva" /-V. 8. az előszót, Lázár i.m. 70 .l.-/. De hogy a felhők közül előtűnő, kezében jogart tartó, derékig meztelen nőalaknak semmi köze Szűz Máriához, az mindenképpen kétségtelen... De nemcsak a képanyag leírása elégtelen és megtévesztő Szabó Károly munkájában, hanem technikai kivitelükre vonatkozó megjegyzései sem mindig helytállóak. A fametszetet néha összetéveszti a rézmetszettel /Pl: RMK. I.223. és II.1451./, sőt arra is van eset, hogy XVII.századi könyv leírásában "kőnyomatú képek"-et emleget! /RMK II.559. 158.l./

Az a mostoha bánásmód, melyben Szabó a könyvek díszítő elemeit és képanyagát részesíti, b i b l i o g r á f i a i s z e m p o n t b ó l i s elítélendő. Igaz, a típusok és körzetek, vagyis öntött díszítő elemek azonosága alapján nem is lehet minden kétséget kizáróan eldönteni, hogy valamely csonka unikum, vagy hely és év jelzése nélküli kiadvány melyik ismert nyomda terméke. A könyvnyomtatók ugyanis ebben a kései korszakban a betűöntő műhelyekből készen kapták körzet- és betűanyagukat, vagy az azok kiöntésére szolgáló matrixokat. A fametszetű kezdők,

fejlécek, záródiszkek és illusztrációk azonban döntő fontosságúak! Helyesen jegyzi meg Varjas Béla /- Balassa Bálint Istenes Énekeinek első kiadása, M.Kvszle, 1940. 118.l. -/, hogy "a nyomóduccokat - minthogy fametszetekkel van dolgunk - minden tekintetben azonos formában 'gyárilag' több példányban előállítani" nem lehetett és "ezen az alapon tehát feltétlenül megállapítható, hogy különböző munkákban megjelent lenyomatok azonos ducokról készültek-e vagy sem".

Csak azt nem szabad szem elől téveszteni, hogy ezek a fametszetű ducok egyik nyomdából a másikba vándorolhattak. Aminthogy vándoroltak is, és nem egyszer első feltűnésük után évtizedekkel újra meg újra felhasználták őket! Így Varjas idézett dolgozatában kimutatja, hogy a Bécsben Ferenczfi Lőrinc betűivel Rickhes Mihály műhelyében 1632-1635.közt készült Balassa-kiadás képecskéinek egy része 1642. és 1650.évi pozsonyi és 1674. évi nagyszombati kiadványokban, még pedig a bécsi Balassa-kiadvány "metszeteivel azonos ducokról" nyomva újból megjelent. /- I.h. 119.l. -/ Ennek az a magyarázata, hogy Ferenczfi nyomdai felszerelése 1640-ben Pozsonyba, majd 1652-ben Nagyszombatba került. E képecskéknél jóval hosszabb pályára tekinthet vissza az a világ teremtését ábrázoló wittenbergi eredetű fametszet, melyet Hoffgreff használt először Heltai Gáspár Catechismus minor-ának 1550-ben megjelent kiadásában /RMK I.46./, s amelyet Szabó Károly szerint egy 1581.évi /Sztárai Mihály: A Vizűzönnec historiája. RMK I. 182./ és egy 1638.évi /Rákosi András: Széphistoria egy Phariseus és egy Publicanusnak imádságokrol. RMK I. 68l./ kolozsvári nyomtatványnál újra felhasználtak.

Az itt felsorolt esetekben alapjában egy és ugyanazon nyomdáról van szó. De a diszitó- és képanyag nyomdáról - nyomdára vándorlása sem ritka. A Tinódi Cronica-jához 1554-ben Hoffgreff által felhasznált fametszetű keretet nemcsak jogutóda, Heltai Gáspár alkalmazta újra 1571-1572-ben Verbóczi hármaskönyvének mind ma-

gyar-, mind latinnyelvű kiadásánál, hanem a debreceni Rhedanyomda is a Tripartitum 1611.évi kiadásában. De még ennél a keretnél is hosszabb pályát futott meg az a fametszetű cimlap-keret, mely az erdélyi szászok kiváltságait biztosító statutumok 1583-ban Brassóban megjelent Fronius-féle latin és németnyelvű kiadásának /RMK II.172. és 173./ címét övezi. /- Hasonmása Gulyás i.m. XXI.mell. -/ A kiváló tér- és formaérzékről tanuskodó keret ducát, valamint a munka 2.levélének rektóján megjelent Báthori István lengyel királyi címer kliséjét Greuss György nagyszebeni könyvnyomtató, aki dolga végeztével visszatért Szebenbe, magával vitte, s azok ott porosodtak a nagyszebeni nyomdában 1684-ig. Ekkor a statumok német nyelvű kiadása Jüngling Istvánnál újból megjelent /RMK II.1558./ ugyanezzel a cimlapkerettel. Csupán annyiban módosult, hogy a Báthoriak és Brassó város címereit Nagyszeben meglehetősen primitív kivitelű sztemmájával helyettesítették. A nyomdász a Báthori-féle lengyel királyi címert sem hagyta felhasználatlanul, hanem kiadványa utolsó lapján újra lenyomtatta. A módosított cimlap-keretet azután 1728-ban, amikor a Landtrecht újra megjelent Nagyszebenben, az akkori nyomdász, Barth János újból fölhasználta. /- L. Bielz: Die Graphik in Siebenbürgen. 9.1. Az 1684.kiadásról nem szól, bár az Szabó szerint megvan a Brukenthal-Muzeumban! -/ Az ujszigeti nyomda egyik bibliai jelenetet ábrázoló fejlécét Huszár Gálnál, utóbbinak fametszetű kezdőt Bornemiszánál látjuk viszont. A Bornemiszá-nyomdából alakult vizsolyi officinának a Károli-bibliában használt angyalfejes fejlécei, a cimlapon diszló magyar címer s a kolofonban alkalmazott, a Fámát ábrázoló mesterjegy később Klöss Jakab bártfai nyomdájába kerültek. A Fámát ábrázoló kisebbik medalliont Klöss Kecskeméti C. János Az Sámuel...könyvének...magyarázattya /Bártfa, 1622. RMK I. 520./ kolofonjában használta fel, s ezt - szokása ellenére - Szabó is jelzi ilyenformán "a bártfai nyomda címere /!/. A vizsolyi biblia cimlapján lévő országcímert

ugyanő Prágai András: Fejedelmeknek serkentő orais /Bártfa, 1628. RMK I.568./ címlapján alkalmazta, amit Szabó már nem említ. Fametszetekről lévén szó, azonosságról természetesen csak akkor beszélhetünk, ha az első szempillantásra azonosnak vélt díszek vonásról-vonásra, hajszálpontossággal megegyeznek. Pusztá emlékképekre támaszkodni nem tanácsos. A XVI-XVII.századok könyvdiszei sorában például fölötté kedvelt volt egy angyalfejes vignetto. Ennek egyik változata Berger Illésnek Illésházi nádor fölött tartott Oratio funebris-e /1609. Bécs? Űzv.Formica Margit?/ címlapján, az Ordinum regni Hungariae 1619-1, Szabó szerint pozsonyi kiadása utolsó lapján, s Balassa Istenes énekei-nek 1632-1635. közt /?/ készült bécsi editio princeps 50.lapján egyformán előfordul. Ha azonban reprodukciókat /- M.Kvszle, 1914. 7., 9.1. és 1940. 109.1. -/ egybevetjük, kiderül, hogy valószínűleg egy negyedik minta egymástól független utánmetszései! Ugyancsak egyazon rendkívül bájos, alakokkal átszőtt indázatot ábrázoló rajz alapján készült két különböző fametszet szerepel fejlécként egyfelől egy-egy 1585.évi nagyváradi /RMK II. 189./, illetve 1586.évi debreceni /RMK I.218./, másfelől egy 1593.évi kolozsvári /RMK II. 241./ nyomtatványban. Mindkét duc valószínűleg valamely külföldi fametsző műhely terméke, mely a nyomdákat az efféle díszekkel ellátta. A bártfai Gutgesel-nyomda könyvdiszeinek kiséit - a Bártfa város címerét ábrázoló mesterjegy kivételével, mely hihetőleg helyben készült, - Soltész Zoltánné megállapítása szerint /- A XVI.századi bártfai nyomtatványok könyvdiszei. M.Kvszle, 1956. 235-236.1. -/ Lucius Jakob rostocki és helmstedti nyomdásztól szerezte be, aki II.Lucius Jakob néven ismert fiával együtt hivatásszerűen foglalkozott könyvdiszek sokszorosításával.

K ü l f ö l d r ő l betelepülő nyomdászaink díszítő- és képanyagukat nem egyszer m a g u k k a l h o z t á k az országba.

Amikor 1563-ban Hoffhalter Ráfael Bécsből Debrecenbe

menekült, valószínűleg magával hozta azokat a kisméretű /17 x 17 mm/ f a m e t s z e t e k e t , amelyekkel fia, Rudolf egyik 1574-ben Alsólendván kikerült sajtótermékét, Kultsár György postilla-kötetét /RMK I.114./ teleszórta, s amelyek a bibliai idézeteket illusztrálják. Az ötven képből álló egységes sorozathoz /- Gulyás i.m. 101-103.kép -/ még egy nagyobb méretű /46 mm/ fametszet is járul, mely János evangélistát ábrázolja a sassal, amint könyvét írja; fölötte felhők közt a holdsarlón álló Madonna, karján az isteni kisdeddal /- Fol.51.a. Uo. 104.kép.-/. A képsorozat készítője ismeretlen. Eredetileg egy Új Testamentum illusztrálásához készülhetett. A Jánost ábrázoló nagyobb metszet kétségkívül azon címképek egyike, melyek az egyes evangéliumok elején az evangélistáknak rendszerint kijártak. A nagyobb metszet rajztechnikája teljesen azonos az a Jézus megkereszteltetését ábrázoló fametszetével /- Gulyás i.m. 95.kép -/, melyet az idősebb Hoffhalter Nagyváradon már 1565-ben fölhasznál, s amely kétségkívül ugyanekhez a biblikus sorozathoz tartozott.

Különösen gazdag képanyaggal került hazánkba Mannel János. Igy sajtójának egyik legelső, németujvári termékében, Beythe István magyar nyelvű agendariusában /1582, RMK I. 200./ hat fametszetű képet alkalmazott, melyekről már Sennovitz is úgy véli /- Manlius János. Esztergom, 1905. 51.l. -/, hogy nyomdai fölszerelésével Laibachból hozta magával. Beythe főművének különböző címek alatt publikált négy kötete címét mind a négy kötetben egy 120 x 160 mm nagyságu fametszetű keretbe foglalta, melynek négy sarkát az evangélisták jelvényei, s a két hosszanti keretlécet angyalfejek díszítik, míg az alsó és felső keretléc közepén egy-egy medaillon látható, abban az Atyaisten, emebben a Szentlélekisten ábrázolásával. /- L. Gulyás i.m. XII. mell. -/ A H.V. kezdőbetűkkel jelzett keretet Mannel már 1578-ban Laibachban is felhasználta egy postilla-kötet címlapjához, s az - Theodor Else föltevése szerint - a bécsi Vogtherr

Henrik vésője alól került ki. /- V.8. M.Kvszle, 1905.139.1., 1.sz.jegyzet. -/ E keretet egyébként Mannel Vramec Antal 1586-ban Varasdon kinyomatott két kötetes horvát postillájánál is alkalmazta. Ugyanitt hozta ki 1587-ben Skrynarich Balázs De agno paschali c. munkáját, melynek címlapját /-Gulyás i.m. 130.kép.-/ egy 77 x 130 mm nagyságú fametszetű keret övezi. A keret négy sarkán az evangelisták jelvényei, a felső keretrész közepén az Atyaisten, alatta galamb képében a Szentlélekisten, az alsó keretrész közepén pedig a sirjából feltámadó Üdvözítő látható. A belső hosszanti keretrészbe Ádám, a szélső hosszanti keretrészbe pedig Éva meztelen alakja van foglalva. Ezt a keretet is alighanem úgy hozta magával. Mannel egy 1588.évi monyorókeréki nyomtatványát, Frankovich Gergely Hasznos és fölötte szükséges könyvét /RMK I. 223./ számos fametszetű szövegkép díszíti. A 23 képcske közül 21 biblikus jelenetet, kettő pedig a zodiakus jegyeit ábrázolja. Egy részük háromleveles bélyegzőkből alakított keretbe van foglalva. A durva kivitelű ducok alig ha e munka számára készültek. Minden valószínűség szerint előzőleg már a szlovén Passio-ban /Laibach, 1576/ és Pentateuchus-ban /Uo.,1578/ is szerepeltek. /- E szlovén kiadványok fametszeteit röviden megemlíti Ahn, Friedrich: Erstlingsdrucke der Stadt Laibach. Graz, 1896. 80.1. -/

Hoffgreff György, az utóbb Heltai Gáspár tulajdonába átment kolozsvári nyomda megalapítója is több kétségtelenül külföldi eredetű fametszetet használt. Így az a fametszetű keret, mely először Tinódi Cronicájának 1554.évi kiadása címét övezi /- hasonmása: Gulyás i.m. XXVI.mell.1.kép-/ miként erre Hubay Ilona figyelmeztetett, Georg Rhaw wittenbergi nyomdász egy 1541.évi kiadványa címlapjának tükörképe /- Johannes Span: Von den Worten Christi Lasset beides mit einander aufwachsen/bis zu der Erndte. Wittenberg, 1541. Reprodukálva: J.v.Pflugk-Harttung: Kunstgewerbe d.Renaissance. I. Bd. Rahmen deutscher Büchertitel im 16.Jh.Stuttgart, 1909. 99.tábla. -/ Csak az a kérdés, vajjon Hoffgreff

még Wittenbergben másoltatta-e le a keretet, vagy pedig Kolozsvárt készíttette a magával hozott Span-kötet nyomán? Ha a másolat még Wittenbergben készült, akkor nincs kizárva, hogy az L.jegyű művész, aki ezt a másolatot készítette, a nagyszebeni vagy brassói származású Jacobus Lucius Transylvanus volt, aki a XVI.század ötvenes éveiben Wittenbergben telepedett le, ahol mint nyomdász és fametsző Lufft műhelyében dolgozott, s utóbbinak 1572.évi bibliakiadásához is több képet készített. Czakó Elemér föltevése szerint Hoffgreff a Heltai 1550-ben megjelent Catechismus minor-ában lenyomtatott csinos fametszetek ducait is Wittenbergből hozta magával, s ezekről Ferenczi Zoltán is azt vallja, hogy "világosan Németországból valók". /- I.m. 9.1. -/ Az Archiv f. Siebenb.Landeskunde /N.F.XIV.494.1./ e fametszeteket a Kolozsvárt őrzött unikum alapján ekként sorolja fel: "Cimlap izléses és érdekes kerettel. 2. A világ teremtése. 3. Krisztus tanítványait imára tanítja /- Gulyás i.m. XXV.mell.1.kép-/ 4. A keresztesítés. 5. A gyónás. 6. Az áldozás". /- Gulyás i.m. XXV.mell. 2.kép.-/ Szerintünk nem lehetetlen, hogy külföldi minták nyomán, de ugyanaz a Kolozsvárt élt fametsző készítette őket, aki Hoffgreffnek a Ritus explorandae veritatis Az igazság kikutatásának szertartása címlapján használt mesterjegyét is metszette. Mindenesetre feltűnő, hogy a reprodukciókból közismert áldoztatási jelenetben az áldoztató lelkész balkezes. Alighanem külföldi eredetű az a reneszánsz kapuzat, amelyet Heltai saját Chronicá-jának címlapjához használt fel, s amelyről tévesen állítottam /- i.m. 92.1. -/, hogy oszloppárjára az ismeretlen fametsző fölvészte az 1575.évszámot. Annyi kétségtelen, hogy nem a Chronicához készült, aminek legfőbb bizonyítéka, hogy a keret alsó részének közepére elhelyezett putto két üres cimberpaizsot tart.

De nemcsak külföldről betelepülő könyvnyomtatóink hozták magukkal a díszítő- és képanyag kliséit, hanem maga a nyomdai alapítóink is többnyire

k ü l f ö l d r ő l szerezték be fametszeteik egy részét.

Igy a brassói Honterus-nyomda három 1539.évi latin termékének /RMK II. 16,17,19./ címlapszövege teljesen azonos fametszetű keretbe van foglalva. Ez egy négy darabból összerakott kapuzat, melynek fekete alapjáról fehéren tűnik elő a nemes egyszerűségű reneszánsz diszítés. A keret alját két griff által tartott barokkos izlésű címerpajzs tölti ki.

/- Gulyás i.m. XIX.mell. -/ A címerpajzsban azonban címer helyett srafirozott árnyékolást találunk, s ebből talán arra szabad következtetnünk, hogy a finom kivitelű fametszet nem Brassóban készült, hanem a nyomdai fölszereléssel együtt vásároltatott, hihetőleg a bázeli Henricpetri cégtől, amelyel Honterus üzleti és tudományos összeköttetésben állott.

Az az 52 x 65 mm nagyságu, s a Madonnát a karján ülő gyermek Jézussal ábrázoló meglehetősen primitív kivitelű fametszet, mely a nagyszombati nyomda egyik legelső termékén, az 1578.évi Canones /Sztripszky,2474.sz./ címlapján diszlik, s amely a Canisius-Telegdi-féle katekizmus 1596-i kiadása, valamint Poecki Hasznos orvosság c. műve /1597/címlapjának verzóján is újra feltűnik, alighanem a bécsi jezsuita nyomda fölszereléséhez tartozott, s ezzel együtt került vétel útján Telegdi birtokába. Nagy a gyanum, hogy e duc lenyomata Canisius 1559-i bécsi latin kiadásában is föllelhető. Ráth György leírása szerint a Canones utolsó, különben üres levele "a lapját egy 98 mm magas és 78 mm széles, Krisztus megfeszítettését ábrázoló fametszet foglalja el, melynek szaggatott vonalú kerete a faduc használt voltára mutat". /- L. A legelső nagyszombati nyomatvány 1588/!/-ból. M.Kvszle, 1890. 47.1. -/ Ez is a bécsi fölszerelés egyik darabja lehetett. Véleményünk szerint ugyancsak a bécsi fölszereléssel kerülhettek Nagyszombatba azok a meglehetősen elkoptatott diszítő elemek, amelyek Petrus Ransanus 1579.évi Epitomé-iben /- RMK II.152. Gulyás i.m. LII. mell. 2.kép. -/, az 1569.évi Agendarius-ban /- Gulyás i.m.

LVIII.mell.-/ sőt jóval később Pázmány Péter Kalauz-ának pozsonyi kiadásában is megtalálhatók.

Komló András 1569-70. fennállt debreceni sajtójának termékein szívesen alkalmazott téglány alakú, reneszánsz ízlésű és finom kivitelű indafonatos fametszeteket /-Hasonmásuk: Gulyás i.m. 108.kép és XLIV/V.mell.-/, melyeknek sem készítőjét, sem eredetét mindeddig nem sikerült kikutatni. Ugyanilyen kivitelű, téglány alakú, lombokkal átszőtt szalagfonadékokat, melyek a Grolier-kötések ornamentikájára emlékeztetnek, alkalmazott jó fél századdal utóbb Schultz Dávid is egy 1622.évi lőcsei /-RMK.II.422./, egy 1626.évi kassai /-RMK.I.441./ nyomtatványán; ennek származása sincs eldöntve. Igen valószínű azonban, hogy a ducokat külföldről importálták.

Ugyancsak nagyrészt import-anyaggal dolgozott a Nádasdy Tamás-alapította ujszigeti nyomda. Az officina első terméke az 1539-ben megjelent Gram/m/atica hvngarolatina /RMK.I.14./ c. iskolai nyelvtan bőbeszédű címlapját négy fametszetből alakított keret zárja körül. A keret felső lécét arabeszkék díszítik, melyekből egy férfi meg egy nő félalakja emelkedik ki. Ezek címertartók módjára medaillont tartanak, mely Jób életéből vett mozzanatokot ábrázol. A keret bal hosszanti darabjában Nádasdy Tamás cimere T.N., jobboldali hosszanti darabjában pedig felesége, Kanizsai Orsolya cimere, V.K. monogrammal látható. Az alsó léc Ádám és Eva meztelen alakja közt ismét egy medaillont találunk, melybe ugyancsak valamely bibliai jelenet /talán Eszter és Ahaszvérusz?/ van illesztve. /- L. Gulyás i.m. 50.kép. -/

Sylvester 1541-ben megjelent Wy Testamentum-a illusztrációinak ha nem is művészi kivitelét, de számát tekintve XVI.századi könyvtermelésünk legjelentékenyebb terméke. /-RMK.I.15.-/ Címlapjának vörösnomású szövege teljesen hasonló összetételű keretbe van foglalva. A keret felső lécén Izaiás és Jeremiás próféták között medaillonba foglalva Lót

feleségének sóbálvánnyá változását látjuk, míg az alsó lé-
cen Sámson és Judit között - ugyancsak medaillon keretében -
a sivatagban felállított rézkigyó tűnik élénk. A keret hossz-
oldali, jóval esetlenebb technikával készült léceit Magyar-
ország, Nádasdy és felesége cimerei ékesítik. /- Gulyás i.m.
XXIII.mell. -/ Az egyes evangéliumi részek élén s szövégében
számos evangéliumi jelenetet ábrázoló kisméretű /35-45 x
40-45 mm nagyságu/, nyolc nagyobb méretű /61-74 x 95-97 mm
nagyságu/ s egy egész lapot betöltő kompozíció /Krisztus a
keresztfán/ szerepel. A kisméretű képecskék száma Soltész
Zoltánné szerint /- A sárvár-ujszigeti nyomda könyvdiszei.
M.Kvszle, 1955, s külön is mint az Országos Széchényi Könyv-
tár Kiadványai-33.száma, Bp.,1955. -/ kereken száz, amiből
59 a négy Evangéliumra, 16 az Apostolok cselekedeteire és
25 az Apokalipszisre esik. Az evangéliumi képecskék közül
néhány a szinoptikus evangéliumok azonos eseményeit tárgya-
ló passzusok következtében kétszer vagy háromszor, sőt az
Utolsó vacsora, valamint Jézus a Getsemáni kertben négyszer
is le van nyomtatva. A metszetek némelyike I.S. monogrammal
van ellátva. Dankó József pozsonyi prépost /-Joannes Sylves-
ter Pannonius Leben, Schriften u.Bekennntniss. Wien, 1871.-/
e jegy alapján úgy vélte, hogy a metszetek ducait Singriener
János bécsi könyvnyomtató szállította, akivel Sylvester két-
ségtelenül üzleti összeköttetésben állott. Nézetét Czakó Ele-
mér is osztja /-Az iparműv.könyve.I. 474-475.l.-/, de az
1893-ban kiadott /Irodtközlém./ Sylvester-levelek alapján
hozzáteszi, hogy "ha azonban a bibliai compositiók metsze-
tei nem is készültek Sárvárott, több jel arra vall, hogy
Sylvesternek ott mégis volt a fametszésben jártas embere.
Egyik levelében valami Strutius nevű képiró /?/ legényről
tesz említést, aki állandóan szolgálatában állott és cime-
reket, sőt tervezete nyomán egész képeket is készít.Értett-
e fametszéshez Strutius, az Sylvester följegyzéseiből nem
világlik ki, de hogy a sárvári nyomda ebben némiképp gyakor-
lott ember nélkül nem szükölködött, az a dolog természeté-

ből s könyveinek néhány Syngrenius metszeteitől eltérő jellegű illusztrációjából alaposan következtethető. Egyebek között ugy az Uj-Testamentum, mint a Grammatica néhány primitív initiáléja annyira elút a többi fametszettől, hogy azokat nem lehet hivatásos fametsző alkotásainak tartani". De még a kezdőbetűket sem meri határozottan Strutiusnak tulajdonítani, noha Sylvester betűmetsző tevékenységéről kifejezetten megemlékezik.

De nem gondol erre Fitz József sem /- A régi nyomdák gazdálkodása. Magyarságtudomány, 1942. 193.1.; idézi Scholtészné 16.1. -/, aki szerint az I.S. jegyű fametszeteket esetleg Ioannes Sylvester készíthette saját kiadványai díszítésére. Ez nem is olyan lehetetlen, ha tekintetbe vesszük, hogy Sylvester - leveleinek tanúsága szerint - betűmetszéssel maga is kísérletezett és képtémákkal is foglalkozott. Soltészné, aki az ujszigeti nyomda kép- és díszítőanyagával a legbővebben foglalkozott, az I.S. monogrammot Strutius János nevéként oldja fel, ami elég meggyőzően hangzik, de nem éri be azzal, hogy neki tulajdonítja az I.S. monogrammal jelzett metszeteket s a fehér és sávozott alapú puttós iniciálékat. Ezekon kívül öt kezdőbetűt, "az apostolok cselekedeteit és a jelenések könyvét szemléltető feltűnően kezdetleges illusztrációk"-at, a Grammatica címlapkeretét, az Wy Testamentum címlapján felhasznált biblikus léceket és /az egész díszítőanyagot művészi szempontból messze tulszárnyaló Nádasdy-Kanizsai címer kivételével, mely az Wy Testamentum utolsó levelének verzóját tölti be/ valamennyi illusztrációt az ő művének tartja. Ez a föltevés nem lehetetlen, bár valószínűségét erősen gyöngítik Sylvesternek Strutius munkakerülésére és megbizhatatlanságára vonatkozó panaszai. Egy másik nehézség abban áll, hogy bajos elképzelni: Strutiusnak Ujszigeten rendelkezésre állottak volna azok a mintaképek, melyek nélkül a metsző munkája el sem képzelhető. Ezeket a mintákat kinyomozni műtörténészeink feladata. A János evangéliumának 19.főrése elé fűzött külön

lapon ábrázolt Krisztus a keresztfán /- L. Gulyás i.m. 53. kép. -/ Dankó föltevése szerint eredetileg egy misekönyvhöz készült kánonkép volt. /- I.m. 68.1. -/ Ennek nyomán még azt is feltételezhetnők, hogy a kisméretű biblikus képek sem Sylvester Wy Testamentum-ához, hanem valamely missalehoz készültek. Ez magyarázná meg, miért kellett a sorozatot az egyes evangéliumok élére szánt evangelista-képekkel kiegészíteni.

Az első kétségtelenül h a z a i f ő l d ő n készült f a m e t s z e t az a kissé esetlen kivitelű portále, mely Honterus 1542.évi Rudimenta cosmographicá-ja /-RMK.II. 28.-/ címét öleli körül. /- A csillagászat elemei . L. Gulyás, i.m. XIX.mell. 2.kép. -/ E keret alján a középre helyezett cimerpajzsban B r a s s ó város cimere díszlik annak jeléül, hogy ez a keret Brassóban készült, s talán magának Honterusnak a keze munkája. Hiszen Honterus tudvalevően 1532-ben Bázelen megjelentette Erdélyről metszett térképét, s ugyanez évben két csillagászati térképet is metszett Henricpetri megrendelésére. /- Erdély térképét újra kiadta Fabritius Károly: Erdélynek Honter János által készített térképe 1532-ből. Bp., 1878. -/ 1542-ben Verancsics Antalhoz intézett levelében pedig elmondja, hogy verses Cosmographiá-ja térképeit maga készítette.

A b r a s s ó i nyomda Wagner Bálint idejében kikerülő termékei sorából illusztrativ szempontból kiválik az 1557-i Imagines mortis /- A halál képei . RMK. II.75. -/, melynek fametszeteit talán az a meglehetősen kezdetleges technikával dolgozó brassói xilográfus állította elő, aki az 1555 előtt megjelent Geystliche Lieder und Psalmen /-RMK.II.303.-/ c.kiadvány valamennyi lapját övező 7 mm széles keretlécei közül a gyakorlottabb kézre valló, merészebb ivelésűeket készítette, s ezek egyikén /a Ciiij jelzésű lapon/ az L.F. betűk alá rejtette nevét. Az Imagines fametszetei Georgius Amylius /Ömler/ valamelyik haláltánc-kiadása nyomán készül-

tek. Utóbbiak illusztrációi Holbeintől valók, s a magyarországi fametsző - amint azt már Szabó Károly is észrevette - az eredetihez képest fordítva másolta le mintáit. A brassói kiadás 17 képe közül 15 van Holbeintől kölcsönözve. /- V.8. Dézsi Lajos: Pesti haláltánc éneke. Bp., 1927. 15.1. Hasonmások: Gulyás i.m. 49.kép és XXII.mell. -/ Egészen bizonyosan az L.F. monogrammista alkotása az a négy, az egyes evangélistákat ábrázoló medaillon, mely az 1557.évi görög-latin Novvm Testamentvm /-RMK.II.74.-/ 4a és 335b levelén kétszer is szerepel. /-Hasonmása: Gulyás i.m. XX.mell.-/ A Kátét ábrázoló medaillon alján az A.D. 1557 felírás tükörképe, a Márkot ábrázoló medaillon alján pedig az L.F. betűket magába foglaló cimerpajzs látható. Az a körülmény, hogy az évszám tükörképe látszik, továbbá, hogy Lukács balkézrel írja evangéliumát, arra vall, hogy a fametsző minták után, gépiesen dolgozott. Bielz föltevése szerint /- i.m. 8.1. -/ az L.F. monogram alatt az ebben az időben Brassóban élt Leonardus Fischer aranyműves rejtőzik. Brassói formametsző alkotása az erdélyi szászság Statutumainak főntebb említett címlapkerete is.

A k o l o z s v á r i Hoffgreff-Heltai nyomda ugy lát-szik több fametszőt foglalkoztatott.

Az 1550-ben megjelent Ritvs explorandae veritatis /RMK. II.47./ címlapjának csinos fametszetű keretét s Kolozsvár cimereát reneszánsz izlésű babérkoszoruba foglaló mesterjegyét /-Gulyás i.m. 55.kép.-/ valószínűleg ugyanaz az egyébként ismeretlen mester készítette, akitől Tinódi cimere /-uo. 63.kép-/ s az az izléses záróléc is való, mely ugyan csupán Heltai Chronicá-jának 1575-i kiadásában /-RMK.I. 118.-/ jelenik meg először /-Gulyás i.m. 69.kép -/, de kétségkívül a Ritvs mesterjegyének alkotójától származik. Hihetőleg ugyan ez a művész készítette azt a fametszetet is, mely indadisztes keretben jobbra néző férfi mellképét ábrázolja, s először B.Fazekas Miklós Az nagy Castriot Györgynec historiájá-ban /- 1592, RMK. I.255. Reprod.Gulyás i.m.79.kép-/ maradt reánk.

Más kéz ugyancsak Kolozsvárt készült munkája a Heltai Chronicá-jának 115b levelén látható 98 x 158 mm nagyságu, meglehetősen primitív kivitelű fametszet, mely Mátyás királyt trónján ülve ábrázolja kétoldalt csoportosuló hívei körében. Az uralkodó feje fölött angyalok mondatszalagot tartanak: JUSTE.JVDICATE. felirással. A pallózat kockáiba az 1574.évszám van bevésve. Lehet, hogy ugyanannak a G.C. jegyű mesternek az alkotása, akinek 1577.és 1594.évről datált szignált munkáit is ismerjük. Az 1577.évi S [culpsit]. G.C. betűkkel jelzett, meglehetősen durva kivitelű fametszet a Heltainak tulajdonított Salamon kiralynak... Markalfal való Tréfa beszédeknek rövid könyve /-RMK.I.133.-/ címlapjához készült, s a vár udvarában trónoló Salamon királyt ábrázolja, előtte a negyedmagával álló Markalfal.

Ugyaníly primitív kivitelű az a G.C.T. betűjegyű /e változatban a T. hihetőleg Transylvanusnak bontandó fel! / 90 x 135 mm nagyságu fametszet, mely az 1595-ben megjelent Adámi-féle verselmény /-RMK.I.309-310.-/ címlapjának viszáján éktelenkedik. A kompozíció közepén felvágott gyomru alak áll, feje fölött AMICITIA, csipője két oldalán AESTAS-HIEMS, combjai körül PROCVL és PROPE felirással. Jobbján golyón lebegő, balján pihenő alak látható, amaz a felírás szerint FORTVNA, emez a gazdagságot jelképező CRAESVS. Lehet, hogy eredetileg ahhoz a sorsvetőkönyvhöz tartozott, melynek 1594- vagy 1595-ben megjelent kolozsvári kiadása ma már egy példányban sem ismeretes, s amelynek eredeti ducai 1599 után - mint föntebb említettük - Klöss Jakab bártfai nyomdász tulajdonába mentek át.A Klöss-féle hely és év nélküli kiadásban a sibylla Erythreát ábrázoló fametszeten /- L. Gulyás i.m. XLVIII.mell. 2.kép. -/ a sibylla kezében lévő nyitott könyvbe a G.C. jegyű fametsző saját kezdőbetűi fölé az A.D. 1594. évszámot is belevéste. Szigljája teljesen abban a formában, mint az Adámi-féle fametszeten, a Klöss-féle Fortuna szerencsekereket ábrázoló metszeten is szerepel. Mesterük alighanem azonos az-

zal a G.C.T. jegyü fametszővel, aki az Enyedi György Explicationes...veteris et novi Testamenti c. posthumus munkája /Kolozsvár, 1598, RMK.II.281./ címlapját ékesítő vignette-t metszette. E fametszet sraffirozott alapon két delfinfejből kinövő indázatba ágyalt medaillont ábrázol. A medaillonban hadi trofeumok között álló koronás nőalak látható, baljában babérral övezett karddal, jobbában bőségszaruvál. A szimbolikus képet megmagyarázza a körirat: EX BELLO PAX EX PACE VBERTAS. A jelmondat második fele Baranyai Decsi Csomor János Syntagma c. jogi kompendiumában /-1593, RMK.II.241.-/ háromszor is lenyomatott szimbolikus vignetten /-L. Gulyás i.m. 63.kép.-/ is szerepel. E vignette felső peremén gyümölcsökkel díszített ovális keretben vázából kinövő olajágot ábrázol, melyet baloldalt felhőkből kinyuló kéz ragad meg. Bár ez a medaillon nincs szignálva, kétségtelennek látszik, hogy ugyancsak a G.C.T. jegyü művész vésete. Az a nagy különbség, ami pl. a Salamon és Markalf-féle címkép darabossága s e kisméretű vignettek finom vonalvezetése közt észlelhető, bizonyára a xilográfus előtt fekvő minták rajzbeli különbségében leli magyarázatát.

A magyar könyvillusztráció története szempontjából érdekes a Fortunatusról való széphistória kolozsvári, év nélküli kiadása /-RMK.I.343.-/, melyet három csinos fametszet ékesít. /-Reprodukálva: Gulyás i.m. 70/2.kép.-/ Ezek: a címlapot díszítő 93 x 69 mm nagyságu képecske, mely dombos tájat ábrázol, háttérében várral s több szimultán jelenettel. A 24a levél 13. és 14. sora közé ékelt 68 x 55 mm méretű fametszet, mely lakmározó társaságot mutat be, s a 30a levél 11. és 12. sora közé iktatott, a másodikkal azonos méretű duc, melyen három lovas és két gyalogos igyekszik el a baloldalt emelkedő várból. A második képecskét Heltaiék Bogáti 1577-ben megjelent Szép historia a tökéletes asszonyállatokról /-RMK.I.128.-/ c. műve címlapján is felhasználták. Eredetileg bizonyára a Fortunatus harmadik részéhez készült, melynek felírása szerint "agiturde convivis". Ha e föltevé-

sünk helyes, úgy a Fortunatus év nélküli kiadása legkésőbb 1577-ben hagyta el a sajtót. Az 1578-ban kiadott Szegedi Veres Gáspár-féle Szép rövid historia két nemes iffiaknac igaz baratsagokrol /-RMK.I.144.-/ 68 x 53 mm nagyságu címképe /-1. Gulyás i.m. 74.kép-/ alighanem a Fortunatus illusztrátorának vésője alól került ki. A képecske háttérében akasztófa lét-rával; előterében balról a megkötözött Gisippust - baljában feszületet tartó - kámzsás barát kíséri a vesztőhelyre. Mő-göttük két poroszló, s ezek mögött két lándzsa hegye nyulik ki. A menettel szemben lovas tiszt, aki fölemelt jobbában korbácsot lobogtat. Eredeti kompozíciók-e mind e metszetek, vagy pedig az európszerte elterjedt témák valamelyik kül-földi kiadásából vannak-e másolva, azt majd nálunk szeren-csésebb kezű kutató fogja eldönteni.

K ü l f ő l d i m e t s z e t e k k o n t a m i n á -
c i ó j a például Melius Péter Herbarium-ának /-Kolozsvár,
1578, RMK.I.141.-/ 100 x 90 mm nagyságu címlapképe, mely
szimultán jelenetekben a növények termesztését, szárítását
és gyógyszerül alkalmazását ábrázolja. E jelenetek, éppen
úgy, mint Melius szövege, Lonicer Ádám frankfurti tisztí or-
vos Kräuterbuch-jára mennek vissza. Nevezetesen a bal alsó
sarokban látható vegykemence a Kräuterbuch 1577.évi kiadásá-
nak - az összehasonlításhoz ez állott rendelkezésünkre -
VIIIb levelén szereplő egyik ábra tükörképe, a jobb felső
sarokban ábrázolt kerti jelenet a Kräuterbuch XV.lapján pom-
pázó fametszet kezdetleges másolata. A bal felső sarokban lé-
vő patika pedig a Kräuerterbuch LXXXVII.lapján diszlő hason-
ló jelenet leegyszerűsítéséből állott elő. Utobbin az eredeti
három alakja közül csupán a középső, egy haját valami fo-
lyadékkal megnedvesítő ifju került át a magyar fametsző mun-
kájába, még pedig az eredeti poziturájának tükörképében, ami
világos bizonyíték amellet, hogy erről a német metszetről
készült a magyar másolat. A művész kezdetleges munkáját
S.J.R. betűkből összefont monogrammal jegyezte. /- V.ö. Gu-
lyás Pál: Melius Péter Herbariumának címképeről. M.Kvszle,

1929. 1-8.1. 4 képpel. -/

Török Mihály debreceni sajtójának első, 1563. évi terméke Melius Péter Magiar praedicator /-RMK.I.53.-/ c. postilla kötete volt, melynek vörös és fekete nyomású címlapját csinos fametszet ékesíti. A 76 x 80 mm nagyságu metszeten két pilaszter között amorettek által tartott ovális medaillonban Isten báránya látható e körirattal: MINT A BARAN. MEG.NEMVLA NIRV.ELÖT.ESA.LIIII. A medaillon fölött árkados folyosó közepén nyitott könyvre támaszkodó biréttomos férfialak, akiben többen Melius arcképét vélték. Az Agnus Dei Debrecen város címere, s így valószínű, hogy Török a fametszetet mesterjegyül készíttette, éppen úgy a nyomda székhelyének címerét választva ki e célra, mint Honterus Brassó, és Hoffgreff Kolozsvár címerét. A metszet alján az 1563.évszám olvasható, annak jeléül, hogy ebben az évben készült. Török mesterjegyét talán a Bécsből hazánkba menekült Hoffhalter Ráfael metszette fába, aki nemcsak könyvárus és tipográfus, hanem betűöntő és fametsző is volt egy személyben. Török mesterjegyének technikája igen hasonlít a Hoffhalter-féle nyomtatványok fametszeteiéhez, s Hoffhalter kölcsönözte Töröknek azt az A iniciálét, melyet az előszó élén alkalmazott. Ez az A iniciálé ui. egy bibliai jeleneteket ábrázoló abc-sorozat tagja, melynek több darabja - mint a Hoffhalter-család tulajdona - debreceni, nagyvárad, gyulafehérvári és alsólendvai nyomtatványokban egyaránt szerepel. A Töröknek készített mesterjegy úgy látszik Hoffhalterék vándorlása közben elkallódott, s Hoffhalter Ráfael, amikor 1583-ban Félégyházi Tamás A keresztien igaz hitnek reszeiről való tanítás-át /-RMK.I.202.-/ kihozta, kénytelen volt azt a metszeten lévő évszám tanúsága szerint 1583-ban újra előállítani. Az idősebb Hoffhalter maga a Török-féle mesterjegyet - a fennmaradt emlékek tanúsága szerint - sohasem használta, hanem Melius Az ket Samvel könyvei c. munkájához /-1565, RMK. I.55.-/ egy 40 x 45 mm átmérőjű, pecséthez hasonló ovális fametszetet alkalmazott, mely vörös alapon ábrázolja az Agnus

Deit. Ezzel a mesterjeggyel a debreceni nyomda egy-egy 1577. és 1589. évi termékén is találkozunk. Valószínűleg ugyancsak maga Hoffhalter Ráfael véste fába a Debrecenben 1565-ben megjelent Werbőczy-féle Magyar decretvm /-RMK.I.56.-/ címlapjának barokk izlésű kapuzatát, az ítélkezés pallosát és az igazság mérlegét tartó szimbolikus nőalakokkal /-Gulyás i.m. 38.mell.2.kép-/, valamint János Zsigmond, Némethy Ferenc és a saját /-uo.39.mell.2.kép-/ a könyvben szereplő címerét, s a címerek befogadására szolgáló 127 x 169 mm nagyságú keretet. Ugyanezt a szimbolikus alakokkal díszes címlapkeretet használta fel Hoffhalter Rudolf is Werbőczy Nedelicén 1574-ben kinyomtatott horvát fordításának /-RMK.II.136.-/ címlapjához.

Hoffhalter Ráfael g y u l a f e h é r v á r i működése idejéből kiemelendő az a képsorozat, melyet a De falsa et vera unius Dei cognotione című év nélküli, de 1568-ra tehető nyomtatványa őrzött meg számunkra. Nyolc kis fametszetről van szó, melyek a következők: az első 49 x 67 mm nagyságú képecske négyszögű talapzatra állított három szakállas fejű mellszobor, a három főn egyetlen császári koronával. A második 39 x 53 mm nagyságú ábra szőnyegre helyezett talapzathból derékig kiemelkedő kétfejű férfitest, fölötte sugárkoszoruban kiterjesztett szárnyu galambbal. A harmadik 40 x 66 mm nagyságú képecske miséző papot ábrázol az ostya felmutatása pillanatában; az ostyából kisugárzó fényözönben a koronát viselő Atyaisten, alatta a keresztet hordozó Fiuiszten s még lejjebb, a galamb képében ábrázolt Szentlélekisten látható. A negyedik 50 x 58 mm nagyságú képen csarnokban terített asztalnál ülő három szakállas, dicsfényvel övezett férfialak jelenik meg. /- L. Gulyás i.m. 98.kép. -/ Az ötödik 37 x 60 mm nagyságú képecske az Atyaisten koronás mellképét ábrázolja, alatta a földre szálló Krisztus, vállán a kereszttel. /- Uo. 99.kép. -/ A hatodik 38 x 60 mm nagyságú kép a leg-sikerültebb: a koronás Atyaisten gomolygó felhőkön ül, térdei közt tartva a megfeszített Krisztust, míg a feszület te-

tején galamb képében a Szentlélek pihen. /- Uo. 99.kép. -/
 Teljesen így ábrázolja a Szentháromságot egy Soestből származó 1250 körüli oltárkép a berlini muzeumban. /-L. Wörmann Geschichte der Kunst. III.287.l.-/ A hetedik Stancaro tanítását gunyoló 42 x 42 mm nagyságu ábra medaillonokban végződő, egyenlő száru fekete kereszt; a négy száron s a kereszt metszéspontján alkalmazott medaillonokban e felirások: WSEN|TIA - PATER. - FILIVS. - SPVUS.|| S.-HOMO|| CHRISTVS || MEDIAT. A nyolcadik ugyancsak 42 x 42 mm nagyságu fametszet három ékkövel disszített gyűrűt ábrázol, s Melius egy hasonlatát gunyolja. "Császmái - írja Kanyaró Ferenc /- Protestáns vitairatok Melius idejéből. M.Kvzle, 1896. 331.l. -/
 - saját rajsaként védelmezi a megtámadott képek elsejét, amiben aligha van igaza. E képeket a lengyel és unitárius papok együttesen szedték össze a katolikus Krakkó, Róma stb. környékéről. Közéjük került Stancaro és Melius magyarázata is a szentháromságról, melyeket az első, negyedik stb. sorzámu képekkel együtt magyar művész illusztrált". Arról, hogy ki lehetett ez a magyar művész, Kanyaró nem nyilatkozik. Borbély István /- Unitárius polemikusok stb. Kolozsvár 1909. 63.l. -/ is óvatosan csak ennyit mond: "Hogy az eredeti képeket ő tervezte-e vagy más, nem tudjuk". Ellenben arról meg van győződve, hogy a kliséket ő készítette. Ez azonban nem áll. A kliséket - amennyiben nem régibb ducok lenyomatairól van szó, ami egy részüknél éppen nincs kizárva - csak is maga Hoffhalter készítette, aki - mint már említettük - tanult formametsző volt, s ily minőségben bécsi tartózkodása idején az udvar részére is dolgozott. /- V.8. Mayer i.m. I. 6.l. Ez a véleménye Czakó Elemérnek is Az iparmív.könyve.I.484.l. , ami elkerülte Borbély figyelmét. -/ Ez volt egyébként Melius nézete is, aki A szent Iánosnac tött jelesnec magyarázása előszavában azzal vádolja meg Hoffhalter Ráfáelt, hogy "a pénzért el árulta, mert meg faragta és csufolta a szentharomságot".

A n a g y s z o m b a t i Telegdi-féle sajtó XVI.szá-

zadi termékei közül az egyetemi nyomda történetiről illusztrativ szempontból különösen kettőt emelnek ki. Mindkettő Peechi Lukács munkája. Az egyik Peechinek Slovacius Péter krakkói naptárából fordított s az 1579. évre szóló Kalendarium-a /-RMK.I.159.-/, melyben minden hónap elején egy-egy kb. 58-9 x 26 mm nagyságu fametszetű fejléc díszlik, s az illető hónap életéből vett jelenetet ábrázol. /- L. Gulyás i.m. 54. mell. -/ Az egyetemi nyomda történetiről e primitiv kivitelű alakokban magyaros zamatot fedeztek föl, s igen valószínűnek tartják, hogy a ducok Nagyszombatban készültek. /-I.m. 21.1.-/ Mi a magunk részéről ugy gondoljuk, hogy ez a "magyaros zamat" csak látszólagos, és a korabeli magyar és lengyel viselet hasonlóságában leli magyarázatát, s hogy a képecskék a lengyel naptár képeinek utánmetszetei! Erre látszik vallani az a körülmény is, hogy pl. a Sz. Iván havát bevezető vignetten a juhot nyíró asszony balog! Peechi egy másik kötete Az kereszttyen szvzeknec tífztefegecs koszoróia /-RMK.I.250., 1. Gulyás i.m. 56. mell. 1. kép. -/, melyet egész sor érdekes fametszet díszít. A képek számát Szabó 31-re teszi, ami annyiban szorul helyreigazításra, hogy két duc többször is felhasználtatván, a metszetek száma tulajdonképpen csupán 26. Az egyetemi nyomda történetiről ugy vélték, hogy a könyvecskében látható képek "nyilván magának Peechinek a rajzai után" készültek. /I.h./ E véleményt azóta alaposan megcáfolta a véletlen, amikor Rapaics Rajmundnak kezére adta azt a munkát, melyet Peechi egyszerűen lefordított. Lucas Martininek Der Christlichen Jungfrawen Ehrenkränzelein címen Prágában 1581-ben megjelent erkölcs-botanikai műve ez, s miként a szöveg csak kevéssé szabad fordítás, ugy az illusztrációk sem egyebek, mint a német eredeti képeinek "körülbelül teljesen hű" másolatai. /- Rapaics Rajmund: Pécsi Lukács koszorujának forrásműve. Botan.Közlem. 1931. 121-125.1. 3 képpárral. -/ Minthogy Rapaics a német mű berlini példányából csupán három lapot fotografáltatott le s ezek alapján vonta le következtetéseit, mindeddig nincs eldönt-

ve, vajon a magyar kiadás cimlevelének hátlapján két verspár közé beékelt képecske szintén pusztá átvétel-e, vagy pedig - mint az egyetemi nyomda történetírói vélik - Peechi saját kertjét és családját örökíti-e meg? /- I.m. 23.l. -/ Az egyetlen kétségtelenül eredeti hozzátétel a könyvecske képeire: Peechi koszoruba foglalt cimere az utolsó lapon, L.P. betűk és az 1591.évszám kíséretében. Ha - miként ezt Czakóék hiszik - volt valami része Peechinek az illusztrációk megrajzolásában, ez a rész csupán e két képre redukálódik.

Megemlítjük még a vizsolyi Biblia /1589-90, RMK.I.232./ főcímlapján szereplő Magyarország címerét griff cimertartók között /-Gulyás i.m. 116.kép-/ , s a kétféle méretben készült, Fámát megszemélyesítő mesterjegyet /-Uo. 117.kép. -/. Figyelemreméltó a bártfai Gutgesel nyomdának a város címerét ábrázoló nyomdászjelvénye /-uo. 59.mell. 1.kép -/, melynek az a külön érdekessége, hogy lenyomatait Bártfa város könyvtára exlibrisül is felhasználta. Ezek ducai egyaránt készülhettek Göncön, Kassán vagy Bártfán, ahol mindenütt virágzott akkor az ötvösművészet. Ezzel, mondhatni, kimerítettük a XVI. században kétségtelenül hazai földön készült fametszeteink sorát.

A magyar könyvillusztráció XVI. századi történetében külön hely illeti meg a Mannel műhelyéből 1588-ban kikerült, Frankovith Gergely Sopronban élő "doctor physicus de seipso" tollából származó Hasznos es fölötte szükséges könyvet /RMK. I.223./, nem a Laibachból származó címlapkeret s a szövegben elszórt biblikus képecskék, hanem r é z m e t s z e t ú m e l l é k l e t e i miatt. Ezekből a M.Tud.Akadémia példányában a következő hat darab van meg: 1. A 10. /számozott/ levél előtt egy 90 x 114 mm nagyságú kép, mely hegyoldalt ábrázol, tetején várost jelképező csoporttal. Alján a megfeszített Krisztus előtt térdeplő szakállas alak, akit angyal támogat. A csillagos ég megnyílik, s a felhők közül az Atyaisten áldó alakja tűnik elő, alatta a Szentlelket szimbolizáló galambbal. A kompozíció alatt 42 x 32 mm átmé-

rőjű cimerpajzs diszlik, melyben sárkány, oroszlán, kasza, csontváz s egy denevérformájú ördögöt elnyelő szörnyfej látható. /- L. Gulyás i.m. 62.mell. 1.kép. -/ A melléklet alján lévő B betű a 10a levél margóján megismétlődik, s arra utal, hogy a kép "FRANKOVITH GERGELY DOCTOR CIMERE-es minden köröztyen embereke" felirású epigrammára vonatkozik. - 2. A 41.levél előtt egy 95 x 136 mm nagyságú rézmetszet, mely azt a jelenetet ábrázolja, amidőn a cethal Jónás prófétát partra veti. A melléklet alsó pereme hiányzik. Ezen volt lenyomtatva az E betű, mely a 40b levél margóján megismétlődik annak jeléül, hogy a kép az ottani szövegre vonatkozik. - 3. A 45.levél elé helyezett 96 x 144 mm nagyságú rézmetszet a vizözönt ábrázolja. A melléklet alján lévő F betű arra utal, hogy a kép a 44a levél margóján F-fel jelzett szöveget illusztrálja. - 4. Az 57.levél előtti 69 x 136 mm nagyságú rézmetszet Jézus megkereszteltetését jeleníti meg: a marginális G betű az 57b levélre utal. - 5. A 77. levél előtti 89 x 136 mm nagyságú rézmetszet betegszoba belsejét tárja elénk. Közepén ágyban fekvő beteg, akinek ütőerét szakállas férfi, Frankovith "doctor" tapogatja. A kép szélen álló H betű a 78b levélre utal, ahol a szerző önmagáról szól. /- Hasonmása uo. 62.mell. 2.kép. -/ - 6. A 99.levél előtti 101 x 146 mm nagyságú rézmetszet a Szentháromságot ábrázolja, előtte térdeplő szakállas férfival. A marginális K betű a 98 /Sajtóhibával 89/b levélre utal, ahol a keresztényeknek Isten iránti köteles hálájáról van szó. A marginális betűk tanúsága szerint eredetileg egy-egy hasonló kivitelű képmelléklet állt még a 8a/A/, 10b/C/, 14a/D/ és 91a/I/ levelek előtt is, úgy hogy a mellékletek száma eredetileg tíz volt. Ismeretlen készítőjük alighanem a soproni ötvösök sorából került ki. Talán épp az a Lackner Ádám soproni ötvös volt, kinek fia, Kristóf, soproni polgármester, maga is műkedvelő rézmetsző volt. "A meglévő hat /metszet/ a korai metszetek tisztaságát idéző szép, világos kompozícióju lap, gyakorlott kézre vall". /- Pataky

Dénes: A magyar rézmetszés története. Bp.,1951. 18.1. -/

A XVII.század folyamán a fametszés, mint a könyvdiszítés eszköze, követve a nyugateurópai divatot, hazánkban is e l v e s z i t i szinte egyeduralmi pozícióját. A fametszetű címlapkeretet már alig-alig alkalmazzák, s ha igen, úgy ehhez a nyomdák többnyire régi duckészletüket használják fel. /- V.ö. az 1611.évi debreceni Werbőczi-kiadásról és a szász Landsrecht XVII. és XVIII.századi kiadásairól fentebb mondottakkal. -/

Talán az egyetlen kivétel Werbőczi 1660.évi 1 ő - c s e i latin-magyar kiadása /- RMK.I. 968. és II. 955. -/ melyhez Brewer Lőrinc új címlap-keretet metszetett. Az ismeretlen művész munkájához a Tripartitum 1561.évi bécsi kiadásának /- RMK. III. 486. -/ címképéből merített ihletet. A címet keskeny felső párkánnyal egybetartott két pillér közé ágyalta; a pillérek fülkéibe ugyanazt a két, a törvényt és igazságot jelképező nőalakot állította, csak hogy mintájához képest fordított sorrendben, balról a tükröt, jobbról a mérleget tartó nőalakot helyezve. A felső párkányon két hosszan elnyúlt griff tartja az országcímert, mely a Singrenius-féle mintán az alsó keretrészbe került. A művész egyetlen eredeti ötlete, hogy alul a pillérek között a salamoni ítéletet ábrázoló jelenettel töltötte ki. /- Erősen kicsinyített hasonmását l. Fraknói Vilmos: Werbőczi István élete. Bp.,1899. 80.1. -/

Igényesebb kiállítású sajtótermékeknél nyomdánk többnyire beérték - amint egyébként már a XVI.században is - az azonos körzetekből alakított címlapkerettel. Csupán a kezdőbetűk, címlapvignettek, homloklécek és a záródíszek, no meg a gyéren alkalmazott szövegeképek előállításához használtak fametszeteket, illetve fametszetek után készült sárgarézöntvényeket. Különösen az ájtatossági könyvek-, naptárak-, cíziók-, széphistóriák- s egyéb népies kiadványokban találkozunk szövegeképekkel, melyeket - kevés kivétellel - ezzel a

technikával állítottak elő. Ez érthető is, ha meggondoljuk, hogy a rézmetszet - mint mélynyomású sokszorosító eljárás - a domboru nyomású szöveggel egyszerre nem volt előállítható, hanem kétszer került a sajtóba, ami tetemesen növelte az előállítás költségeit. Bizonyára ez a körülmény vette rá a p o z s o n y i jezsuita nyomdát, hogy amikor Hajnal Mátyás A Jézus Szívet-szerető Szívek ájtatosságára Szíves Kepekkel Ki-ábráztatott...Könyetské-jét /-RMK.I.30.-/ 1642-ben az 1629.évi 8-rétű bécsi kiadásból 12-rétben utánnyomta, az eredeti egyes elmékedései élén álló rézmetszetű "szíves képek"-et kisebb alakban utánmetszette, rézlemezek helyett faducokat használtasson.

Nem annyira illusztrativ, mint bibliográfiai szempontból bir jelentőséggel az a két fametszetekkel diszitett kiadvány, amely 1616-ben, illetve 1617-ben került ki Thilo Jakob n a g y s z e b e n i sajtójából. Ezek egyike a Christliches Gesangbuch /-RMK. II. 371.-/ fametszetű vignetekkel és ujszövetségi jelenetekkel, másika a Vásárhelyi Rotari István páter Szomoruságról örökre változó verseit tartalmazó 18 számozatlan levélből álló füzet /-RMK,I.483. Vásárhelyi Kerekes Ferenc[sic]néven!-/. Ennek utolsó lapja - mint Bielz /-i.m. 11.1.-/ mondja - "négy ducról lenyomtatott fametszetekkel van kiállitva". A Gesangbuch-ot sajnos, nem láthattuk, de Rotari páter füzetét igen. A négy fametszet egyike nem más, mint a brassói nyomdából kikerült görög-latin Novum Testamentum 204 a levelén az Epistolák élén alkalmazott keret. /- Hasonmását 1. Gulyás i.m. 20.mell. 2. kép. -/ Az ebben elhelyezett három másik közül a felső kettő két evangéliumi jelenet, míg az első nagyobb s különösen finom kivitelű képcske Mars istent ábrázolja a róla elnevezett planéta megszemélyesítése gyanánt. Igen valószínű, hogy ezek ducai is a brassói nyomdából kerültek Nagyszebenbe, s hogy a Mars-kép egy ma már elveszett brassói cisio illusztrálására szolgált. Rajz és kivitel dolgában messze tulszárnyalja az 1592-i kolozsvári magyar Cisio Mars-képét.

/- Utóbbinak képeiből Soltész Zoltánné közöl izelítőt A XVI. századi kolozsvári könyvdiszek c. tanulmányában. Művészet-tört.Értes. 1957. 147-160.l. -/ Ami a két bibliai képecskét illeti, kétségtelennek látszik, hogy a Gesangbuch evangéliumi jeleneteket ábrázoló metszet-sorozatának tartozéka, s épp úgy brassói eredetű, mint a keret. Lehet, hogy eredetileg a Wagner Bálint által Brassóban kinyomtatott Geistliche Lieder und Psalmen illusztrálására szolgáltak. /- RMK. II.303. Egyetlen példányát, melynek lelőhelyét Szabó nem adja meg, Szabó szerint bőven ismerteti Trausch Beiträge zur Reform.Gesch. von Kronstadt c. munkájában, mely - sajnos - sem az Országos Széchényi-, sem a budapesti Egyetemi Könyvtárban nincs meg! -/

XVII.századi fametszetekkel díszített nyomtatványaink sorából a magyar grafika történetének mivelőit C o m e - n i u s Ámos János: Orbis sensualium pictus c. tankönyvének 1 6 c s e i kiadása foglalkoztatta a legtöbbet. Már Mátray /akkor még Rothkrepf/ Gábor megemlékezik róla a Honművész 1833.évfolyama /208.l./ A magyar szorgalom és mesterségek rajzolatja c. sorozatában mint Bubenka János /sic!/ "úgyes rézmetsző" alkotásáról, 1679-re téve a lőcsei Orbis pictus megjelenését. Harmincöt esztendővel utóbb a Magyar Történeti Társulat 1868.február 6-i választmányi ülésén /-L. Századok 1868. 132.l.-/ Szalay Ágoston hozakodott elő vele, s a művész nevét a "kép-írás mesterségé"-t megjelenítő metszeten "hibásan Buberekiusnak olvasva Buberekyre magyarosította". Mint különösen érdekeset kiemelte a mű első képét, "melyen - ugymond - egy tisztességes kinézésű hosszú mentés magyar ember a szabadban sétálva - a háttérben Lőcse tornyai látszanak - tanítja az előtte süveg-emelve álló szintén magyar öltözetű fiút, magyarázván neki a körülöttük látható külvilág tárgyait". /- V.ö. Takács Zoltán: Bubenka Jónás, és az Orbis pictus. Archaeol.Értes. 1912. 285.l. -/. Szalay tévedését a fametszőnevét illetően Farkasfalvi /akkor még Findura/ Imre igazította helyre /- Egy régi magyar

művészcíméről. Figyelő, 1875. 4.sz. -/ s egyuttal Bartholomaeides László nyomán /- Memorabilia provinciae Csetnek, Besztercebánya, 1799. 114-115.l. és Inclyti Superioris Ungariae Gömör-riensis notitia. Lőcse, 1806-1808. 415.l. -/ életrajzi adataival is szolgált. Bubenka életrajzi adatait ugyane források alapján legutóbb Hajnóczy Iván így foglalta össze: "Bubenka Jónás a Dobossi /tehát magyar eredetű/ nemzetségből, evangélikus papi családból, Tótfalun vagy [is] Ochtinán született /1650 táján/. Előbb otthon, majd Eperjesen tanult. /A német egyetemek névsoraiban nem fordul elő./ Eperjesen lett német kántor és segédtanár, később a lőcsei evangélikus latin iskola tanára. Jeles költőnek és zenésznek tartották". /- Az 1685.évi lőcsei Orbis Pictus képei. M.Kvszle, 1941. 186.l. Következik munkáinak bibliográfiailag nem pontos leírása a RMK.II.alapján. -/

Bubenka fametszői munkásságának különösebb jelentőséget Czakó Elemér föllépéséig nem tulajdonítottak. Czakó - legelőször 1901-ben - egészen futólag emlékezik meg róla "mint hazánk egyetlen XVII.századi kiváló fametsző illusztrátorá"-ról. "Az Orbis pictus pontos és világos felfogásu rajza - ugymond - szenzációs sikert biztosított Comenius // könyvének, amelyről külföldön Nürnbergben még 1708-ban is utánzatot metszettek". /- A könyvnyomtatás és könyvdiszítés iparművészete. M.Kvszle, 1901. 253.l. -/ Czakó még három ízben foglalkozott Bubenka képsorozatával /- Az iparművészet könyve.I. Bp.,1902., Művészet. 1902. 75.l. és Művészi Ipar, 1905. 2.sz. -/ de egyre jobban eltulozza a képecskék jelentőségét. "A kicsiny szintelen képmellékleteknek - mondja Czakó - igen mély a pszichológiai alapjuk, annyira mély, hogy szenzációs sikerét az Orbis pictus ugyszólván Bubenka vésőjének köszönheti. Egy és ugyanazon évben két kiadást is ér meg. Ami nagy szó abban az időben, amikor csak patrónusok bőrére jelennek meg rendszeren a könyvek. A fametsző művész alkotásai elválaszthatatlanul összeforradnak Comenius nagy eszméjével úgy, hogy amikor a külföld figyelme is e mű fe-

lé fordul, az Orbis pictus Bubenka-féle képeit is mintaképül veszik, s a nürnbergi kiadásnál az után metszik az új ducokat". Ezzel szemben az igazság az - fűzi Takács az idézethez - hogy a... lőcsei kiadás egyetlen oly ábrázolást sem tartalmaz, mely az Endtner-féle első nürnbergi kiadásban /1658!/ ne fordulna elő. A képek alkotója ismeretlen. A keze alól kikerült munka - amennyire gondos és céljának megfelelő - épp annyira művészi érzés nélkül való... Ezt a képsorozatot másolta Bubenka Jónás hazánkfia eléggé értelmetlenül és hanyagul, csekély rajztudással és technikai készséggel. Jellemző hibája pl. az, hogy míg a kép egyes részeit a nyomtatás követelményeinek megfelelően ellenkező értelemben másolja a ducra, addig más helyen megfeledekezik erről a szabályról". /- Archaeol.Értes. 1912. 285.1. -/ Czákó egyetlen mentsége, hogy neki nem állott, mint Takácsnak, rendelkezésére a nürnbergi editio princeps 1910.évi lipcsei hasonló kiadása. Viszont kétségtelenül gyöngye ítélőképessegre vall, hogy amikor a budapesti Egyetemi Könyvtárban a Szabó által leírt 1708.évi nürnbergi kiadás /-RMK.I.1748./ a kezébe került, nem fogott gyanút, hogy a mű egy régebbi nürnbergi kiadása lehetett a forrás, amelyből a lőcsei kiadó merített. Ezt a föltevést a nürnbergi első kiadás ismerete nélkül is jogosan megkockáztathatta volna, még pedig magának Szabónak alapján. A jeles bibliográfus ugyanis leírja /RMK. I.1091./ az Orbis pictus 1669.évi nürnbergi háromnyelvű kiadását, mely a bőbeszédű címlap szerint "minden derekasabb ez világon lévő dolgoknak és az életben való tselekedeteknek le ábrázolása és Deák, Német és Magyar megnevezése"!

De a derék Bubenka Jónásnak még az az érdeme sincs, hogy ő az első, aki a nürnbergi kiadás képeit magyar földre telepítette. Kerek tíz évvel a lőcsei három és négy nyelvű kiadások előtt 1675-ben a brassói nyomda is kihozta az illusztrált Orbis pictus-t, még pedig kétféle latin-magyar /- L. M.Kvszle, 1889. 206.1. és Sztripsky, 2073.sz. -/ és latin-német /-RMK.II.1353.-/ kiadásban. Ha Czákó megnézi utóbbi

Ráth György gyűjteményében volt példányát, első szempillantásra rájön, hogy ugyanazon képsorozattal áll szemben, mint a lőcsei kiadásban, csakhogy valamivel esetlenebb kivitelben. Az ismeretlen fametsző még Bubenkánál is tehetségtelenebb "művész" volt, akinél hiába keressük azokat az aprócseprő változtatásokat, melyeket a szabadtéri jelenetek háttere és felhőzete visszaadásánál Bubenka helytel-közvet megenged magának. /Egy esetben annyira merészkedik, hogy a háttér lombos fáit fenyőkkel helyettesítse!/

E tankönyv-illusztrációkon kívül a Brewer-nyomda még népies kiadványainál is szívesen igénybe vette a fametsző vésőjét. Többnyire beérte a címlap-vignettekkel, amelyeket azután tőle telhetőleg kiaknázott. Így az időrendben első ilyen címlapképét, mely a Nagy Sándornak... historiai 1627-i kiadását /-RMK.I.564.-/ ékesíti, s amely "menyezetes trónon ülő királyt ábrázol koronával fején s pallossal kezében" /Szabó leírása/, újra lenyomatta Salamon és Markalf trefa beszédek hely és év nélküli kiadása /-RMK.I.1599.-/ címlapján, melyet Szabó éppen e fametszet alapján sorol a lőcsei officina termékei közé. Egy másik címlapképét, mellyel először Ilosvai Péter Toldi Miklós historiájának 1629-i kiadásában /-RMK.I.581.-/ találkozunk /-hasonmása: Beöthy-Badics: Magy.irodalomtört.3.kiadás. I. 299.1.-/, Kőröspataki János Lupuj vajdáról való ének-e 1655 évi /-RMK.I.902.-/ és Hunyadi Ferenc Trója veszedelmé-nek 1656.évi /-RMK.I.909.-/ kiadása címlapján is hasznosította. Hogy a prózában írt Fortunatus historiája 1561.évi lőcsei kiadásának címképe a Magyar Aesopus 1673. és 1687. évi kiadásai címlapján is újra megjelenik, azt már fentebb említettük.

Nagyobb számú fametszetű szövegillusztrációival Brewer-ék három kiadványa tűnik fel: a Magyar Aesopus /-RMK.I.1155. és 1363.-/, Salamon és Markalf trefa beszédek /-RMK.I.1599./ s az ugyancsak év nélküli Cizio /-RMK.I.1590.-/, melynek egy szintén kelet nélküli, másik, Szabó előtt még ismeret-

len lőcsei kiadása is van az Országos Széchényi Könyvtárban. A Císio szokványos képanyaga: a hónap- és zodiakus-képek, a planéták, nap és hold figurális ábrázolásai, az érmetszésre vonatkozó képecske s a ciziók és planétáriumok egyéb, mondhatni előírt képanyaga különösebb figyelmet nem érdemel. Valószínűleg valami hasonló külföldi kiadványból vétettek át. Érdekesebbek azok a körülbelül fél lap nagyságu fametszetek, melyeket Aesopus, illetve Salamon és Markalff szövegébe helyeztek. Rajz- és fametsző-technikájuk hasonlóságából következtetve alighanem egyazon - név szerint ismeretlen - zilgráfus vésője alól kerültek ki. A mintegy 94 x 70 mm nagyságu, üdén naiv képek egyszer-másszor nem nélkülözik a vaskos. humort sem. Van köztük olyan is, például a Salamon és Markalff G^b levelén, mely a mai korban alig bírná el a nyomdafestéket. A képek vagy a címlapok kifejezésével élve a "figurák" száma, a címlap-vignettet nem tekintve, a Magyar Aesopus-ban hat, a Salamon és Markalff trefa beszédekben pedig tizenöt, de a salamoni ítéletet ábrázoló klisé kétszer lévén lenyomtatva, valójában tizennégy. Kár, hogy a Magyar Aesopus képei Aesopus életére és nem fabuláira vonatkoznak. A képanyag feltehetően külföldi mintái mindedig ismeretlenek.

A XVII. és XVIII. század szokványos illusztrációs technikájának, a r é z m e t s z é s n e k főképviselője a bécsi hatás alatt álló p o z s o n y - n a g y s z o m - b a t i jezsuita nyomda volt. Pázmány Péter Isteni igazságra vezérlő kalauz-ának első kiadásától /-Pozsony, 1613. RMK. I.443.-/ a jezsuita rend feloszlataása évében megjelent Calendarium Tyrnaviensé-ig a kiadványok hosszú sora hagyta el a pátterek sajtóit, melyeket metszett címlapok, allegorikus címképek, portrék, képmellékletek vagy szövegeképek ékítették ezzel a költséges technikával. Számukról fogalmat adhat a nagyszombati nyomdáról 1773-ban felvett leltár, mely nem kevesebb, mint 938 rézlapról számol be. /-Egyet.nyomda tört. 96.1.-/ Valóban imponáló szám még akkor is, ha Szentkuty

/akkor még Drescher/ Pállal fölteszük, hogy "az európa-
szerte divatos apró szentképek ipusztriális központja ha-
zánkban ugyanugy Nagyszombat lehetett, mint Németországban
ezidétt Augsburg". /-L. A rézmetszettel díszített könyv. Bp.
1937. 8.1.-/

A Kalauz Pozsonyban megjelent első kiadásának címlap-
keretét P.I.monogrammista metszete talán Bécsben.Lehet, hogy
a levonatok is ott készültek, s csak a négyzetes mezőben ki-
szedett címet nyomták az egész szöveggel együtt Pozsonyban.
/-Erősen kicsinyített hasonmás: Beöthy-Badics: Magy.iroda-
lomtört. 3.kiadás. I. 351.l.-/ A művész a portále két olda-
lán két-két fülkében Sz.István és Sz.Imre, illetve Sz.László
és Sz.Erzsébet szobrát helyezte el. A felső rész volutái
közötti medaillonban a Patrona Hungariae látható, fölötté
lebegő angyalpár, a jezsuita rend koszoruba foglalt jelvé-
nyével. A címlap alján két amorett Magyarország címerét tart-
ja. A rézlap maga elkallódott vagy nem is volt soha Pozsony-
ban, s ezért vált szükségessé, hogy azt az 1623-ban ugyan-
csak Pozsonyban megjelent második kiadás /-RMK.I.532. s nem
1707. mint Pataky Dénes írja-/ részére újra elkészítse
Bidenhart] Tóbiás, aki Varju Elemér közelebről meg nem o-
kolt állítása szerint /-l. M.Kvszle, 1898. 343.l.-/ pozsonyi
polgár volt. A jó Bidenhart nem igen erőltette meg fantáziá-
ját. A portále két oldalán elég híven másolta le a négy fül-
két a szentekkel, de a keret felső részének volutáit elhagy-
va, a két térdeplő angyal közé helyezett Patrona Hungariae
jobbára Sz.Adalbertet, baljára Sz.Mártont állította. Az al-
ső pántban beírta egyetlen amorettal, aki az egyik kezében
az ország, a másikban Pázmány címerét tartja. A négyzetes
középmezőt ovális kerettel látta el, s ebbe metszette a
könyv címét. /-Sokfelé közölt hasonmásai egyikét l. Pataky,
i.m. 293.l.-/ Ennek a címlapnak eredeti lemeze még 1710-ben
is a nagyszombati nyomda birtokában volt s ezt némi módosi-
tással Illyés András Brevis norma vitam sapienter instituendi
/A bölcs életmódnak rövid szabálya/ c. 8-rétű munkája /-RMK.

II.2404.-/ összehajtogatott mellékleteként újra felhasználták. /-Hasonmása: Egyet.nyomda tört. 63.1.-/ Ezt látva különösnek tetszhetik, hogy a Kalauz 1637.évi harmadik kiadásánál /-RMK.I.673.-/ nem használták fel, hanem beérték egyszerű szedett címlappal. Erre a különös eljárásra feleletet keresve, nem zárkozhatunk el az elől a föltevés elől, hogy Pázmány egyik rajongója, aki a rézmetszésben is jártas volt, a maga munkájával akarta nem rég elhunyt jótevője főművét díszíteni. Ez a lelkes tisztelő nem volt más, mint a XVII.század legtehetségesebb, bár műkedvelő magyar rézmetszője, Szelepchény György, a későbbi esztergomi primás. Szelepchény, aki Pázmány jóvoltából Rómában nyerte legfőbb kiképeztetését, a nagy kardinálisnak ajánlott s Rómában 1634-ben ki nyomtatott Propositiones theologicae c. értekezését négy saját készítésű rézmetszettel látta el. /-L. Vayer Lajos: Szelepchényi György a művész. Bp., 1937. 12.1. Kleny. a Domanovszky-émlékkönyvből.-/ E metszetek legjelentősebbike a címlap: Pázmány dus keretbe foglalt, pompásan sikerült arcképe. Ez a címkép magára vonván a pozsonyi nyomda vezetőinek figyelmét, rávették Szelepchényt, hogy készítse el Pázmány arcképét. A ... minden vasárnapokra és egy-néhány innepekre rendelt evangéliomokról szóló predikációk /-Pozsony, 1636. RMK.I.663.-/ számára. Szelepchény e célra ajánlotta azt a Pázmány-portrét, melyet Vayer megállapítása szerint még 1632-ben metszett Rómában, s amelyet Lucas Kilian egy 1622-ben készült s Theophrastus jeruzsálemi pátriárkát ábrázoló arcképéről kölcsönzött keretbe foglalt. /- L. Vayer i.m. 10.1. -/ E föltevésünket arra a tényre alapítjuk, hogy a metszetnek ma ismert egyetlen levonata a Predikációk-nak abban a Szabó által említetlen példányában maradt fenn, mely az esztergomi primási könyvtár tulajdona.

De Szelepchény nem érte be ennyivel, hanem arra is ajánlkozott, hogy a Kalauz új kiadásához új címlapot is készít. Mintául ehhez nem Bidenhart metszetét vette, hanem

P.I. monogrammista egységesebben fölépített címlapját. Az oldalfalak elé helyezett fülkéket elhagyva, helyükbe az "isteni igazság"-ot hazánkban meghonosító két főszemélyiség, Sz. Adalbert püspök és Sz. István király nagyobb méretű alakját állította. A predellaszerű alsó részben a címert tartó puttók kezébe nem az ország, hanem Pázmány címerét adta, míg a koronás országcímert a két szent talapzatán helyezte el. Hogy a téglány alaku középrészbe Pázmány arcképét vagy a mű címét véste-e, azt már nem tudjuk eldönteni. Szelepchény metszetével - nagymérvű egyházi elfoglaltsága miatt - nem készülhetett el idejében. Ezért jelent meg a Kalauz 1637-ben rézmetszetű címlap nélkül.

Maga a lemez a nyomda raktárába s azzal együtt utóbb Nagyszombatba került, ahol addig hevert, mignem Illyés András Keresztyen életnek példája /-Nagyszombat, 1705., RMK. I. 1707.-/ diszitására használták fel. /-Mint e kiadvány diszlapját említi Pataky i. m. 124. l. Az Országos Széchényi Könyvtár példányából ez a diszlap hiányzik.-/ A téglány alaku mezőből a Kalauz címét vagy szerzője arcképét eltávolítva, helyébe a Sz. Család egy szokványos ábrázolását toldották be, s Pázmány címere fölé rávésették az Illyését. /-Kisebbitett hasonmása: Művészettört. Értes. 1955. 216. l.-/ Szelepchény munkáját a jobb oldali talapzat alján elhelyezett "Geor. Szelepcsényi inv. et fecit" jelzéssel látta el. /-L. Soltész Zoltánné: Szelepcsényi György ismeretl. rézmetszete. Művészettört. Értes. 1955. 217. l.-/ Mint Soltészné megállapította, ezt a jelzést két vonás fedi s bizonyára ennek tulajdonítható, hogy Pataky csupán a Pázmány-címer középpontja s a jobboldali talapzat között elmosódva látszó mesterjegyet vette figyelembe: HP de Langraffen sc. Tyrnevia, és sorolta a műlapot utóbbi metszetei sorába. Szelepchény szerzőségét Soltészné tisztázta. Csak - szerintem - abban véti el a dclgot, hogy az Országos Széchényi Könyvtár példánya alapján, mely Pázmány Predikációi 1695-i kiadásának egyik példányába ragasztva maradt ránk, utóbbi tartozéká-

nak véli, s az átalakítást ennek megfelelően az 1694-1695 évbe helyezi. Minthogy az átalakító Pázmány címerét az Illyésével helyettesítette, elképzelhetetlen, hogy a nyomda Pázmány művéhez szánta volna az átalakított metszetet. Ezt csakis az Országos Széchényi Könyvtár-beli példány egykori tulajdonosa ragaszthatta ebbe a kötetbe. /-A Prédikációk 1695-i kiadásának egyetlen más példányában sem fordul elő ez a metszet. Megállapításomat az Országos Széchényi Könyvtár Soltészné említette példányain kívül a budapesti Egyetemi Könyvtár és a pannonhalmi könyvtár példányaira alapítom.-/

Egyébiránt a nagyszombati nyomda egyszer már felhasznált rézlapjainak változatlan vagy utánmetszett formában való újra felhasználására más példák is adódnak. Így az 1688-ra szóló *Calendarium Tyrnaviense* /-RMK. II.1574.-/ Kilian B. metszete címkéjét utánmetszve az 1690. évre szóló *Calendarium Tyrnaviense* /-RMK. II.1668.-/ címkéjéül újra felhasználták. /-L. Pataky i.m. 256.1.-/ Illyés Andrásnak A keresztyén jószágos cselekedetek gyakorlatossága 1688-ban megjelent első kötetéhez /-RMK. I.1370.-/ mellékelt jelzetlen rézmetszetet, mely a kolozsvári csodatevő Mária képét reprodukálja, minden változtatás nélkül újra felhasználták a mű 1701-ben megjelent második /-RMK. I.1639.-/ és az 1708-ban kiadott harmadik /-RMK. I.1728.-/ részénél is. Érdekes, hogy a nyomda ugyanezt az ikont Langraffen János Frankkal újra metszette s Pázmány Keresztyéni imádságos könyvének 1701.évi illusztrált negyedréti kiadásában /-RMK. I.1640.-/ használta fel. Az ujrametszés oka, hogy a képet - miként a könyv többi Langraffen metszete mellékletét - alul az Apor-címerrel kellett ellátni.

Igen érdekes a nagyszombati nyomdából kikerült első rézmetszettel ékesített könyv, kozthaniczai Kithonich János, az 1619. december 20-án elhunyt koronaügyész sok kiadást ért munkájának, a *Directio methodica processus iudicarii... Regni Hungariae* /-RMK. II.392.-/ editio

princepse. A kötethez mellékelt, erőteljes vonásokkal jellemzett arcképet, mely a szerzőt 58.életévében ábrázolja, valószínűleg maga Kitonich készítette Ulrich Henrik német rézmetszővel, aki 1615-1619 között Bécsben tartózkodott, s a művész által kellő számban sokszorosított levonatokat ő bocsátotta a nyomda rendelkezésére. Mi történt az eredeti rézlappal, nem tudjuk. Csak annyi bizonyos, hogy 1634-ben, amikor a mű második kiadása /-RMK.III.1497.-/ Bécsben megjelent, már nem állt rendelkezésre. Vagy a mester vitte magával Nürnbergbe, ahol 1621-ben elhalt, vagy a szerző hagyatékából kalldott el. Ulrich erőteljes rajzu portréját egy más, ismeretlen metsző eléggé szolgálai, de az arcvonásokat ellágyító másolatával helyettesítették, s utóbbinak fokozottabban szolgálai másolatát látjuk viszont a munka 1700.évi harmadik, ismét nagyszombati kiadásában /-RMK.II.2014.-/. Hogy az 1634. évi bécsi és az 1700.évi nagyszombati kiadásának a megtevésztésig azonos portréja /a nagyszombati nem önálló melléklet, hanem szövegkép/ nem egy és ugyanazon lemezről készült, azt a képek méreteiben tapasztalható csekélyke különbség kétségtelenné teszi: az egyik 165.5 x 125 mm, a másik 167.5 x 125 mm nagyságu ducról nyomatott. /- A lemérést Fazakas József kollégám volt szives eszközölni. -/

De térjünk vissza a p o z s o n y i jezsuita nyomdához, mert nem hagyhatjuk említetlen azt a Szabó véleménye szerint onnan kikerült kiadványt, mely ha csakugyan Pozsonyban készült, a XVII.századi magyar sajtó legdusabban illusztrált terméke. Ez Widemann Illés Comitium gloriae centum.. illustrium heroum iconibus instructum /-A nagy hősök száz képével ellátott dicsőséges gyülekezete-/ c. arcképgyűjteményének 1646-ban hely és nyomdász megnevezése nélkül megjelent első kötete /-RMK.II.669.-/. Minthogy a mű ajánlása Pozsonyban kelt, Szabó habozás nélkül pozsonyi nyomtatványnak minősíti az egészet. Lehet, hogy az ajánlást és az arcképek névmutatóját Pozsonyban nyomatták. Widemann volt ugyanis az, aki két évvel előbb szállította a pozsonyi nyomdának

Pázmány Péter Kempis-fordítása 8-rétű kiadásához /-RMK. I. 811.-/ a címlapot. Ez Krisztus követését szemlélteti, eléggé primitív módon, s alsó részén a Hédervári-cimert tünteti fel, minthogy a nyomda e kiadást Hédervári János zirci apátnak és pozsonyi kanonoknak ajánlotta. /- Érdekes, hogy a pozsonyi 8-rétű Kempis fordítás címképét másolta le a negyedretű formátumnak megfelelően fölnagyitva Lerch János Márton bécsi "akadémiai rézmetsző" ahhoz a Kempis-kiadáshoz, mely hely, év és nyomdász megnevezése nélkül jelent meg Széchi Mária költségén /-RMK.I.1613.-/, de kétségkívül "Bécsben özv. Rikhesin Susanna bőtfűvel", aki ugyanilyen öregbetűs negyedretű formátumban hozta ki 1665-ben ugyancsak Széchi Mária költségén Pázmány Imádságos könyvé-t /-RMK.I.102. 1.-/ A Kempis-kiadásról egyébiránt Szabó /-RMK.I.638.1.-/ tévesen állítja, hogy "valamennyi fennmaradt példányban hiányzik a címlévél, mely, mint e körülményből biztosan következtetem, sohasem volt nyomtatva. Annak helyét gr.Széchy Mária cimere foglalja el". Az Országos Széchényi Könyvtár példányában ugyanis az egész lapot betöltő Széchi-cimert megelőzi a Lerchmetszette címkép, mely a mű rövid címét is feltünteti, s így a nyomtatott címlapot - mint oly sok más esetben - helyettesíti. -/

Az azonban kétségtelen, hogy sem a metszett címlap, sem a száz képmetszet, amiből Widemann kötete áll, nem a pozsonyi nyomda terméke, hanem Widemann maga állította elő őket rézmetszetek sokszorosítására szolgáló különleges sajtóján Bécsben, ahol a gyűjtemény 1649-ben, illetve 1652-ben jelent meg második és harmadik sorozatát keltezte. Ez az augsburgi vagy olmützi születésű, gyorskezü arcképgyáros, aki nincs minden jellemző készség hijján, állandóan Bécsben tartózkodott, ahonnan ki-kiruccant Pozsonyba és Prágába, hogy megörökítse azokat az ottani előkelőségeket, akik hajlandók voltak neki ülni és persze fizetni. Vállalkozása annyira fölvirágzott, hogy idővel nem győzte egymaga a munkát, s miként erről a magyar arcképeket nem tartalmazó második sorozat ta-

nuskodik, kénytelen volt más művészek közreműködését is igénybe venni.

Mint magyar könyvek illusztrátorával - az említett Pázmány-köteten kívül - csak egyetlen esetben találkozunk vele Mokohai András Triplex philosophia rationalis, naturalis et metaphysica c. Nagyszombatban 1640-ben kinyomtatott disszertációjában /-RMK.II.559.-/, melynek Maior Izsák rajza után metszett diszcimlapját s a szöveg közé elhelyezett három rézmetszetű mellékletét /ezek egyikét, a Natura oculus Physicát allegorizáló képpár felsőjét szintén Maior rajzolta/ ugyancsak Widemann készítette s bocsátotta kellő számu levonatban a nyomda rendelkezésére. Közülük csak a Metaphysica allegóriáját jegyezte saját nevével. Utóbbi - amit sem Szabó, sem Pataky nem említ - Matth.van Werm rajza nyomán készült. /- Minthogy csak a budapesti Egyetemi Könyvtár példányát láthattam, amelyből - sajnos - nem csupán a címlap hiányzik, ahogy ezt Szabó mondja /-RMK.II.158.1.-/, hanem a dedikáció eleje s a Logica allegóriája is, nem tudtam megállapítani, kihez szólt az ajánlás. Ebből talán lehetne arra következtetni, hogy kié a bőkezűségéből jelent meg ilyen díszes formában a kis disszertáció. Bár az sem lehetetlen, hogy mivel a kolofon szerint e füzet a nagyszombati akadémia fennállásának V.évében került ki a sajtó alól, így talán ez volt az első doktori értekezés, mely az intézetben készült, s magának a jezsuita rendnek áldozatkészességéből nyerte a művecske díszes köntösét. -/

A XVII.század második felétől a n a g y s z o m b a t i nyomda egész sereg német /Lang Móric, Nessenthaler Illés, a J.S. Schottal együtt dolgozó Hoffmann, Lerch János Márton, Kilian Bertalan és Péter, Krausné Küssel Johanna Szibill, Hoffmann János Jakab, aki talán azonos a Schott munkatársával, Langraffen János Frank, Prokes Márton, Biberger József Ulrik, Schaffhausen Illés, Fuhrmann Mátyás,Wagner I./ néhány holland /Ther Portten János Dániel, Van den Ny-poort Jusztusz, Bottets Gáspár/, egy olasz /Rosetti Domokos/

és számos név szerint nem ismert rézmetszőt foglalkoztatott részben a helyszínen, részben Bécsben. Sőt Pataky föltevése szerint a külföldről rendelt ducok "legnagyobb része más könyvekhez készült, már többször felhasznált rézlemez volt".
/-I.m. 18.1.-/

Vajon nem ilyen használt lemez-sorozat része volt-e az a 117 csodatevő Madonna-kép, melyet az Esterházy-cimerrel s magyar felirásokkal ellátva Esterházy /Estorás/ Pál nádor tétetett közzé 1690-ben Nagyszombatban Az egész világon levő csudalatos Boldogságos Szűz képeinek Rövideden föl tett eredeti /-RMK.I.1394.-/ c. kiadványában? A 117 képmelléklet ugyanis hol a metszetek bal, hol meg jobb peremén lévő folyószámon kívül az 5.számtól kezdődően egy 25-től 279-ig terjedő sorozat egyes számait is feltünteti. Ez annak a jele, hogy a metszetek egy előttünk eddigelé ismeretlen, gazdagabb képanyagu kiadványból vannak kiválogatva. A kötet élén a diszcimlap helyét az Esterházy-cimer egész lapot betöltő metszete foglalja el, melyet a lap alján olvasható jelzés szerint 1690-ben készített Kismartonban Greischer Mátyás, a herceg udvari térképmetszője /Geographo-Calchographus Aulicus/. Hogy ő metszette-e mind a 117 kép másolatát vagy csak a másolatok alatt több-kevesebb pontossággal megismétlődő hercegi koronás cimert, az legalább is kétséges. Annyi bizonyos, hogy neve a címképen kívül csupán a 44 /127./ és az 50. /175./ számú mellékleten szerepel. /- A semmi művészi beccsel sem bíró kegyképek meglehetősen alacsony színvonalon álló másolatai közül Czákó Elemér a förtői Madonnát ábrázolót hasonmásban hozta Az iparműv.könyve I.499.1. -/ Valamivel magasabb színvonalon áll az a tizenkét metszet, melyet Langraffen készített Pázmány Imádságos könyv-ének 1701.évi negyedretű kiadásához /-RMK.I.1640.-/. E metszetek egyikét utánmetszve a nyomda a Csete József egrí apát-kanonok és prépost költségére kiadott Evangéliumok /-RMK.I.1752.-/ diszítésére 1708-ban újból fölhasználta. /- L. Pataky i.m. 168.1. -/ Jóval sikerültebbek ugyane művészek a Patrona Hungariaet s különböz

homéroszi jeleneteket ábrázoló kisméretű rézkarcai, melyek Picker-Szerdahelyi Imago sapientiae /Nagyszombat, 1702. RMK. II. 2130./ c. 12-rétű kötetének szövegébe nyomattak. /- Két lapjának hasonmását l. Egyet.nyomda tört. 58.1. -/ De talán a legsikerültebb az a 83 rondo, mely Vitézy-Szerdahelyi Meteorologia philosophico-methodica /-Nagyszombat, 1702. RMK.II. 2137.-/ szövegébe illesztve gyönyörködteti az olvasót.E változatos tartalmu kerek képecskéket Kadoriza Farkas József linzi festő rajzai után Krausné Küssel Johanna Szibill metszette rézbe. Francia kertrészletek, barokk kastély-homlokzatok s diszes entériőrök vonulnak el kaleidoszkópszerűen szemünk előtt. Csak egy részük hozható némi kapcsolatba a bányászat- és kohászattal. Ilyenek pl. a varázsvesszővel a föld mélyében rejló fémek után kutató geológus, az aranyműves ötvösművei körében, az ágyuöntő s a kivert aranyakat vagy tallérokat számbavevő pénzverő.

A nyomda későbbi kiadványai közül illusztratív szempontból kettő válik ki. Az egyik a Corpus iuris Szegedy Gergely jezsuita jogtanár szerkesztésében 1742-ben /-s nem mint Pataky i.m. 24.1. írja 1696-ban-/ készült kiadása. Ezt díszítik a magyar királyok mesteri kivitelű rézmetszetű arcképei, melyeket a királyaink képmásait ábrázoló gróf Nádasdy-féle XVII.századbéli Mausoleum nyomán, ennek szabad felhasználásával a bécsi "F[rantz] L[eopold] Schmittner sc.Viennae". A képek az illető uralkodó életének két epizódja között, változatosan díszített barokk keretben Sz.Istvánon kívül a következő királyainkat ábrázolják: I.Endre, Sz.László, Kálmán, II.Endre, Róbert Károly, Nagy Lajos, Mária, Zsigmond, Albert, V.László, Hunyadi Mátyás, II.Ulászló, II.Lajos, I. Ferdinánd, Miksa, Rudolf, II.Mátyás, II.Ferdinánd, III.Ferdinánd, I.Lipót, III.Károly és Mária Terézia". /-Egyet.nyomda tört.77.1., hasonmások uo. 83., 98. és 99.1.-/ A másik ugyancsak fényes kiállítású fóliáns Kéri Ferenc Imperatores Orientis /Kelet fejedelmei/ c. 1744-ben napvilágot látott "nagy műve, melynek a keletrómai császárokat ábrázoló képeit Rugendas Gott-

lob Jeremiás, a híres csataképfestő Rugendas fia Pozsonyban metszette rézbe. /-Uo. 78.l.-/ Mint a nyomdának az itt felöltelt korszak legvégén megjelent egyik jelentősebb rézmetszeties kiadványát, megemlítjük Jacques Vanière francia jezsuita híres latin tankölteményének a Praedium rusticum-nak /Falusi majorság. L. Pataky, i.m. 241.l./ 1772.évi nagyszombati kiadását, mely a Nagyszombatban dolgozó Wagner I. címképével és 16 metszetével hagyta el a sajtót.

A t ö b b i h a z a i n y o m d a vagy egyáltalán nem, vagy csak elvétele s rendszerint a szerzők áldozatkészségéből adott ki rézmetszeties könyveket. Sajátos véletlen, hogy sorukból időrendben a legelsőket, az egyetlen XVI. századi rézmetszettekkel diszitett kötetet előállító Mannelnyomda utóda, Farkas Imre hozta ki 1617-ben Keresztúron. Lackner Kristóf a páduai egyetem jogi doktora és Sopron polgármestere vele nyomatta ki *Maiestatibus Hungariae aquila* /-A fenséges Hungária sas-madara. RMK.II.373.-/ és *Florilegus Aegyptiacus* /-A virágszedő egyiptomi. RMK.II.374.-/ c. 8-rétű köteteit, melyek elsejének címlapjára egy allegorikus sas van metszve, míg másikához külön lapon Lackner cimere van mellékelve. Mindkettő valószínűleg Lackner saját munkája. /-V.ö. Pataky i.m. 165.l.-/

Tudtunkkal az egyetlen rézmetszeties könyv, mely Szenczi Kertész Ábrahám n a g y v á r á d i sajtójából kikerült, Bayle Lajos *Praxis pietatis*-a /-A jámborság gyakorlása.-/ Medgyesi Pál fordításában 1643-ból /-RMK.I.751.-/. A 12-rétű kötetke finom rajzu, bár kissé tulterhelt allegorizáló címlapjának szerzőjét nem ismerjük. Szabó szerint az angol eredeti címképének utánezata. /-RMK.I.325.l.-/

F e l v i d é k i nyomdáink sorából rézmetszeties kiadványok dolgában a b á r t f a i válik ki. A sort Eisenberg Péter szászországi származásu eperjesi tanító *Ein zwiefacher poetischer Act* c. iskoladrámája /-Bártfa, 1652. RMK. II. 765.-/ nyitja meg, rézmetszetű diszcímlappal és

11, az előadásnak egyes jeleneteit bemutató melléklettel. A művelődéstörténeti szempontból érdekes metszetek alighanem magának a szerzőnek alkotásai. /-L. Pataky i.m. 116.1., hasonmás: Magyar művelődéstört. Bp., 1939. III. 512.1.-/ Nevezetesen még Klesch Dávid Historischer Bericht Oder...Das Einweihungs-Fest Bey der Neuerbauten Schlosz-Kirchen zu Schaweneck c. Bártfán 1670-ben kinyomatott alkalmi füzeté /-RMK.II.1227.-/ A könyv utolsó lapjára került a rézmetszet, mely a schavniki Tököly-kastélyt ábrázolja. Készítőjének a neve után magyar Jaray Mihályt tudjuk. /-Hasonmása: Pataky i.m. 308.1.-/ Ha még fölemlítjük Manigai János Annus saecularis jubilaeum a Josepho I.Hungariae c. rege...imploran. c. 8-rétű füzetét /-RMK.II.1984.-/, mely 1700-ban hagyta el Scholtz Tamás sajtóját, úgy mindent fölsoroltunk, ami illusztrált mű Bártfáról kikerült. Ennek a kassai jezsuita akadémia megrendelésére készült kiadványnak félivnyi rézmetszetű melléklete a nagyszombati jezsuiták által foglalkoztatott Hermundt és Hoffmann művészpár alkotása. Hogy a rendszerint Bécsben dolgozó művészpár 1700 körül talán Bártfán dolgozott volna /-V.ö. Pataky i.m. 139.1.-/, annak nincs semmi alapja. A kassai jezsuiták alighanem Bécsből kapták a kellő számú levonatot s fűzették a Bártfán készült alkalmi nyomtatványhoz.

Mindössze egyetlen rézmetszetekkel díszített könyv jelent meg T r e n c s é n b e n : Sinapius János szakolcsi ev. lelkész Parva schola c. tankönyve ez 1658-ból /-RMK. II. 917.-/, melynek az egyes beszédrészeket allegorizáló medaillonokból összeállított címlapját, valamint a beszédrészek allegóriáit felnagyító szöveggépeit Lang Mória, a nagyszombati nyomda kalkográfusa metszette 1658-ban Pozsonyban. /-Gulyás Pál: A trencsén-zsolnai könyvnyomda. M.Kvszle, 1943. 118-123.1., ill., a címkép hasonmását l. még Pataky i.m. 295.1.-/

Négy évvel utóbb, 1662-ben jelent meg az első rézmetszetes k a s s a i nyomtatvány, Bayer János: Ostium...

naturae /-RMK.II.984.-/. A 8-rétű kötet egyetlen rézmetsze-
 tű disze "a címlap előtt egy 4-rétű rézmetszet - írja Szabó
 /-RMK.II.270.1.-/ - mely Eperjes városát ábrázolja". Alatta:
 "Hieb fec.". A rézmetsző teljes neve Hiebner Izrael, a szász-
 országi matematikus, csillagász és rézmetsző, aki ebben az
 évben, mint más datált metszetéből tudjuk, Eperjesen tartóz-
 kodott. Ugyanő készítette azt a rézmetszetű mellékletet, mely
 az eperjesi liceum igazgatója, Bayer János Filum Labyrinthi
 c. Kassán 1663-ban megjelent munkája /-RMK.II.1003.-/ cím-
 lapját előzi meg. Viszont a Tarnóczy István Philosophia c.
 értekezését /-Kassa, 1665. RMK. II. 1046.-/ diszitó címkép
 Lang Móríc munkája. Semmi köze Kassához a Histoire du Prince
 Ragotzi c. kötetnek, melyet Szabó a szembeszökően hamis cég-
 jelzés /A Cassovie. Chez Francois Lacelot au grand Hercule/
 alapján 1707.évi kassai nyomtatványnak minősít. /-RMK. II.
 2284.-/. Így hazai terméknek véli a kötet rézmetszetű cím-
 képét is, mely II.Rákóczi Ferencet lóháton ábrázolja, s a-
 mely felnagyított mása, de nem egészen másolata az ugyanez
 évi párisi kiadásának. Igazat kell adnunk Apponyi Sándornak,
 aki teljesen kizártnak tartja, hogy a művet Kassán nyomtat-
 ták. Véleménye szerint költött nyomdahellyel van dolgunk, s
 a munka valamely francia vagy németalföldi officinából ke-
 rült ki. /-Hungarica. Bp., 1902. II. 348.1.-/

Hála az épp oly hiu mint vagyonos Weber János eperjesi
 patikus, orvos és polgármester áldozatkészségének, Kassával
 egy időben L ó c s é n is megjelennek az első igényesebb
 rézmetszetes kiadványok. /-Az első jelentéktelen rézmetszet-
 tel ellátott mű már 1640-ben megjelent Lócsén Wegelin Józua
 pozsonyi luteránus lelkész Domus Domini renovata-ja /-RMK.
 II. 558.-/, a címlapján leábrázolt pozsonyi evangélikus temp-
 lommal, szerző saját metszetében.-/ Ezen Weber munkái az
 1662-ben kiadott Janus bifrons c. Regentenspiegel /-RMK. II.
 992.-/, szerző városbiráskodása első évfordulójának emléké-
 re, és az 1665-ben kibocsátott Lectio principum /-RMK. II.
 1057.-/. Mindkettő impozáns folió-formátumban. A Janus bifrons

allegorikus jelenetekkel és alakokkal tulterhelt címképét /-hasonmása: Pataky i.m. 307.l.-/ az akkor Eperjesen tartózkodó Hiebner Izrael metszette. Ugyanő készítette W[eber?] rajza nyomán a címlap fonákjára került látképet Eperjes városáról s valószínűleg az egész lapot betöltő templomi jelenetet /-hasonmása: Pataky i.m. 310.l.-/. De hogy tőle valóké azok a jelenetek, melyek párosával két lapra lenyomatva a Weber fiai szájába adott üdvözlő verseket illusztrálják, kétséges. Sorukból legérdekesebb az első kép, mely jól berendezett patika belsejét ábrázolja abban a pillanatban, amikor a felcser páciense lábát készül lefürészelni. A kötet ránkmaradt példányai némelyikébe Weber cimeres arcképe is be van kötve. Ez a metszet azonban nem volt a kötet szerkesztéséé, mert Weber csupán 1663-ban kapott nemességet. A kép eredetileg a Lectio principum-hoz készült, melyet Küssel Márton látott el címlappal és I.Lipót magyar királyt és német császárt ábrázoló melléklettel. Nem valószínű, hogy az augsburgi mester metszette volna Weber arcképét, valamint az sem, hogy az arckép Hiebner munkája, akire Pataky gyanakszik. Sokkal valószínűbb, hogy a portrét rothenfelsi Roth Keresztély Hermann körmöcbányai érem- és pecsétvéső készítette, akitől a Lectio 1664-ről datált egyik metszete való, mely Weber apoteózisát ábrázolja. /-Legjobb hasonmása: Az iparműv.könyve.I. 76.mell.-/ E föltevésünk mellett két körülmény szól: Roth éremvéső létére okvetlenül járatos volt a portrétirozásban, s Weber egy harmadik munkájában, a Wappen der Königl. Freyen Stadt Epperies-ben /-Lőcse, 1668. RMK.II. 1150.-/ tőle van a város látképe. Föltehető tehát, hogy Webernél személyesen is megfordult. De az sem lehetetlen, hogy az arckép Weber eperjesi pártfogoltja, Cromerus János munkája, aki a Lectio "számára Weber nemesi cimérének tervezetét készítette el és metszette rézbe". /-Pataky i.m.99.l./

Mint Szabó által említettlenül hagyott kuriozumot föl-
említjük, hogy Weber a Janus bifrons-ból kétféle példányo-
kat készítettett, melyek egy részét Szelephény György akkor

kalocsai érsekhez, más részét Rottwell Jánoshoz, akkor hivatalos minőségben Eperjesen megforduló előkelőséghez intézett, föllengző dicséretekkel teli ajánlásokkal látott el. Weber egyuttal megnyerte a két előkelőséget, hogy vállalják el ujszülött fia keresztapai tisztségét, s talán az ő közbenjárásuknak köszönhetette a nemességet is.

Hogy a Brewer-céget Weber könyveinek diszes kiállítása anyagilag nem termelte, az kétségtelen. A cég saját költsé-
gére kiadott könyvei közül csak egyet tartott érdemesnek
rézmetszetekkel díszíteni, pápai Páriz Ferenc kalendónak i-
gérkező és annak is bizonyult latin és magyar szótára 1708-
ban kibocsátott editio princepsét. A Dictionarium latino-
hungaricum /-RMK. I. 1746. és II. 2334.-/ két rézmetszetet
tartalmaz: szerző római babérkoszorúval övezett, sikerült
arcképét 1701-ből, melyet a Bécsben működő Wolfgang János
György metszett az akkor 52 éves tudósról s az allegorikus
címképet, melyet ismeretlen szerzője, miként azt Scheiber
Sándor kimutatta /-Pápai Páriz Dictionariuma címképének for-
rása. M.Kvszle, 1946. 106-107.l. Képekkel.-/ "Ugyesen és
izlésesen másolt" Schrelius Kornél Lexicon manuale graeco-
latinum 1661.évi leideni 3.kiadásának címlapjáról. Hogy a
címkép aljára a metsző Scheiber fölteveése szerint Páriz ösz-
tűnzésére helyezte-e el a két sarokban Magyarország és Er-
dély cimerét, vagy pedig a kiadó kívánságára, akinek ciprus-
ágak közé tett monogramját /-melyről Scheiber megféledek-
zik/, aligha Páriz szorgalmazta, legalább is kétes.

N a g y s z e b e n b e n 1670-ben Teutsch Tóbiás a-
ranyműves metszette rézbe Miles Mátyás Siebenbürgischer
Würgengel c. 4-rétű krónikájának /-RMK. II. 1256.-/ címlap-
ját. /-L. Bielz, i.m. 30-31.l.-/ 1699-ben Welzer István
brassói aranyműves Predtschneider János Konrád rézmetsző-
vel közösen látta el kartusokkal és látképekkel Gio. Mondano
Visconti Mappa della Transylvania /-RMK. II. 1978.-/ e mű disz-
címlapját és nyolc térképét /-L. Pataky i.m. 243.l.-/. 1736-
ban Borsai Pál nagyenyedi diák metszeteivel jelent meg Tőke

István *Instructiones philosophiae naturalis c.* tankönyve /-Pataky i.m. 91.1.-/. 1755-ben Blasius András segesvári könyvkötő készítette a *Geistlicher Handels-Stab* és a *Neu vermehrtes Hermann-Städtisches Gesangbuch c.* épületes könyvek szerény igényű címlapjait, amelyek nem haladják meg az iparszerűség mértékét. /-Bielz i.m. 12.1.-/. Sárdi Sámuel 1767-ben dolgozta át pápai Páriz Ferenc arcképét az 1708. évi lőcsei kiadás portréja alapján. /-Pataky i.m. 215.1.-/

Az u j a b b p o z s o n y i n y o m d á k termékei közül megemlítjük 1675-ből a három metszettel ékesített *Liliomkertecske c.* imakönyvet /-RMK. I. 1186. és Pataky i.m. 255.1.-/, 1677-ből az *Officium...compendiosae vitae S. Antonii Paduani* /-RMK. II. 1412.-/ szövegbe nyomott szentképeit, 1735-ből Bél Mátyás *Adparatus ad historiam Hungariae c.* munkáját, melyet Kaltschmidt Ábrahám címképe /-Pataky i.m. 146.1.-/ és Pozsony Grundlin B. metszete látképe díszít. 1749-ből a Rugendas Jeremiás Gotthold Pozsonyban készült kilenc metszettel ékes *Sacra concilia ecclesiae Romano Catholicae in regno Hungariae celebratá-t* Péterffy Károly összeállításában /-Pataky i.m. 213.1.-/, 1753-ből Bél Mátyás *Compendium Hungariae geographicum*-ot Zeller Sebestyén címképével és hat térképével. 1756-ből a *Liederschatz* öt illusztrációját. Zeller-től megemlítjük még Barkóczy Ferenc hercegprímás *Elogia funebris*-ában, valamint Batthyány Lajos Magyarország palatinusainak cselekedetei c. művében 1765-ben és 1766-ban megjelent metszeteit. /-Pataky i.m. 251.1.-/

K o l o z s v á r t csak a XVII. század utolsó évtizedében mutatható ki a rézmetszet gyakoribb alkalmazása. Ha Szabónak hihetünk, a legelső a Perényi Katalin asszony halála alkalmára 1693-ban kiadott *Synoptica virtutum enarratio c.* ivrétű kötet élén "egy rézmetszet, a Perényi-család cimere, fölötté a Kemény-család cimerével". /-RMK. II. 1731.-/ Szabó azt is fölemlíti, hogy a szövegbe nyomott 17 szimbolikus kép is van a füzetben, de hogy ezek fa- vagy rézmetszetek, arról - sajnos - hallgat. /-A mű két példánya 1885-

ben az Erdélyi Múzeum tulajdona volt.-/ Ugyanugy kétes rézmetszet-volta annak a címképnek, mely Mikola László Lampas pietatis accessa c. 8-rétű kötetét díszítette. Az 1694-ből való "nyomdai kiállítása után kétségtelenül kolozsvári nyomtatvány" /-RMK. II. 1774.-/ egyetlen ismert példányából ugyanis "a címlevél előtt állott címkép leszakadt s csak felső széle maradt meg". 1695-ben jelent meg nyomdász megnevezése nélkül Kolozsvárt Gyulafi Lászlónak ajánlva Baranyai Pál jezsuita Viaticum sprituale c. munkája /-RMK. II.1795.-/, melyet a virágkoszoruba foglalt metszetti címlapon és a Gyulafi-cimeren kívül 20 képmelléklet díszít. Valamennyi ismeretlen művész alkotása. Ugyanebben az évben került ki Misztótfalusi Kis Miklós sajtójából Haller Jánosnak a magyar irodalom szempontjából jelentős munkája, a Hármas istória /-RMK. I. 1470.-/, mely a főúri szerző áldozatkészségéből izléses rézmetszetti címlappal ékeskedik. /-Sokszor közölt hasonmását l. pl. Beöthy-Badics: A magyar irodalom története. I. 486.l.-/ A díszes diadalívű oroszlánoktól vont bigán kivonuló hőst a címkép közelebről nem ismert Hoffmann nevű metszője az 1692.évre szóló Calendarium Tyrnaviense címképének négy oroszlán-vonta quadrigájáról másolta le, még pedig minden valószínűség szerint Nagyszombatban, ahol részint egymagában, részint Hermundttal társulva a XVII. század végén és a XVIII.század elején meglehetősen élénk munkásságot fejtett ki. /-Pataky i.m. három különböző Hoffmann közt osztja meg ezeket a metszetteket, ami aligha lehet helyes, mert habár a Hoffmann név nem tartozik a ritka nevek sorába, mégsem valószínű, hogy egy időben három osztozott volna a magyar könyvtermelés gyér lehetőségein.-/ Lehet, hogy a mintául szolgáló kalendáriumi címképet is ez a Hoffmann metszette - az Országos Széchényi Könyvtár példányán a címlap alsó peremét levágta a könyvkötő - s ez esetben nem plágiummal, hanem az első ötlet művészibb kidolgozásával van dolgunk. Hiszen a kényes izlésű főúr bizonyára jobban díjazta a művészt, mint a profitéhes nyomdai A XVIII.század derekáról megemlítjük még Gyulafi László kolozsvári rézmetszőt, aki-

nek címképei Fredro, Andreas Maximilianus: *Monita politico-moralia* /1749/ s a *Norma principum christianorum* /1750/ c. művekben maradtak reánk. /-Pataky i.m. 135.1.-/

1747-ben hosta ki a s o p r o n i nyomda Orosz Ferenc pálos szerzetesnek a szerzet történetét összefoglaló *Synopsis*-át, melynek címképét a nagyszombati nyomdának is dolgozó Fuhrmann Mátyás osztrák pálos készítette. /-Pataky i.m. 127.1.-/

D e b r e c e n b e n 1749-1767. az ottani kollégium rézmetsző diákjai látták el metszetekkel a városi nyomdát. Így Kovács Gábor az 1749.évi *Énekeskönyv*-et és 1750-ben A keresztyén etikának...rövid summájá-t, /-Uo. 162.1.-/Parkas István pedig 1767-ben Cicero válogatott leveleit /*Epistolarum selectarum libri tres*/ és az *Uj Testamentum*-ot látta el címképekkel. /-Pataky i.m. 121.1.-/

A g y ő r i nyomdából került ki 1756-ban padányi Biró Márton veszprémi püspök prédikációs kötete /*Micae et spicae evangelico-apostolicae*/ Szinnyi szerint szerző arcképével /-Magyar írók.I. 1086.h.-/. Valószínűleg azonos a Zeller Sebestyén készítette portréval, mely Pataky szerint /-i.m. 251.1.-/ Biró 1760-ban ugyanott megjelent *Compendiosa... relatio actorum generalis canonicae visitationis dioec. Wesprimiensis c.* kiadványát díszíti.

Befejezésül említsük meg a rövid életű k a l o c s a i nyomdát. Itt jelent meg 1762-ben Telek József ferences Négy világitó ünnepi lámpások c. prédikációs könyve, melynek két allegorikus képmellékletét Binder János Fülöp pozsonyi születésű rézmetsző készítette Budán. /-Pataky i.m. 85.1.-/

Feltűnő, hogy Pataky teljességre törekvő munkájában sem a kassai, sem a kolozsvári jezsuita nyomda termékeiről nem emlékezik meg, pedig kizárt dolog, hogy ezek sajtóiból ne kerültek volna ki legalább rézmetszetes ájtatossági könyvek. A kolozsvári nyomdáról ez kétségtelen, mivel 1773.évi leltára több rézlapot felsorolt, többek közt a közkedveltségű

Officium Rakoczianum-hoz készültek. 1711 utáni könyvészetünk hiányosságára jellemző, hogy az Officium kolozsvári kiadását Petrik nem ismeri. Itt még sok tennivaló vár könyvtermelésünk multja kutatóira!*

---

* Az Officium Rákócziánium a XVIII. század legnagyobb könyvsikere volt. Első latin kiadása 1693-ben Nagyszombatban jelent meg. /Szabó Károly nem ismerte./ Magyarul 1746-ban Budán nyomtatták ki, ebből azonban ma már egyetlen példányt sem ismerünk. Különféle hazai könyvtárakban és levéltári adatok alapján 12 magyar, 54 latin és 8 német kiadását tartjuk számon /néhány XIX. századit is ideértve/. Történetére vonatkozólag l.: Holl Béla: "Jóillatu virágos kertekből egybe szerkesztett ájtatosságoknak gyakorlása..." /Az Officium Rákócziánium története/. Vigilia, 1955. 405-411.l. /Szerk./

V. A KÖNYVEK BEKÖTÉSE

A könyvek részben nyers iverkben, részben kötve kerültek forgalomba. A kötések vagy a nyomdák kassai vagy a pocsolatos műhelyekben készültek, vagy önálló könyvkötő iparosok készítették őket.

Bornemisza Péter Ördögi kisírtetek /1578/ c. műve egyik részletéből kiderül, hogy a nagy reformátor nyomdájában könyvkötő legényeket is foglalkoztatott. Fischer János, Klöss Jakab bártfai nyomdász veje s Kassa első /1611/ tipográfusa, eredetileg kompaktor volt, s bizonyára ebben a minőségben került későbbi apósa üzemébe. Ugyancsak könyvkötő volt Fischerné második férje, Fest János is. Épp így kompaktor legény volt a bártfai Klöss-nyomdában Scholtz /Schultz/ Dávid is, aki itt elsajátítván a nyomdász-mesterséget, Lőcsén, majd Kassán volt tipográfus. A kassai nyomda későbbi XVII.századi tulajdonosai közül eredetileg a könyvkötőmesterséget üzte Gevers Bálint, aki e minőségben 1642 óta szerepelt a városi jegyzőkönyvekben. Utóda, Severini Márk a lőcsei Brevier-nyomda könyvkötőműhelyében dolgozott. Könyvkötő volt a svéd származású Erichson Erich is, 1666-1674. kassai nyomdász, aki 1659.november 13-án nyerte el a polgárjogot.

A lignitzi /Porosz-Szilézia/származású Efmurtdt Jakab, aki 1628 táján lett a gyulafehérvári fejedelmi nyomda veze-

tője; egy 1632.évi nyomtatványa impresszumában mint "Fejedelem Urunk typographusa és compactora" szerepel. Valószínűleg ő készítette Bethlen Gábor fejedelem ma már elveszett kéziratos Graduáljának diszes bekötését, melyet csupán Geleji Katona István leírásából ismerünk. A nagy, öreg betűkkel leírt könyvet a fejedelem - ugymond - "igen szép aranyosan bé kötteté, tábláit a szegletekben ezüsttel gazdagon meg boglároztatván, eleit, avagy a felnyiló felét megkapcsoztatván, az oldalán középre két felől a maga tzimerét szereltetvén". /-Idézi Horkay László: A háromszázéves öreg Gradual. Prot.Szle, 1936. 486.l.-/ Minthogy Effmurdtné neve nyomtatványon 1634-ben szerepel utoljára, lehet, hogy ez időtájt meghalt vagy elköltözött, de lehet, hogy mint kompaktor dolgozott tovább Gyulafehérvárt, s ebben az esetben ő készítette a 200 példányban nyomtatásban megjelent Öreg Graduál I.Rákóczi György címerével ellátott, ezüst veretes bőrkötéseit, melyeket a fejedelem sajátkezű ajánlásával és jelmondatával ellátva küldött meg ajándékként a különböző református egyházaknak. Ezek egyike 1710-ben megújított kötésben, de a régi veretekkel 1941-ben még megvolt a marosvásárhelyi református egyházközség tulajdonában. /-V.ö. Tolnai Gábor: Két erdélyi könyvkötő a 18.sz.első felében. M.Kvszle, 1941. 364-367.l., hasonmással. Tolnai úgy látszik a vereteket a megújított bőrbevonattal egyidejűnek veszi, jóllehet az elülső tábla Marosvásárhely címerét ábrázoló középső köldökverete nemcsak az ezüstműves nevét: Lakatos Jeremiás, hanem a veret keletkezési évét "A D 1637" is feltünteti. Minthogy a hátsó fedél középső verete - I.Rákóczi Györgyre vonatkozó körirat kíséretében - a Rákóczi-cimert tünteti fel, biztosra veszem, hogy a vereteket maga a fejedelem készítette, s a példányok egy részét kötve, nem pedig nyers ivekben küldte szét. Utóbira is van példa: a Nagykőrös városának felajánlott példány. A város a Graduale füzésére 1639-ben 6 sing selyemzsinórt vásárolt 48 dénárért, 1643-ban pedig bőrt 75 dénárért, míg a kötés munkadíja 1649-ben 3 frtba került. 1649-ben a város

Eötvös Gergelynek a könyv csinálásáért, valószínűleg a kapcsokért, 80 dénárt utalványozott. V.ö. Kőrösi Nagy Lajos: Magyar könyv sorsa a 17.sz.-ban. Uj Universum. Bp., 1939, 3. 142-143.1.-/

Breuer Lőrinc a nagyhirű lőcsei nyomdász-dinasztia megalapítója /1625/, eredetileg ugyancsak könyvkötő lehetett, mivel 1662-ben ő járt el a lőcsei könyvkötőcéh nevében a renitenskedő Geversnével szemben. Abrugyi György, 1630-tól a kolozsvári Heltai-nyomda művezetője szintén tanult könyvkötő volt. Wechel András, kőszegi könyvnyomtató a városi jegyzőkönyv egy 1659.évi bejegyzésében mint kompaktor szerepel. Veresegyházi Szentyel Mihály, aki 1668-1672. volt kolozsvári nyomdász, ezt megelőzőleg Nagybányán élt mint tipográfus, kompaktor és bibliopola. Egyik segédjét, Kysse Pétert valami pőrös ügyből kifolyólag név szerint is ismerjük. Végül megemlítjük, hogy Töltési István debreceni, majd komáromi tipográfus, aki 1680 előtt debreceni könyvkötő volt s e mesterségét bizonyára nyomdász korában sem hagyta abba. A sárospataki fejedelmi nyomdához csatolt könyvkötőműhelyről pedig az officina 1666.évi leltára tanuskodik. A nagyszombati nyomdának a jezsuita rend eltörlésekor /1773/ fölvetett leltárában - úgy látszik - nincs szó a könyvkötőműhely felszereléséről /-legalábbis az Egyet.nyomda története egy szóval sem említi!-/ , de hogy a nyomdai és könyvkötőüzem itt is a legszorosabb kapcsolatban állott egymással, bizonyítja Romhányi Károly megfigyelése. Szerinte a nyomda későbbi budai termékeinek bekötései is nagyrészt teljesen azonos szerszámokkal diszittettek, mint a nagyszombatiak. /-A nagy.könyvkötés tört. a 18-19.században. Bp.,1937. 79.1.-/

Az önálló könyvkötőiparosok nem látták jó szemmel a nyomdákkal kapcsolatos üzemeket s tőlük telhetően igyekeztek meggátolni őket. Így a kassavárosi tanács a könyvkötőmesterek panaszára 1693-ban - tehát még a céh megalakulása előtt - Klein Jánost, a jezsuita kollégium nyomdájának művezetőjét eltiltja könyvkötőlegény tartásától és kompaktó-

riához való "váltó munka" elvállalásától. /-L. Kemény Lajos: Adalékok a kassai könyvmásolók stb. történetéhez. M.Kvszle, 1910. 191.1.-/

A nyomdától függetlenül dolgozó k ö n y v k ö t ő - m e s t e r e k elseje, mai tudásunk szerint Hannes vagy Johannes puchpynder, akit 1529-1531. közt emlegetnek K a s s a város jegyzőkönyvei. /-Kemény Lajos közlése. M.Kvszle, 1920-1921. 133.1.-/ Kevéssel utóbb tűnik fel Kassa városában Márton bibliopola, aki 1535-ben szerepel a város jegyzőkönyvében ugyis mint könyvkötő. /-L. Kemény Lajos i.cikkét, M. Kvszle, 1910. 191.1.-/ XVI.századi kompaktoraink sorából különösen ki kell emelnünk az ugyancsak kassai Gallen Jánost, akinek 1583.évi hagyatéki leltára jó fogalmat nyújt a korabeli könyvkötőműhelyek berendezéséről és anyagi értékéről.Egy másik nevezetes kassai kompaktor Endtner Mihály volt, aki Mankovit egy 1594-ben kelt nyugtatványa szerint mind a vizsolyi tipográfussal, mind Károli Gáspárral összeköttetésben állott, s valószínűleg az un. vizsolyi Biblia könyvkötője volt. /-Szilágyi Sándor: A Károli-Biblia történetéhez. M. Kvszle, 1890. 21.1.-/ Endtner nürnbergi születésű volt, s mesterségét minden valószínűség szerint az ottani Mayer Lénárttól sajátította el. 1586-ban vándorolt Magyarországra és Kassán telepedett le. /-Kemény Lajos: A vizsolyi Biblia könyvkötője. M.Kvszle, 1900. 335.1.-/

A XVII.század folyamán a városi jegyzőkönyvekben szereplő k a s s a i könyvkötőmesterek a már említett nyomdász-könyvkötőkön kívül: Schmidt Dávid /1604/, Alszer Menyhért és Blint János /1634/, Könyvkötő Zsigmond /1639/, Reich Sámuel /1642/, Hegenwald Reinhold /1659/, a svéd Erhard /1662/, a dániai származású Severini Pál /1667/, valami Fridericus /1666/, Major Dávid /1677/ és Szent-Mihályi Kompaktor András, aki 1695 december 15-én folyamodott polgárjogért s az 1699-ben megalakult könyvkötőcéh első céhmestere lett. /-Kemény Lajos: Kassai könyvkötők. M.Kvszle,1907. 95.1.-/ E tisztséget a XVIII.század elején Viszth Mihály /?/

töltötte be. /-Romhányi Károly i.m. 86.1. Talán Gáspár? Legalább Kemény Lajos Wiszt Gáspár kompektor hagyatéki leltárát közli 1714-ből a M.Kvszle 1912. 158.s köv. 11.-/

A XVIII.században 1773-ig a következő könyvkötők nyertek K a s s á n polgárjogot: Olaszi Sós István /1707/, Szathmári v. Szakmári Pál /1711/, aki 8 frtnyi boltbérét 1712-ben 16 darab naptárral róttta le s 1727-ben Steinhübel Godofréddal pörbe keveredett /-V.ö. M.Kvszle, 1913. 67.s köv.lapok-;/ Nagy János /1719/, aki 1730-1760 közt a debreceni nyomda egyik üzletfele volt /-L. Zoltai Lajos: Debr.város nyomdájának 18. sz.-i működése. 17.1.-/; Herman János József /1741/, Pelcz József /1766/, a felsőausztriai származású Pechk Antal /1770/, a morvaországi Olmützből való Rajner Ferenc /1771/ és az osztrák Hesch Árpád /1773/. /-V.ö. Kemény Lajos: Kassai könyvkötők. M.Kvszle, 1907. 95-96.1.-/ E jegyzékhez pótlólag megemlítjük még Dresonoky Sámuel, aki Nottenstein János György budai nyomdásznak, valószínűleg mint annak bizományosa 1737-ben némi összeggel tartozott /-Kemény Lajos közlése, M.Kvszle, 1913. 69-70.1.-/ és Gross Lajost, a kassai könyvkötők 1761. évi atyamesterét, aki 1766-1767-ben félszáznál több állatbőrt vásárolt, s akinél 1764-ben Paracelsus Frigyes eperjesi könyvkötőmester fia tanonckodott. /-Kemény Lajos: Műört. adatok Kassa város levéltárából. Archaeol.Értes. 1915.149.1.-/

Az első név szerint ismert s o p r o n i könyvkötő, Spanring Kristóf 1587-ben menekült Bécsujhelyről, ahonnan luteránus vallása miatt kiűldözték. A városi számadáskönyvek a XVII.századból is több könyvkötő emlékét őrizték meg, jelesül Beldt Miklósét /1631/, Kohl Jánosét, Pierner János Ádámét és Michel Zakariásét. Kohl 1651-ben, Michel pedig 1675-ben vétetett föl Sopron polgárai közé. Utóbbi ez alkalmából mestermunkáját, egy dusan aranyozott ivréti kötetstáblát, odaajándékozta a városnak, mely azt ma is őrzi levéltárában. Könyvkiadással is megpróbálkozott: kiadványa az Oedenburgisches vollständiges Gesang-Buch /h.és ny.n. 1700. Sztripszky, II. 2695.sz./.

Kohl is jó negyedszázadig szere-

pel a városi iratokban, majd halála után özvegye még évtizedekig vezette tovább az üzemet. A XVIII.század soproni könyvkötő-családjai sorából Csatai az Embeck- és Schrab-családot emeli ki. Az Embeck-család vagy két évtizeden át, a Schrab-család pedig száz esztendőn keresztül virágzott. Mellettük az anyakönyvi bejegyzések még a következő könyvkötőket örökitették meg: Koberger János /1707/, Gläzl Ignác /1714/, Wankeg János Jakab /1746/, Wiederkomm János /1747. és 1774/, aki Kismartonból került Sopronba s egy a XIX.század elejéig virágzó könyvkötőcsalád megalapítója lón; végül Nemetz János /1772/. Rajtuk kívül az 1665-1724.évből fennmaradt legénykönyv egész sereg könyvkötő munkásról ad felvilágosítást, akik sokszor messze földről - olyik Norvégiából is - idevetődtek. /-V.ö. Csatai Endre: A leghiresebb régi soproni cég. Sopronvármegye, 1925. 9.sz. és Romhányi i. m. 89., 90.l.-/

A n a g y s z e b e n i esketési anyakönyv is megőrizte két ottani könyvkötő nevét, jelesül Schneider Györgyét /1657/ és Löw Jánosét /1680-1718/ /V.ö. Korrespondenzblatt, 1882. 84.l.-/. Míg a debreceni nyomda számadásai 1758-ból egy harmadik szebeni könyvkötő, Kassin Ádám nevét tartották fenn az utókorra. /-L. Csürös i.m. 368.l. és Zoltai i.m. 17.l.-/

Az elsőnév szerint ismert g y ő r i könyvkötő a városi adólajstrom szerint "Compactor Profont mester ur", akit Bedy Vince /-Adalékok a győri ipar történetéhez. Győri Szle, 1942. 188-189.l.-/ név nélkül említ, mint "akinek 1688-ban háza is volt, mely után egy frt adót fizetett, 1691-ben pedig a városi utcák és utak javításáért 25 dénárral róttak meg". /-A mester nevét B.Koroknay Éva közölte Győr régi könyvkötészete c. cikkében M.Kvszle, 1955. 89.l. Szerinte a Profontre kivetett utadó 20 dénár volt.-/ Profont gyorsan megtollasodott, mert "1691-ben már két háza után fizetett adót". /-B.Koroknay Éva i.h.-/. Hogy Profont honnan jött a városba, nem tudjuk, de ha a Koroknay által neki tulajdoni-

tott 1695.évi kötés /-hasonmása az I.táblán-/ valóban tőle való, akkor előző állomása kétségkívül Nagyszombat volt.

A második név szerint ismert győri könyvkötő Sméderer Keresztély, aki 1719-1720-ban ugyancsak két házért fizetett adót s aki 1737-ben már nem élt. /-Koroknay i.h. ez évből maradákeit emlegeti, ami tévedés, mivel relictán mindig az özvegy relictá vidua értendő!-/ 1722-ben jelenik meg a káptalani levéltár irataiban Spajzer Ferenc kompaktor /-Bedy i.h.-/, akiről a városi iratok 1725-ben emlékeznek meg utoljára, s aki 1728-ban már Pozsonyban folytatta iparát. /- Koroknay i.m. 91.1.-/ 1737-ben a helybeli születésű Árpás Mihály, 1743-ban a kölni származású Müller Jakab kapott polgárjogot. Utóbbi már 1737-ben is szerepelt az adólapjstromban. /-Uo. 92-93.1.-/ Ugyancsak 1743-ban nyerte el a polgárjogot "e korszak legjelentősebb és legtehetségesebb könyvkötője, a Tirolból bevándorolt Holtzer Simon." /-Uo. 94.1.-/

A b u d a i könyvkötők sorából a helybeli plébániák és polgárok anyakönyvei a következők nevét örökítette meg: Papst vagy Popet Józsefét és Albich János Keresztélyét a XVII.század végéről, Prink Tivadarét /1701/, Bittermann János Mihályét /1713/, Albich Tóbiásét /1715/, Walter János Mihályét /1716/, Rothmeister Józsefét /1719/, Studer Márkét /1707/, Pécsy /-s nem - mint Némethy írja - Persa; v.ö.Gárdonyi Albert: Magyarország.könyvnyomdászata stb. 8.1.-/ Andrásét /megh. 1752.jul.30.előtt/, Echterling Jánosét /1753/, Walcher Antalét /1755/, a két Kübling Józsefét /az egyik meghalt 1759-ben, a másik 1763-ban nyert polgárjogot/, Schüping Ferencét /1772/ és Reich Menyhértét /1773/, a XVIII.század három első negyedéből. /-V.ö. Némethy Lajos: Nyomdászok stb. Budán és Pesten a XVII. és XVIII.sz.-ban. M.Kvazle, 1901. 59-60.1.-/

Ugyane források alapján a következő p e s t i könyvkötők nevét ismerjük az 1719-től 1768-ig terjedő időközből: Murbeck József /1719.lett özvegyé és 1721. pesti polgárrá/, Kohr /Chor/ József /1737/, 1747-1748-ban Pest városának

könyvkötője, Eberhard Fulöp /1738/, Pécsy András /1740/, aki már a budai jegyzékben is szerepelt, Stadler Márton /1748/, Mausz János /1748/, a győri születésű Müller Jakab /1752/, talán az azonos nevű győri kompaktor fia, a pozsonyi származású Vollschiem Antal /1735/ és a helybeli születésű Khor vagy Kohr István. /1768/. /-Uo. 60., 61.1.-/ E könyvkötők ketteje, Kohr József és Pécsy András, Sátor Péter komáromi könyvkötő és Gundtrich Károly pesti polgári szobrász társaságában 1746.márc.21-én egy könyvkötőcéhszabályzat engedélyezése érdekében jártak el a pestvárosi tanácsnál. /- Gulyás Pál: Pesti könyvkötőcéh-szabályok 1746-ból. M.Kvszle, 1913. 247.1. A Róth György hagyatékából származó másolatban Kohr neve Vohrnak iratott! E céhlevelet Az iparművészet könyve. III.kötetében Bpest, 1912. A könyvkötészet c. megjelent tanulmányomban is idéztem a 445.1-on, de sajtóhibából 1646. évszámmal és Vohr-ra fordítve a derék Kohr nevét!-/ Gundtrich Károly bizonyára azért szerepel a kérvényzők között, mivel ő véste a szükséges bélyegzőket.

T e m e s v á r t alig két évtizeddel a város visszavégzése /1716/ után jelenik meg az első könyvkötő: Pfeiffer János György, aki Bajorországból került a városba s 1738-ban már mint temesvári polgár szerepelt. Őt követte 1740-ben a mainzi születésű Eberhardt Tamás, aki 1733-ban hunyt el, s 1756-ban Looderer Bertalan. /-Berkeszi István: A temesvári könyvnyomdászat és hírlapirod.tört. Temesvár, 1900. 5.1. 4.jegyz.-/

Sajnos, t ö b b i v á r o s u n k b a n , köztük a könyvkötészet szempontjából legjelentékenyebbekben, a városi protokollumokat és egyházi anyakönyveket mindedig - tudtunkkal - senki sem kutatta át ebből a szempontból, s így alig egy-két ott dolgozó könyvkötő-iparos nevét vetette felszínre a véletlen.

Igy a virágzó könyvkötészeti műparral dicsekvő K o - l o z s v á r kompaktorai sorából a már említett Abrugyi

Györgyön kívül, akinek egy 1635-ből való, művésziszempontból jelentéktelen bőrkötése ma a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum tulajdona /-1.fentebb. V.8. M.Kvszle, 1902. 152.l.-/, csupán a XVIII.század elején fennállott Vékei-féle műhelyről van tudomásunk. Ezt 1711 táján a Lipséből oda bevándorolt Hartmann János Ehrenfried váltotta magához. Az üzem teljesítőképességéről jó fogalmat ad Hartmann mesternek Philop Györgyhöz, Teleki Sándor tisztartójához intézett árajánlata. E szerint a mester Pápai Páriz Ferenc Pax crucis-ából /-Kolozsvár, 1710-/ két hét alatt 50 példányt képes "szépen és jó erős kötésben" szállítani. Egy-egy kapcsos kötést szattyánban négy, borjubőrben három sus-tákért hajlandó megcsinálni. Egyszerű könyvtári kötésekről van itt szó, de hogy a mester igényesebb munkára is képes volt, azt az az ígérete bizonyítja, hogy amennyiben az üzlet létrejön "az méltóságos urnak...szépen megaranyaz edgyet Lipsiai módon ajándékon". /-L. Dézsi Lajos: Adalék a könyvkiadás történetéhez Magyarországon. M.Kvszle, 1899. 414-415.l.-/ Talán innen kerültek ki a Pax crucis debreceni és miskolci példányai is. /-Leírásukat l. Romhányi i.m. 163.l. 238. és 239.sz.alatt-/ Ha még megemlítjük Compactor Farkast, aki 1737-ben a Kolozsvárt diákoskodó Bethlen Gábor könyvkiadója volt, s aki talán azonos azzal a Farkas János könyvkiadóval, aki 1730-1760 közt a debreceni nyomdával üzleti összeköttetésben állott, s az ugyanez időben Kolozsvárt élő Deák Györgyöt /-mindkettőt említi Zoltai Lajos: Debrecen város könyvnyomdájának 18.sz.-beli működése sth. 17.l.-/, úgy kimerítettük a névszerint ismeretes kolozsvári könyvkiadók teljes lajstromát. Farkas mester, ha a Bethlen Farkas-féle Historia Bethlen Gábor kezdőbetűivel jelzett bőrkötésű példánya /-mely 1941-ben a kolozsvári ref. kollégium tulajdona volt-/ valóban az ő műhelyéből került ki, "az egykorú európai stílus világában járatos művész volt." /-Tolnai Gábor: Két erdélyi könyvkiadó a 18.sz.első felében. M.Kvszle, 1941. 373.l. Hasonmással.-/

Még kevésbé vagyunk tájékozva az évszázadokon át virágozott n a g y s z o m b a t i könyvkötőipar művelőiről. Név szerint mindössze Senker Jánost ismerjük, a XVII.század közepéről, de őt sem művei, hanem ama tény alapján, hogy nála szabadult fel 1653.április 27-én a németprónai születésű Steinhübel /János/ György /1631-1696/, a lőcsei és eperjesi könyvkötő-dinasztia megalapítója. /-V.ö. Gulyás Pál: Egy felsőmagyarországi könyvkötő-család főljegyzéseiből. Bp., 1912. 6., 7., 20.1.-/

A harmadik nagy könyvkötészeti emporiumban, D e b r e - c e n b e n a XVIII.század elején öt mester dolgozott, s ez a szám hamarosan megduplázódott. /-Romhányi i.m. 80.1.-/ E mesterek sorából név szerint négyet ismerünk: Dévai Mihályt, Dévai Sámuel, Sári Gábort és Sári Mártont, akik 1706-ban Kassáról magukkal hozták az ottani könyvkötőmesterek céhszabályainak a másolatát. /-Uo. 76.1.-/ Lehet, hogy a kézirat festett és aranyozott pergamentkötése a debreceni mesterek valamelyikének a munkája s nem a kassaiaké, ahogy Varju Elemér /-A "debreceni" kötés. M.Bibliofil Szle, 1924. 41.1.-/ és Romhányi /-i.m. 70.1.; a kötés leírása a 817.sz. a., hasonmása a XXX.táblán-/ véli. Hiszen Kassán ez a kötéstípus, Romhányi megállapítása szerint is csupán a század vége felé terjedt el s éppen debreceni hatás alatt! De meg nem is nagyon valószínű, hogy a kassaiak látták volna el ilyen díszes, hosszú hetek munkáját igénylő kötéssel az idegenbe szánt másolatot. Sokkal hihetőbbnek látszik, hogy maguk a debreceni mesterek igyekeztek tudásuk javát kifejteni az immár magukénak vallott céhszabályok bekötésénél, még pedig külföldi, főleg északnémetországi vándorutjaikon megcsodált s ott talán maguk által is előállított közkedvelt díszkötések mintájára. Annyi bizonyos, hogy ez a kötésfajta Debrecenben iskolát csinált, s hogy az ott felszabadult legények mestermunkáikat a céhlevél bekötésének mintájára és technikájával állították elő. Telegdi Péter 1750.évi, Thuri András 1760.évi és idősebb Könyves Tóth Mihály 1770.évi mes-

terremekei /-hogy csak az itt felölelt korszakba esőket em-
litsük-/ egytől-egyig különböző színekben pompázó, aranyozott
hártyakötések. /-Leírásukat l. Romhányi i.m. 848., 858. és 869.
sz.a., hasonmásukat a XXXII., XXXIV. és XXVI. táblákon.-/ Mint
a debreceni nyomdával 1730 és 1760 közt üzleti összeköttetés-
ben álló ugyanottani könyvkötőket ismerjük még Bonyhai Sám-
uel, Kazay Györgyöt, Poroszlai Jánost, Sári Mártonnét, Tabaj-
di Györgyöt és Telegdi Pétert. /-Zoltai i.m. 17.1.-/

Megemlíthetők még a következők: Pántl Mihály pozsonyi
polgár és könyvkötő, aki 1566-ban egy registrumot kötött be
az ottani kamarának /-Holub József: Könyvkötő nyugta 1567-ből.
M.Kvszle, 1914. 163.1.-/. Az 1598. aug. 22. után elhalt Mandell
Krisztof, ugyancsak pozsonyi könyvkötő, aki a magyar udvari ka-
marának dolgozott /-Iványi Béla: Könyvek, könyvtárak, könyv-
nyomdák Magyarországon. M.Kvszle, 1932-34. 77., 82.1.-/ Márton
brassói könyvkötő emlékét egy 1579-ben mostohafiaival kötött
osztályos egyezsége tartotta fenn. /-Uo. 28.1.-/ Szent-
Györgyi Mihály 1710-ben ujitotta meg az Őreg Gradual maros-
vásárhelyi példányának bekötését /-l. M.Kvszle, 1941. 367.1.-/.
Will Frigyes késmárki kompaktor 1726-ban adta el 6 frt 6 dé-
nárért Brever Jánosnak azt az aranyozott, bőrbe kötött német
bibliát /Halle, 1724/, mely ma a lőcsei evangélikus templom
tulajdona /-Az iparművészet könyve. III. 449.1. és Romhányi
i.m. 312.sz.-/. Steinhübl György lőcsei könyvkötőmester Gott-
fried nevű fia 1725-ben kinyomatta a kassai jezsuitáknál a
Rudimenta 3000 példányát /-Kemény Lajos: Tanukihallgatás a
kassai jezsuiták nyomdájában újonnan kinyomatott Rudimenta
iránt. M.Kvszle, 1913. 67-69.1.-/, János Gottfried nevű uno-
kája /1716-1777/ és Dániel nevű dédunokája, akik valamennyi-
en Eperjesen gyakorolták ezt az ipart. Az utóbbinak mestere,
Kollar János Gottfried előbb lőcsei, majd eperjesi "előkelő"
könyvkötő volt /-Gulyás: Egy felsőmagyarorsz. könyvkötőcsalád
stb. 20.1.-/. A debreceni nyomdával a XVIII. század második
harmadában üzleti összeköttetésben állt Rotári Dávid ugyan-
csak eperjesi kompaktor /-Zoltai i.m. 17.1.-/. Zalogi vagy

Zalányi Nagy János nagyvárad-i könyvkötő mint könyvárus 1732-1733-ban Nottenstein János György budai tipográfussal /-Gárdonyi: Magyarorsz.könyvnyomdászat stb. 35-37.l.-/ és 1730-1760 között a debreceni városi nyomdával /-Zoltai i.h.-/ állott üzleti összeköttetésben. Az 1788-ban elhunyt Blasius András segesvári könyvkötő egy kéziaranyozású pergamen kötését /1755 körülről/ a nagyszombati Brukenthal-Muzeum őrzi /-Romhányi i.m. 78.l. a kötés leírása a 855.sz.a.; hasonmása a XXXIII.táblán.-/. Prandtner Mátyás 1775. előtt Szombat helyen gyakorolta mesterségét /-Romhányi i.m. 89.l.-/. A nap-társzabadalommal bíró pozsonyi Spaiser-család könyvkötéssel is foglalkozó tagjai: Ferenc, Domokos Ferenc és Keresztély, valamennyi a XVIII.századból /-uo. 90.l.-/. A már említettek kivül 1730-1760 közt a debreceni nyomdával elszámolási viszonyban álló Déner Ferdinánd győri, Nagy János kassai, Oltsai József és Veresmarti Sámuel kecskeméti, Jókai Mihály, Sátor Péter, Szász Gyergely, Szokolai István, Töltési Istvánné és Turóczi Mihály komáromi, Ludvig János kőszegi, Kaszonyi János, Mezei György, Mezei József és Munkácsi János miskolci, Miskolczi Mihály nagyenyedi, Farkas György nagykárolyi, Vásárhelyi Sámuel nagykőrösi, Telegdi Bálint nagyvárad-i, Kempf Keresztély pozsonyi, Veresegyházi István rimaszombati, Mezei István sárospataki, Kisvárdai Pap Sámuel, Vetési Ferenc és Viski István szatmári könyvkötők voltak. /-Zoltai i.m. 17.l. és részben Csűrös i.m. 367-368.l.-/ A nagyszombati nyomda 1775.évi bizományos jegyzékében szerepelnek Paracelsus Frigyes eperjesi, Klinger János eszéki, Holtzer N. győri, Hel-lepauer Ferenc nagyvárad-olaszi, Thiel pozsonyi, Vajdinger Márton pécsi, Haimbek Anna soproni és Echterling Antal trencséni kompaktorok /-Egyet.nyomda tört. 191.l.-/. Ezzel körülbelül felsoroltuk mindazokat, akiknek neve ez iparág művelői sorából napjainkig felszínre vetődött.

A könyvkötők a könyvnyomtatókkal ellentétben, akik hazánkban céhet sohasem alkottak, már a XVII.század folyamán c é h e k b e tömörültek.

A céhek fennállását bizonyító legrégebbi adatunk Brever Lőrincnek a l ő c s e i könyvkötőcéh nevében 1662-ben a kassai könyvkötőkhez intézett levele, melyben megfenyegeti Gevers Bálint özvegyét, hogy kontárnak /unredlich/ fogják nyilvánítani, ha nem fizeti meg nekik az elhunyt férjéért járó 25 tallért. /-L. Ifj.Kemény Lajos: Adalékok a kassai könyvsajtó történetéhez. M.Kvszle, 1901. 67.l. A levelet in extenso közölte ugyanó M.Kvszle, 1913. 66-67.l.-/ A lőcsei "Handwerk der Buchbinder" által követelt 25 tallér valószínűleg az inkorporációs költségekből maradt fenn. Kitűnik ez abból, hogy az özvegy nem hogy a hátralékot nem egyenlítette ki, de még a férje által már kifizetett összeget is vissza szeretne volna kapni. Pedig ezt a lőcsei mesterek - mint írják - nem maguk közt osztották el, hanem sokféle költségekre fordították.

A lőcsei céh, melynek szabályai mindaddig nem kerültek elő, úgy látszik t ö b b v á r o s könyvkötőmestereit egyesítette magában. Ez még a XVIII.században is gyakori jelenség volt. Így amikor a pesti könyvkötők 1746-ban megalakítják a maguk céhét, a kérvényezők sorában ott látjuk a komáromi könyvkötőt is. /-Gulyás: Pesti könyvkötőcéh-szabályok. M.Kvszle, 1913. 247.l.-/ A soproni céh pedig 1788-ban a pozsonyiból vált ki, s egyuttal a kőszegi, magyaróvári és szombathelyi mestereket is magába foglalta. /-Romhányi i.m.88.l.-/

Egy-egy új céh megalakítása nem ment mindig egészen simán. Így amidőn 1699-ben a kassai könyvkötők Szentmihályi András fáradozása folytán önálló céhbe tömörültek, 1700-ban a lőcsei és eperjesi egyesült céh legott tiltakozott ez ellen a királynál. Azt hozták fel érvül, hogy a kassai kompaktörök kontároktól tanulták mesterségüket. Ezt a kassaiak a városi tanácshoz intézett beadványukban nem is tagadták, de azt hozzák föl mentségükül, hogy céh Magyarországon egyáltalán nem volt! Az eperjesiek dicsekszenek ugyan a maguk céhével, de ez voltaképpen nem egyéb, mint a királyi városokat megillető kiváltság, mely a kassaiakat épp úgy megilleti.

/-Ifj.Kemény Lajos: Adatok Kassa város 17.sz.-beli nyomdászata-
tóhoz. M.Kvszle, 1890. 90-91.1.-/

A királyi megerősítést nyert k a s s a i c é h l e -
v é l legérdekesebb cikkelyei a következők: Minden könyv-
kötőlegénynek legalább egy évet kell mesterénél kitöltenie,
mert ha idő előtt és ok nélkül távozik, a városba többé visz-
zatérnie tilos. Remek gyanánt - régi szokás szerint - egy-
egy fólió, nyolcad- és tizenkettedrétű könyvet meg egy ábé-
cé füzetet kell tisztán deszkába kötni és célirányu csatok-
kal ellátni, még pedig két hét leforgása alatt. Ha a reme-
ket elfogadják, az új mester 15 rénes forintot fizet a céh-
ládába s becsületesen megvendégeli a többi mestereket. Kas-
sán egyszerre négy mesternél több nem lehet, kivévn, ha va-
lamelyik mester fia akarna önállósulni. Nem céhbelieknek ti-
los a kompaktorok jelvényét kifüggeszteni, s ha alattomos
munkájukon rajtacsipik őket, minden műszerüket, kész munká-
jukat s anyagkészletüket a céh elkobozhatja s jótékony cél-
ra fordíthatja. Az inaskodás ideje 4-6 évre terjed. A vándor-
legények az atyamesterhez szállnak, aki három napig látja el
őket. Ha ezen időn belől munkát nem találnak, fél tallér uti-
költséggel el kell hagyniok a várost. Az atyamester pénztárát
a legények tartják fenn, akik kéthetenként összegyűlnek nála
s ilyenkor két-két garast fizetnek a társládába. A munkaidő
nyáron reggeli 4-től esti 9-ig, télen reggeli 3-től esti 10-
ig terjed.

A kassai céh 1760-ban a mesterré avatást alaposan meg-
nehezítette. Az új rendelkezések szerint annak, aki Kassán
mesterként akarna letelepedni, előbb ki kell töltenie az ot-
tani kompaktoroknál az un. mesterévet. Vagyis egy évig le-
gényként kell dolgoznia felváltva az összes kassai mesterek-
nél, még pedig fél munkabéréért. Ettől azonban a céh 40 frt
lefizetése ellenében mentesítheti. A mesterré avatáskor a
mesterek megvendégelésére 26 frtot, a közös céhládába 30 frt-
ot s a templom részére 10 frtot kellett fizetnie. /-Kemény
Lajos: A kassai könyvkötőcéh történetéhez. M.Kvszle, 1918.

93.1.-/

Az eredeti céhszabályzat igen megfelelt a könyvkötők izlésének: amikor 1705-ben a debreceni kompaktorok is cégbe álltak, a kassai szabályzatot tették magukévá, s átengedéséért 70 rénes frtot fizettek Kassa város tanácsának.

A királyi megerősítést nem nyert 1746.évi pesti céhlevél legfontosabb intézkedése, hogy valamely legény mesterré csak úgy avatható, ha a három mestermű elkészítésén kívül igazolja, hogy a kötelező négy évi szolgálatból harmadfelet idegenben töltött. A külföldi v á n d o r u t könyvkötőlegényeinknél egyébiránt ekkor már évszázados multa tekinthetett vissza. A már említett Steinhübel György, aki 1654-1660. a lőcsei Brevér nyomdának dolgozott, ránk maradt vándorkönyve tanúsága szerint 1660-64-ben bejárván Németország egy nagy részét, Boroszlóban elnyerte a "tökéletes legény" fokozatát, majd néhány hétig a lipcsei atyamesternél, Luncius Gáspárnál, azután Casper Antal braunschweigi, Ditmers János lüneburgi, Lehe János hamburgi, Harbort Jocek lübecki mesternél, Ernst Valter königsbergi mester özvegyénél, Krausz Márton danzigi atyamesternél és Lehman Pál boroszlói könyvkötőnél dolgozott. Vándorutjáról 1664.márc.15-én érkezett vissza Lőcsére, ahol 20-án mesterré avatták, 25-én pedig elnyerte a polgárjogot. /-Gulyás: Egy felsőmagyarorsz.könyvkötőcsalád följegyzéseiből. 7-17.1.-/

A XVI.századi k ö n y k ö t ő m ű h e l y b e l s e - j é t Jost Amann egy metszetéből ismerjük /-hasonmását l. Gulyás: A könyvnyomtatás Magyarországon a 15. és 16.sz.-ban. 246.1.-/ s hogy ez a kép a XVII.században sem módosult lényegesen, azt a könyvkötőműhely legrégebb hazai ábrázolása igazolja. /-Hasonmását l. uo. 247.1.-/ Az ábrán látható számjegyeket az Orbis pictus szövege a következőképp értelmezi: 1. takarék: volumen; 2.szárassztani: tergere; 3. Őszve illetni: complicare; 4. kalapácsolni /pörölyvel verni/: malleare; 5. Őszve kötni: consuere; 6. prés: prelum; 7. Sató: cochlea;

8. kerekas gyalu /metszőkés/: Rotundus culter; 9. Bőr: corium; 10. kapcsolok: ancinuli.

Az 1583-ban elhunyt Gallen János kassai könyvkötőmester hagyatéki leltára jó fogalmat nyújt a korabeli könyvkötőműhelyek berendezéséről és anyagi értékeiről. A hagyatékban találtak két fűzőállványt, 11 sajtót és két gyalut összesen 4 frt; 10 sárgarézbe vésett bélyegzőt 5 frt 15 dénár; 5 ónbélyegzőt 1 frt; 10 fába metszett bélyegzőt 1 frt 20 dénár; könyvekre való nagyobb és kisebb záratokat és csatokat 2 frt 50 dén.; egy könyvecske aranyfüstöt 30 dén.; görgetőket, 6 simítóvasat s egy abc készletet 8 frt; továbbá egy tégelyt, 3 csomag zsinórt s a könyvkötészethez szükséges apróbb vasszerszámokat 8 frt; végül egy sulykot 25 dénár értékben, valamint a könyvek betáblázására szolgáló deszkákat. /-Gulyás: A könyvkötés. Az iparművészet könyve, III. 444-445. l.-/

A sárospataki nyomdával kapcsolatos könyvkötészet f ő l s z e r e l é s é r ő l az 1666. évi leltár a következőképp emlékezik meg: "Compactoriához való vas szerszámok. Megvadnak az régi inventálás szerint". /-Ezeket az 1674. évi leltár így részletezi: "Compactoriához való tizenhet czifrazó vas, egy raspoly, és egy arany Lineat illető czifrazóvas"./ Compactoriához való egyéb eszközök: Compactoriához való hoszu asztal Két s é p l á d á j á v a l , e g y i k e p l e h e s n u m e r 1 . A z T u r c u l á r o k ö r e g e k n u m e r 3 . k ö z é p s z e r ő n r . 4 . S u m m a n r . 7 . V a r r o l á d a h a t v a s h o r o g g a l e g y ű t n u m e r 1 . A r a n y a z a s h o z v a l o p á r n a n r . 1 . M e c z ő G y a l u k o l c s o s t u l n r . 1 . M e c z ő G y a l u e g y v a s a n é l k ű l n r . 1 . E n y v e z ő l á b a s r é z s e r p e n y ő n r . 1 . K ö n y v v e r ő p ö r ő l y n r . 1 . F e l k e z v e r ő n r . 1 . O l l o n r . 1 . A s z t a l o s n a k v a l o h o s z u n y e l e ő k é s . n r . 1 . k e r e s z t y e n c s i n á l t a s z a r u n y e l e ő k é s n r . 1 . n i n t s e n . V e s ő f a n y e l e s t ő l n r . 1 . a z m á s i k n i n t s e n . R á s p o l l y n r . 1 . K é s k ö s z ö r ű l ő a c z é l n r . 1 . n i n t s e n . C s i r i z n e k v a l o f a e d é n y b o r o s z t á j á v a l / e c s e t é v e l / e g y ű t . n r . 1 . F e s t e k e z v a l o b o r o s t a n r . 1 . n i n t s e n . K ö n y v h á t á t s i n o r o z o ö r e g é s a p r ó d e s z k a , s i n o r j á v a l e g y ű t . n r . 2 . D e s z k a g y a l u v a s a s t u l

nr.3. Kétkez vono. nr.1. Fűresz, kesz eszközevel. nr.1. Vesz-
szós gyertya tartó, hammu vésőstől nr.1. nintsen. Formalo vas
linea. nr.1. Formalo fa linea. nr.2. egyik nintsen. Símito
csont nyelestől. nr.2. Sorof tablaja nélküll nr.5. Bé sotulni
valo deszka nintsen. Donat fedeléhez valo deszka tabla jó,
nr.48. Szenelő vagy szegő vas üstöczke vas lábastoll nr.1."
/-Harsányi István: A sárospataki nyomda leltárai. M.Kvszle,
1926. 116-117., 120.1.-/

Ami a kötések t e c h n i k a i k i v i t e l é t
illeti, az ebben a korszakban a középkori kötésektől alig
különbözött. Az iverk a XVI.század végéig kizárólag kimagasló
kötőre fűzettek, amelyek a sarokrészen valódi bordákat alkot-
tak. A XVII.századtól e f ű z é s m ó d mellett, Francia-
országból kiindulva, a beágyazott fűzémód is egyre jobban
elterjedt. Ennek az a lényege, hogy a könyv sarokrészébe meg-
felelő számú rovátkákat fűrészeltek, melyek az iverket össze-
tartó lenzsinegek befogadására szolgáltak. Ennek az ujtás-
nak legfőbb előnye, hogy a sokszor otromba bordázatot eltűn-
tetik s hogy egyszerre több egyforma nagyságu kötet megfűzé-
sét teszi lehetővé. A valódi bordákat ilyenkor gyakran álbor-
dákkal pótolták.

A könyvtestek b e t á b l á z á s á h o z használt
deszkalapok még a XVIII.században is előfordulnak, de mellet-
tük a vékony furnir- és kéregpapirlemezek is egyre sűrűbb
alkalmazást nyernek. A kéregpapirlemezt igen gyakran maguk
a könyvkötők állították elő oly módon, hogy a makulatura i-
veket több rétegben egymásra csirizelték.

A könyvtestet a kötéstáblákkal szorosabban egyesítő
ő r l a p o k h o z /előzékpapirnak is nevezik/ vagy egy-
szinű, vagy márványozott papiriveket használtak. Az őrlapok
márványozása keleti találmány a XVI.század végéről. Európá-
ban legelőször Franciaországban alkalmazták, ahol Macé Ruette
párisi papirkereskedő /1606-1638/ találta ki gyártása titkát.
Innen csakhamar európaszerte elterjedt. A XVII.század máso-
dik felében a legjobb márványpapírokat Hollandiában készi-

tették, míg a XVIII. században főleg a francia Le Breton gyártmányait kedvelték. Aranyos és színes virágmintás órlapokat Délnémetországban és Felsőolaszországban használtak legelőször, még a XVI. században. Hollandiában és Angliában ez az órlapfajta csupán a XVIII. században kezdett meghonosodni. Nálunk is ebben a korszakban gyakori.

A tükörsimára gyalult lapszéleket, az un. m e t - s z é s t többnyire nem hagyták azon fehéren, hanem színezték, márványozták vagy arany-, ritkábban ezüstfüsttel borították. Az arany metszést gyakran márványozással s különösen diszes kötéseknél poncolással kombinálták. Az ilyen poncolt fémmetszés technikáját Steinhübel említett jegyzőkönyvében, mely több receptet tartalmaz, így írja le: "A metszést előbb kend be hagymalével, azután végy tojásfehérjét s rakd fel az arányat vagy az ezüstöt tetszés szerint, nyomkodd jól le gyalpottal s hagyd megszikkadni. Ezután poncold meg kedved szerint". /-Gulyás: Egy felsőmagyarorsz. könyvkötőcsalád stb. 15. l. Ugyanitt több alap receptjét is olvashatjuk. A legegyszerűbb bírsalmával elegyített, apróra eldörzsölt cinóberből áll. A komplikáltabbak sorából ime a párizsi alap receptje: 1 lat tragantgummi, 1 lat Polis Armeni, 1 lat Sanguis Draconis és 1 lat sáfrány. Mindezt keverd jól össze és szürod át egy rongyocskán. Uo. 16. l. -/

A táblák b o r i t á s á h o z különböző fémlapokat, selymet, bársonyt, disznó- és borjubórt vagy pergament alkalmaztak.

A kötések á r á r a vonatkozólag eddigelé alig egykét adat került elő. Így tudjuk, hogy Pántl Mihály 1566-ban a pozsonyi kamara regisztrumát egy magyar forintért kötötte be. /-M. Kvszle, 1914. 163. l. -/ Mandell Kristóf ugyanottani mester pedig a magyar udvari kamarának 1586-ban 3 regisztrumot 1 frt 20 dénárért /-uo. 1932-1934. 45. l. Iványi Béla közl. -/ s 1593-ban egy nagy alaku regisztrumot 3 frt 20 dénárért kötött be fehér bőrbe, de utóbbi esetben a papirost

is ő adta hozzá. Ugyanekkor egy magyar kalendárium piros bőrkötéséért mindössze 20 dénárt számított. /-Ua.uo. 77.1.-/ 1577-ben a garamszentbenedeki apátság egy Graduale ujrakötéséért egy név szerint ismeretlen mesternek 4 frtot folyósított. /-Ua.uo. 81.1.-/ Nagykőrösön, mint fentebb láttuk, 1643-ban az Öreg graduál bekötésének pusztá munkadíja 3 frtra rugott. /-Uj Universum, 3. 142-143.1.-/ Ugyancsak megemlítettük Hartmann János Ehrenfried kolozsvári mester 1710. táján tett ajánlatát, mely szerint egy-egy 8-rétű kötetet kapcsosan szattyánba 4, borjubőrbe 3 sustákért volt hajlandó bekötni. A nagyenyedi könyvkötők ugyanez időbeli árszabásához, /-Koncz József közli a Magyar könyvnyomdászok évkönyvében, 1883. 30.1.; említi Dézsi M.Kvszle, 1899. 45.1.-/, sajnos, nem férhettem hozzá. Használható analógiaként azonban bemutatom azt a szerződést, amelyet Joh.Jac.Baier, az altdorfi akadémia igazgatója kötött 1733.aug.10-én Ernst Friedrich Zobel ottani könyvkötővel. Eszerint egy francia bőrbe vagy disznóbőrbe kötött fóliánsért 1 frt 50 kr., egy kvártánsért 45 kr., egy oktáv kötetért 24 kr., egy 12-rét kötetért 18 kr.; egy pergamenbe kötött fóliánsért 1 frt, kvártánsért 30 kr., 3-rétű kötetért 15 kr., 12-rétűért 12 kr.; egy félbőrbe kötött fóliánsért 40 kr., kvártánsért 20 kr., oktáv kötetért 10 kr., duodéc kötetért 7 kr.; egy keményhátú papirba kötött fólióért 24 kr., in-quartoért 12 kr., in-8 -ért 6 kr, egy tizenkettedrétű kötetért 5 kr.; egy-egy aranybetűs címnyomásért 5 kr. s egy címer rányomásért 1 krajcárt kellett fizetni. /-Zentralbl.f.Bibl. 1884. 201-202.1.-/

Az e g y s z e r ü b b könyvtári kötések a XVI-XVII. században disznó- és borjubőrből készültek, s fedeleik német mintára v a k o n p r é s e l t díszítményekkel voltak ellátva. E mellett egészen sima pergamenkötések, az un. hollandi kötések is igen elterjedtek. Utóbbiaknak sarkára tintával irták fel a könyv rövid címét. A XVIII.században a márványozott borjubőr- és a sarkán színes bőrpajzskával ellátott pergamenkötések mellett a félbőr- és félpergamenköté-

sek is felbukkantak. E félkötéseknél csupán a könyvek sarokrészét /hátát/ és a fedőtáblák külső sarkait borították bőrrel vagy pergamennel, míg a táblák többi felülete vagy csupaszon maradt, vagy pedig az órlapokhoz használt márványapírossal vonatott be. Ezeknél a könyv rövid címét arannyal préselték a bordaközökbe vagy a sarokra csirizelt pajzskára.

A d i s z e s e b b kivitelű XVI. századi v a k o n p r é s e l t bőrkötéseink ékítéséhez szükséges görgetőket, apróbb bélyegzőket és nagyobb ducokat tulnyomórészt külföldről, elsősorban a protestáns német államokból szerezték be, de részben ezek mintájára itthoni vésnökökkel is készítették. Az ilyenmű kötéseinken használt diszitmények főként a szász földön használtakhoz hasonlitanak; ezek a legkülönbözőbb helyeken és időben nyomtatott könyvek bekötésén föllelhetők.

Az egyik legkedveltebb g ö r g e t ő m i n t a p l. az egyszerű palmettákkal ékesített láncfonadék. Ezt vagy külső keret gyanánt, vagy - mint a középső hosszukás mező tölteletékét - egyenkint vagy megkettőzve a semptei /1573/, detrekői /1584/, pozsonyi /1623, 1636/, váradi /1647/ és nagyszombati /1578, 1682/ nyomtatványokon több mint száz éven át kísérhetjük végig. Ezen s más reneszánsz-stilusu görgetők sokszor 4-5 változatban is előfordulnak egy-egy kötésen, egymásba illesztett kereteket alkotva. Az így támadt téglány alakú belső tükröt rendszeren öt, középpüth és a sarkakban elhelyezett arabeszk, stilizált lilium, rózsa, szegfű vagy tulipán ékesíti. Gyakoriak a reneszánsz lombozatba tűzdelt apró medaillonok is, Luther, Melanchthon, Erasmus, a szász választófejedelem arcképével, továbbá az erkélyszerű fülkékbe helyezett allegorikus alakok Spes, Patien[tia], Fides felirattal s a bibliai jelenetek, melyek az angyali üdvözetet, Jézus megkereszteltetését, megfeszítését vagy a Szentháromságot ábrázolják. Mindezek a szász földi kötéseknel használt görgetők szaksztott másai, s alkalmazásukban is ugyanaz a művésztetlen szellem érvényesült, mely nem hátrált meg

attól, hogy, ha a helyi viszonyok úgy kívánják, lefejezzék vagy lábukban messék el az alakokat.

A vakon préselt kötések középső tükrébe a XVI. század nyolcvanas évei óta egy pár aranyos arabeszket vagy flörönt, sőt elvétve egy-egy bibliai jelenetet vagy reneszánsz szalagfonatot ábrázoló nagyobb ducot is alkalmaztak, ugyancsak aranynyomásban. Így például az Országos Széchényi Könyvtárban van egy Sylvester-féle Uj Testamentum-fordítás, melynek 1581-ről keltezett ktésésén arany medallionban Jézus megkereszteltetése látható.

A XVII-XVIII. században g a z d a g a b b a r a n y o z á s u d i s z k ö t é s e i v e l leginkább három városunk tűnt ki, melyek a katolikus és protestáns irodalmi életnek is gócpontjai voltak. Ezek Erdélyben Kolozsvár, Magyarországon pedig Nagyszombat és Debrecen.

K o l o z s v á r t az öreg Apafi Mihály fejedelemsége idején, tehát a XVII. század hetvenes és nyolcvanas éveiben működött egy vagy több igen ügyes, de előttünk ismeretlen nevű és nemzetiségű könyvkötő, akinek vagy akiknek munkáiból főleg az Erdélyi Múzeum szép és gazdag sorozattal dicselkedhetik. Anyaguk rendszeren jó minőségű barna, fekete vagy vörös kecskebőr. Diszitményük jobbára egy vagy több, görgetővel előállított keretből áll, mely vagy különféle virágokból font reneszánsz füzéreket, vagy kissé otromba metszésű mellképeket ábrázol. Ezen belől, a téglány alaku mező közepét rendszerint köralaku legyeződisz /pávafark/ foglalja el, melynek egy-egy negyede a sarkokban, esetleg fele a harántoldalak mentén talál alkalmazást. A legyeződisz körül néha stilizált szegfűszálak vannak elhelyezve, s az üres felületeket nagybetűs felírások vagy apró csillagok fődik. A legyeződisz csipkézete sokkal szegényesebb, mint nyugateurópai mintáié, léceit többnyire stilizált szegfű tölti ki.

Az első ilyen legyeződiszű kötés, mely Erdélyből ránk maradt, 1673-ból való. /-V.ö. Tolnai Gábor: Legyező-diszes

könyvkötések Erdélyben. M.Kvszle, 1939. 258.1., ábrázolva az I.táblán.-/ E legyeződiszhez az inspirációt valószínűleg az I.Rákóczi György tulajdonában volt 1608.évi hanaui Biblia kötése szolgáltatta. /-Hasonmása uo. a VII.táblán.-/ Keszler József /-Könyvkötészet. Könyvkiállítási emlék. Bp., 1882. 228.1.-/ úgy vélte, hogy e Biblia kötése magával a kiadással egykoru s Hanauban készült. Tolnai Gábor ezzel szemben megállapította, hogy a kötetet az 1620-as évek eleje és 1632 között Rákóczi átkötötte, de semmiképpen sem Erdélyben, vagy ha mégis, csakis egy udvarában megfordult francia mester által. A Rákóczi-Biblia bekötésének "külföldi származása mellett bizonyít - írja - tábladiszének stilusa. Finoman elosztott diszítései, a tábla közepén a legyező-diszszel összehatásában éppogy, mint részleteiben, annyira felette állanak a század második felében készült erdélyi legyező-diszes tábláknak, hogy lehetetlenség volna készítőjében erdélyi mestert sejtenuünk". /-I.h. 259.1.-/ Nagy a gyanum, hogy ez a kötés mégis csak Erdélyben, még pedig Gyulafehérvárt készült. Itt, mint láttuk, éppen ez idő tájt a lignitzi Effmurdt Jakab volt a fejedelmi könyvkötő, s ahol Bethlen Gábor kéziratos Graduáljának ma már elveszett "igen szép aranyos" bekötése is készült. Az hogy a félszázaddal későbbi kolozsvári pávafarkas kötések izlés és kivitel dolgában annyira elmaradtak, éppen nem zárja ki ezt a föltevést. Hiszen szerves fejlődésről ebben az iparágban nálunk alig lehet szó. Az emlékek művészi és technikai színvonala mindig a kivitelező mester képességétől és tudásától függött.

A manapság ismert legszebb kolozsvári kötéssel - az előtábla középveretén olvasható évszám tanúsága szerint - 1722-ben láttatta el Bánffy György a Károli-Biblia várad-kolozsvári /1660-61/ kiadásának a kolozsvári református ekklézsia használatára felajánlott példányát. Ez éppen abban az időben keletkezett, amikor a kolozsvári könyvkötészet művészi felfogás és kivitelezés dolgában valósággal mélyponton állt. A barna bőrrel bevont fatáblákon a Le Gascon-féle francia

kötésekre erősen emlékeztető szalagműben vázákából kihajló, erőteljes levelekkel dusan megrakott ágak láthatók, melyek stilizált szegfűben fejeződnek be, míg a levelek és kartusok közti területeken apró nefelejcs-szerű rozetták foglalnak helyet, hol elszórtan, hol meg filigrános indákba foglalva. A sarkokat és a középrészt, mely fölött és alatt egy-egy köralku medaillonban nyolc apró, lángoló szív csoportosul rózsává a már említett nefelejcs körül, aranyozott ezüst vetetek díszítik. Ezek a kapcsolók pántjaihoz hasonlóan stilizált virágokat, illetve agyalfejeket tüntetnek föl. Az elülső fődél áttört mivű középveretén a Bánffi-cimer a következő körirat kíséretében: "COM.GEORG.BANFI DE LOSONTZ IN SOLCOTDOBOCA /Sic!/ COM.SUP.OFFERT IN PERPETUO ECCLEIA REFORMATORUM CLAUSIOPOLIT ANNO DOMINI 1722". A hátsó fődél teljesen azonos kivitelű középveretén, melyen a cimert egy rozetta helyettesíti, ez a körirat olvasható: "FACILIUS EST AUTEM COELUM ET TERRAM PRAEFERIRE QUAM LEGIS UNUM APICEM EX CADERE LUC. 16.W.17". /-Az elülső tábla hasonmását l. Az iparműv.könyve.III. 448.l., a hátsó tábláét Romhányi i.m. XII.tábl.-/

A XVIII.század elejére esik a n a g y s z o m b a t i könyvkötészet erős föllendülése. Mintái az un. jezsuita kötés bécsi és gráci termékeiben keresendők. E kötések sarka rendszeren igen egyszerű, de annál pazarabb a táblák díszítése. Aranyozásuk egy, esetleg két csipkekeretből s többnyire leveles, vékony növényindákból áll, mely utóbbiakat vagy külön bélyegzőkből állították össze, vagy egyetlen nagyobb ducsal sajtolták a táblákba. A középdíszbe sokszor Jézus és a Boldogságos Szűz monogramja van beágyazva. /-Képes ábrázolásuk pl. Az iparműv.könyve.III. 449.l. és Romhányi i.m. VII.,X., XI. stb. tábl.-/ Kisebb alaku könyveken a legyeződísz is előfordul, hol leveles indázatba foglaltan /-ábrázolva Romhányi i.m. V.tábl.-/, hol meg erőteljes fogazott szélű levelekkel ellátott gallyakhoz illesztve, óriási tányérvirág gyanánt, amint ez külföldön, pl. Itáliában is gya-

kori. /-Ábrája: Az iparműv.könyve,III. 450.1.-/

A XVIII.század huszas éveiben a nagyszombati kötések aranyozó technikája is erősen hanyatlik: fénye eltompul, színe vörösbe játszik s olyan durva nyomásu, hogy a rajzbeli finomságok teljesen elvesznek. Ehhez járul még a vaskosabb ezüst-bronz mind nagyobb térfoglalása, mely vagy egymagában, vagy aranyfüsttel kombináltan lép fel a nehézkes barokk díszítéseken. A technika ez eldurvulása korában kap lábra a nagyszombati naptárak diszkötésű példányain a nagylevelű lombos ékitmények alkalmazása, melyek középpűt III.Károly, később Mária Terézia arcképét tüntetik fel országaik cimereitől körülvéve; a medaillon-szerű arckép fölött és alatt rendszerint harántfekvő téglány alakú úr van, melyet vagy feliratokkal vagy durva rajzu bibliai jelenetekkel tölthettek utólag ki. /-Hasonmások: Az iparművészet könyve.III.450.1. és Romhányi i.m. XIX.tábl.-/ A naptárkötések e díszítésmódja Ausztriából származott át hazánkba s nemcsak nagyszombati, hanem pozsonyi és soproni kalendáriumainkon is gyakori.

De nemcsak a vaskosabb, egy lemezről gépnnyomással díszített naptári kötések, hanem a f i n o m a b b k é z i - m u n k á t igénylő motívumok is alkalmazásra találtak, bár szórványosan, hazánk egyéb városaiban is. A pozsonyi káptalani könyvtárban látható XVIII.századi kötések közül kiválik a Liber Congregationis Corporis Christi c. pozsonyi kézirat. Ez vörös alapon fekete szalagfonadékot tüntet fel, középpűt apró vasakkal összeállított hatalmas rozettával, sarkaiban naturalisztikus körömvirág ágakkal s a szalagfonadék között a barokkot jellemző rácsos díszszel. Ennél is érdekesebb a lőcsei evangélikus templom sekrestyéjében őrzött 1724-i halléi német Biblia barna bőrkötése, melynek tábláit négyes karélyu fekete szalagfonadék között aranyos arabeszkék díszítik, aranymetszésébe pedig madarakkal tarkított virágfüzérek vannak beponcolva. E Bibliát az elülső lapon olvasható latin bejegyzés szerint Brever János 1726.dec.11-én vásá-

rolta 6 frt 6 dénáron Will Frigyes kézmárki kompaktortól, a kötés valószínű mesterétől. Végh Gyula Kőszegről /-Régi kőszegi könyvkötések. Vasi Szle, 1939., ill., de - sajnos - nem fényképfelvételek, hanem a szerző akvarelljei alapján!-/ B. Koroknay Éva Győrből /-i.h., ill.-/ közölt egész sor többékevésbé sikerült, gazdagabb kézi aranyozású kötetet. Sajnos, ezek jobbra céhszabályokat s más levéltári anyagot borítanak, s bár ékes tanubizonyságai könyvkötőink technikai tudásának, de semmi közük a hazai könyvkulturához.

Egészen másfajta kötéseiről híres a kálvinisták Rómája, D e b r e c e n . Itt valószínűleg a nyomdászattal egy időben, a XVI. század hatvanas éveinek elején honosult meg ez az iparág. Az Országos Széchényi Könyvtárban van egy 1582-ben Debrecenben készült barna bőrkötés, mely már a technikai tudás meglehetősen magas fokáról tanuskodik. Egyszerű reneszánsz aranykereten belül, piros és zöld festékekkel pettyezett alapon aranyos rozetták és a sarkakat kitöltő arabeszkok láthatók. Az elülső tábla közepét Lukrécia képe foglalja el törrel a szívében. Míg a hátsó táblát Themis istennő tölti ki, meztelen karddal és mérleggel kezében. A dombornyomású alakok vörös, fehér és zöld festékekkel színezettek, úgy amint ez a szászországi kötéseknél is divatozott. A bélyegzők kétéskivül német eredetűek.

Fénykorát azonban a debreceni könyvkötészet a XVIII. század folyamán érte el, még pedig azokkal a festett és aranyozott pergamen kötésekkel, amelyeket a német szakirodalom "hanburgi", a magyar pedig " d e b r e c e n i k ö t é s e k " néven szokott emlegetni. Első hazai példája a kassai könyvkötőcéhkönyvnek a debreceni könyvkötők részére készült 1705. évi másolatát fűdi, melyről már megemlékeztünk, s amelyet hajlandók vagyunk debreceni munkának minősíteni. Hogy a debreceni kompaktorok hol ismerkedtek meg ezzel a technikával, németországi vagy németalföldi vándorutjukon-e, miként mi véljük, vagy pedig a debreceni vásáron, ahol Varju Elemér szerint a Károli-Biblia 1704. évi casseli kiadásának

ilyen kötésű diszpéldányai kerülhettek eladásra /-A "debreceni" kötés. M.Bibliofil Szle, 1924. 42.1.-/ az egyelőre eldöntetlen. Sajnos, egyetlen ilyen kötésű, 1704.évi magyar Biblia sem került eddigelé fölszínre. Varju föltevését arra alapítja, hogy "az irodalomban a legkorábbi ilyen kötés egy 1707-ben nyomott és 1708-ban Casselben, az ottani hercegi udvar könyvkötészetében bekötött biblián található /-uo. 41.1.-/, ami persze távolról sem dönti el a kérdést, mert hiszen a német és holland köz- és magánkönyvtárak kötésanyaga még távolról sincs teljes egészében föl kutatva és publikálva! Annyi azonban bizonyos, hogy a század első feléből a könyvkötőcéhkönyvön kívül még két ilyenfajta kétségtelen debreceni kötés vált ismeretessé. Az egyik a debreceni csapók céhkönyvét borítja /-leirja Romhányi i.m. 820.sz.a.-/, a másik a debreceni könyvkötőcéh belépési jegyzőkönyvét 1735-ből /-uo. 843.sz.-/, melyet már Varju is ismert.

Nagyobb számban az 1750-1835-ig terjedő időközéből maradtak ránk, amikor a debreceni könyvkötők "azt a szokást követték, hogy a kívánt remek munkákhoz a kollégium bibliothecájából kértek ki könyveket, amelyeket legjobb tudásuk szerint díszesen bekötve, a céhben történt bemutatás és elbírálás után visszaszolgáltattak a könyvtárnok kezéhez". /-Varju i.m. 44.1.-/ Ily módon máig is megvan a d e b r e c e n i r e m e k e k egy egész sorozata, melyek első belső őrlapján ékes latinsággal bizonyítja a kollégium egyik tisztviselője, hogy az illető új mester melyik évben ajándékozta oda alkotását.

E mester-remek, melyek legrégebbje Telegdi Pétertől való /1750/ /-leirja Romhányi i.m. 848.sz.a., hasonmása uo. a XXXII.táblán-/ egytől-egyig f e h é r h á r t y á b ó l készültek, gazdag festéssel és kézi aranyozással. A teljesen azonos két táblát, valamint a sima sarokrészt geometriai fonadék különböző nagyságu és alaku rekeszekre osztja, melyek pirosra, kékre, zöldre, sőt ibolyára festett alapján suga-

ras kerek, diszedényből kihajló, erősen lombozott virág-szálak, szegfű, körömvirág- és tulipánmotívumok, apró csillagok vannak arannyal bepréssel és gyakran kiszínezve. Kiemelendő sorukból Tóth István 1770-ben készült remeke /-Ábrázolva: Az iparművészet könyve.III. 451.l. és Romhányi i.m. XXXV.tábl.-/. Ez a szalagmű csinos alakulata és a használt díszítő motívumok izléses elrendezése tekintetében a legkiválóbb termékek egyike.

Festett hárttyakötéselért Debrecen mellett főleg K o - l o z s v á r érdemel elismerést, ahol a XVIII.század hatvanas éveiben vált divattá, s Guttman János /megh. 1831./ ügyessége révén igen magas színvonalra emelkedett. Tarka pergamenkötések az ország egyéb helyein is készültek a XVIII. század második felében: így Nagyszombatban és Pozsonyban.

A bőr- és hárttyakötések mellett a középkorban kedvelt b á r s o n y - é s s e l y e m k ö t é s e k divatja is tartotta magát. Így megemlítjük az esztergomi főegyházmegyei kincstárban őrzött piros bársonykötéseket a XVI.század közepéről, melyek aranyozott ezüst sarokdíszeken és kapcsokon kívül középpütt Kuthassy János győri püspök, illetve Oláh Miklós esztergomi érsek címerével vannak ellátva. Kiemeljük az Országos Széchényi Könyvtár zöld bársonykötését 1627-ből, angyalfőkkal és virágokkal díszített, öntött és vésett ezüst sarkokkal, keleties izlésű középveretekkel és ezüst kapcsokkal. Végül Huszti Paradicsom kertecské-jének /Kolozsvár,1698/ két, meglehetősen gyarló izlésű, ezüst pántokkal díszített példányát az Erdélyi Múzeum gyűjteményében találjuk. Ezek egyike zöld bársony alapon Tököli Imre címerét, másika piros bársony alapon a gróf Pekry-család stemmáját tünteti fel. E két utóbbi imakönyv kötésének közel rokonságából következtethetjük, hogy ilyenek abban a korban nagyuri családainknál - akárcsak Németországban - közkedveltségben állottak.

Ilyenmő XVIII.századi emlékeink: Kassa város emlékkönyve ezüst foglalatu piros bársonykötésben, a trencsényi piaris-

ták sárga bársonykötésű misekönyve vésett ezüst sarkokkal, középdudorral és pántokkal 1770-ből; a budapesti Egyetemi Könyvtár Nomina fratrum-ának kék bársonytáblái, középtű az Istenanya rézből való arcképével; s a század legvégéről az egykori Ernst-gyűjteményben volt zöld bársonykötés, vésett virágdíszű sarokveretekkel s középtű a Bethlen-cimerrel, mely köriratában az egykori tulajdonos, Bethlen Rozália nevét tünteti föl. /-Utóbbi hasonmása Végh Gyula akvarellje nyomán Romhányi i.m. II.tábl., színes hasonmásban: Régi magyar könyvkötések Végh Gyula színes rajzaiban. Bp., 1936. c. kiadvány VIII.tábl.-/ A különösen Angliában kedvelt, de a XVII. és XVIII.század folyamán Németországban és Hollandiában is elterjedt himzett kötésekre is akad hazánkban példa. Főlemlíthetjük a bencések p a n n o n h a l m i könyvtárából Salagi István De statu ecclesiae-jének arany paszmánttal és pettyekkel kivarrt vörös bársonykötését, valamint a kalocsai székesegyház egy misekönyvét, melynek kötése korállgyönggyel s magas ezüsthímzéssel van díszítve. Mindkettő a XVIII.századból való.

Végül megemlítjük, hogy szórványosan domborított, vésett és áttört mivű r é m k ö t é s e k is előfordulnak ebben a korszakban. A fémlapokkal borított kötés divatja a XVI.században a görögkeleti egyház szerkönyveinél tartotta magát, melyekből érdekes sorozat volt látható a milléniumi kiállítás /1896/ történelmi csoportjában. Példának felhozzuk a komáromi görögkeleti egyházközség orosz Bibliáját. A kötés előlapjának közepét a Megfeszített Üdvözítő, az oldalpántokat a tizenkét apostol képe, alsó és felső peremét pedig cyrill betűs felirat foglalja el. A hátsó lapon, hasonló kivitelben és elosztásban Krisztus a limbusban s a tizenkét próféta képe látható. /-Az előlő rödel hasonmása: Az iparművészet könyve.III. 401.1.-/

A XVI.század végéről s a XVII.század elejéről több finom, aranyozott ezüst filigránból készült könyvfedél van a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Osztályában. Ezeknek sar-

kait, közepét és csatjait erdélyi zománcu rozetták és boglárok, valamint drágakövek díszítik. Egyiküket /-hasonmása: Az iparművészet könyve.III. 402.l.-/ niello ékitmények, filigránmű, zománcos rozetták s két tojásidomu szerpentin intaglio díszítik; az utóbbiak egyike a Megváltó feltámadását, másika Krisztus megvesszőztatását jeleníti meg. A XVIII.század elejéről való sikerült erdélyi ötvösmunka a győri székesegyház kincstárában egy francia Officium domborított ezüstboritéka, melynek előlapja Krisztus és a két lator megfeszítését, hátlapja pedig a keresztlevételt ábrázolja barokk kapuzatba foglaltan. /-Leírása: Romhányi i.m. 3.sz., hasonmása az I.táblán.-/ Ennél is újabb a brassói Sz.Mihály székesegyház egy görög Evangeliumának /Bucuresti, 1748/ piros bársonykötése, melynek domborműves aranyozott ezüst tábláit az 1766-ban elhalt May Mihály brassói ötvösmester 1753-ban készítette. /-Leírása Romhányi i.m. 7.sz.-/ Van még e korból számos sima bőrkötés is, hatalmas öntött és áttört művi ezüst veretekkel, melyek néha színes bársonyalapról emelkednek ki. Történelmi nevezetességű I.Rákóczi György fekete chagrin kötésű Bibliája, melynek sarkait egy-egy liliomban csucsosodó barokk keretbe foglalt angyalfő, s közepét a tulajdonos köriratos cimere foglalja el. /-Hasonmása: Az iparművészet könyve. III. 403.l.-/

VI. KÖNYVCENZURA ÉS NYOMDAI PRIVILÉGIUM

A könyvnyomtatás hozta létre a cenzurát, vagyis a kiadásra kerülő könyvek vallási, majd állami szempontból való előzetes elbírálásának intézményes kialakulását.

A cenzura eleinte az egyházi hatóságok helyi intézkedése volt. Így a mainzi püspök már 1486-ban elrendelte, hogy a könyvnyomtatóknak az egyházmegye egész területén a könyveket elbírálás végett be kell mutatniok; az ez ellen vétők birságát száz aranyforintban szabta meg. Franciaországban a párizsi egyetem gyakorolta a király megbízásából a cenzurát. A kölni egyetemet pedig 1497-ben a pápa hatalmazta föl erre. 1501-ben azután a későbbi VI. Sándor pápa az egész Egyházra nézve egyetemes érvényű cenzuraszabályzatot dolgozott ki, amelyet az 1515. évi lateráni zsinat véglegesen megszövegezett. A tiltott könyvek első jegyzékét Index librorum prohibitorum címen 1564-ben állította egybe a tridenti zsinat.

A reformáció, amely a szabad bibliaértelmezés jelszavát írta fel zászlajára, e jelszóval szöges ellentétben nemcsak nem törölte el a cenzurát, hanem teljes egészében fenntartotta. A protestáns Angliában például a parlament 1637-ben végleg rendezte s a legelőkelőbb közjogi méltóságok viselőire bízta a különböző szakcsoportokra osztott könyvek előzetes felülvizsgálását.

De nemcsak a katolikusok és a protestánsok, hanem a szabadosok is szívesen éltek a cenzurával, amikor ellenfeleik elhallgattatásáról volt szó. Így a francia felvilágosultság egyik vezéralakja, Diderot nemcsak résztvett mint cenzor a XVIII. században már teljesen államivá lett francia cenzura működésében, hanem mindent elkövetett, hogy pl. Morellet abbé egy nemzetgazdasági munkájának kinyomtatását megghiusítsa. Voltaire pedig, aki maga is annyit szenvedett a cenzurától, valóságos hajtóvadászattal rendezett irodalmi ellenfeleire.

Hazánkban a XVI-XVII. század folyamán ott, ahol a Habsburgok voltak az urak, a katolikus szellemű cenzurát gyakorolták. Ferdinánd király már az 1553. évi soproni országgyűlésen szóváltette a tévtanokat terjesztő könyvek ügyét, és a vallásügyi cikkekhez még azt a záradékot is kívánta csatolni, hogy a könyvnyomtatók és könyvkereskedők ezentul csak püspöki jóváhagyással ellátott könyveket adhassanak ki és árusithassanak. A karok és rendek azonban válaszukban kifejtették, hogy "erre nézve a karok és rendek a maguk részéről mitsem határozhattak, minthogy nincs tudomásuk arról, hogy birtokaikon ily könyveket nyomtatnának". /XXIV. Art./ Schermann Egyed az országgyűlést "hazugsággal" vádolja meg, mert - szerinte - "huszonnyolc protestáns nyomda létezett ekkor". /-Adalékok az áll. könyvcenzura történetéhez. Bp., 1928. 7. l. -/ De Schermann téved. Az országgyűlés igazat mondott. A történeti Magyarország területén 1553-ban nem huszonnyolc, hanem mindössze három nyomda működött, s ez a három is Erdélyben.

A katolikus szellemű cenzurát azután Miksa király 1574-ben rendeletileg léptette életbe. De hogy kik voltak a rendelet intézményes végrehajtói, az eddigelé nincs kiderítve. Valószínű, hogy miként Ausztriában, nálunk is a püspökök voltak a cenzorok. /-L. Ballagi Géza: A politikai irodalom Magyarországon. Bp., 1888. 7. l. -/ Annyi tény, hogy már 1560-ban Oláh Miklós a nagyszombati polgároknál házkuta-

tást tartott s a gyanusnak tetsző könyveket elvitette. Ugyanekkor a besztercebányai könyvkereskedőnek egész könyvkészletét lefoglalták és lebélyegezték, majd Péchi Gáspárt a császár parancsával Besztercebányára küldték, hogy a könyvkereskedőt megkötözve Bécsbe szállíttassa. Utóbbi azonban jóakarói figyelmeztetésére kerekét oldott, s Péchi dolgavégzetlenül tért vissza Bécsbe. /-Kemény Lajos: Adalékok a kassai könyvmásolók stb. történetéhez. M.Kvszle, 1910. 190.1.-/ XIII. Gergely pápának 1574. május 15-én Miksához intézett brevéből kitűnik: az esztergomi érsek ígéretet tett arra nézve, hogy az ujonnan megjelent könyveket hozzáértő katolikus emberekkel átvizsgáltatja és megbünteti azokat, akik titokban eretnek könyveket adnak el. /-Molnár Imre: A cenzura története Magyarországon 1600-ig. Bp., 1912. 53.1.-/

De a városi világi hatóságok is vállalkoztak rá, hogy cenzurázzák a területükön működő könyvnyomtatókat. Így Bártfa város tanácsa 1579-ben ígéretet tett arra, miszerint gondja lesz, hogy a felügyelete alatt működő Gutgesel ne nyomtasson ki semmi olyant, ami a katolikus vagy a luteránus vallással ellenkezik. 1581-ben a kassai városi tanács felelősségre vonta Károlyi András református lelkészt "wegen seine falschen ausgegebenen bücheln", majd pedig elkoboztatta könyveit s neki magának meghagyta, hogy három napon belül hagyja el a várost. Néhány évvel később Wedan Ferenc kassai magyar prédikátornak is távoznia kellett Kassáról egy Kálvint dicsőítő irat terjesztése miatt. /-Schermann Egyed: A prot. egyházak censurája. Pannonhalmi Szle, 1930. 35.1.-/ 1615-ben Kassa város tanácsa egy hiján megsemmisítette Bocatius Horrens cometa c. művének Fest János ottani nyomdász készítette összes példányait, mivel a szerző nem mutatta be előzőleg munkáját a városi tanácsnak. /-M. Nyomdász, 1884. 51.1.-/

Egyébiránt "az állam cenzurajogának gyakorlása körül - Acsády szerint /-Magyarország Budavár visszafoglalásának korában, Bp., 1886. 316.1., idézi Schermann: Adalékok az

áll.könyvcenzura történetéhez 13.1.-/ - a legnagyobb z ú r -
z a v a r támadt. Hol a király fordult a megyékhez, hol a
megyék fordultak a királyhoz vagy a nádorhoz védelmet kérni
bizonyos iratok vagy nyomtatványok ellen. 1642.augusztus 5-
én kelt rendeletével III.Ferdinánd utasította Zemplén-megyét,
koboztasson el bizonyos rágalmazó iratokat és szolgáltatassa
be őket. 1666-ban viszont a felsővidéki megyék kérték Wesse-
lényi nádort, hogy mivel a jezsuiták 'fertelmes és gyűlöl-
séges' verseket tettek közzé, kutattassa ki a szerzót és
példásan fenytse meg. 1671-ben Pálffy Tamás nyitrai püspök
a pozsonyi kamarát utasította, hogy a király nevében az
Austriaca austeritas c. 'mocskos könyv' eredete iránt tart-
son vizsgálatot".

Végül is az uralkodó Szelepchény György esztergomi ér-
sek, királyi helytartót bizta meg az ország cenzura ügyei-
nek l e g f ő b b i n t é z é s é v e l , miként ez Sze-
lepchénynek 1673.junius 7-én Kassa városához intézett,de va-
lószínűleg egyéb városi és megyei hatóságoknak is megküldött
iratából kitetszik. "Mivel a könyvnyomtatók és könyvkereske-
dők útján - írja az érsek - mindenrele baj szokott becsusz-
ni, azért kellő megfontolás után az ő Felségétől ránk ruhá-
zott natalmunknál fogva relszólítunk, hogy komolyan figyel-
meztessétek az összes nyomdatulajdonosokat és könyvkereske-
dőket, hogy egyikük se merjen valami könyvet kinyomatni vagy
a máshol nyomtatottat Magyarországra behozni, mielőtt át-
vizsgálás és jóváhagyás végett hozzánk nem küldte, az ő Fel-
ségétől megszabandó súlyos büntetésnek és az ilyen könyvek
elkobzásának terhe alatt". /-Schermann uo. a Tört.Tár. 1896.
730.1. közlése nyomán.-/ Szelepchény érsek, majd Esterházy
Pál nádor a könyvek cenzurálásával Szentiványi Márton jezsu-
ita professzort bizta meg s egyuttal fölhatalmazta, hogy ha
a munkát egymaga nem győzné, helyettes cenzorokat fogadhas-
son fel. Szentiványi megbízatását I.Lipót király 1688-ban
a maga részéről is megerősítette. Szentiványi e tisztét
1705-ben bekövetkezett haláláig töltötte be. /-Schermann uo.
11-13.1.-/

Az állami cenzura mellett vigan működött a p r o -
t e s t á n s felekezeti cenzura is. Igy Melius teljesen a
cenzura szellemében járt el a tiszántuli unitárius papokkal
szemben, amikor könyveiket elégettette s őket magukat ekklé-
zsiájukból kiűzette vagy börtönre vettette. /-L. erre nézve
Kiss Ernő: Dávid Ferenc. Kolozsvár, 1910. 79.1.-/ A későbbi
időkből pedig több adatunk van arra, hogy a protestánsok, lu-
teránusok és kálvinisták egyaránt, formális cenzurát gyako-
roltak. Igy Ruttkai István, a királyi tábla esküdt jegyzője
Vass Mihály kassai főbíróhoz intézett latin nyelvű prózai
és verses köszöntése /-RMK. II. 469.-/ Reich Joachim kassai
evangélikus német lelkész és egyházi felügyelő "approbatio"-
jával ellátva jelenik meg, mely megállapítja, hogy ez az ap-
rótság semmi olyant nem tartalmaz, ami az ágostai hitvallás-
sal vagy az emberisésséggel ellentétben állanak!

D e b r e c e n város tanácsa 1633-ban Fodorik Meny-
hért könyvnyomtatóval szerződésre lépven, kiköti, hogy a ti-
pográfus "semminemű ujitást a könyveknek kibocsátásában, sem
valami hiábavaló pasquilst, de kiváltképen theologiaat az
városnak becsületes prédikátori és az becsületes tanács hi-
re nélkül kibocsátani ne merészeljen". /-L. Csürös i.m.
99.1.-/ S hogy a "becsületes tanács" ezt a kikötést mennyi-
re szigoruan vette, arra bizonság Töltési István esete, akit
a főbíró lecsukatott, mivel Pósaaházi Jánosnak Cocceius /Koch/
és Cartesius /Descartes/ ellen irt munkáját engedély nélkül
merte kinyomtatni. /-Ezt az adatot a debreceni egyházmegye
jegyzőkönyvéből Révész Imre közölte először az Emlékbeszé-
dek...két veterán nyomdász emlékünnepeyekor. Debrecen.,
1874. c. műben A debreceni nyomdászat első korszakáról pub-
likált dolgozatában. Innen vette át Ballagi Aladár i.m. 77-
78.1., rendes szokása szerint forrásra hivatkozás nélkül, s
a forrást idézve Ballagi Géza: A politikai irodalom Magyar-
országon. Bp., 1888. 13.1., s utóbbiból Schermann Pannonhal-
mi Szle. 1930. 39.1.-/

K a s s a város tanácsa 1644.február 4-i ülésén ugy

határozott, hogy az "ujfalusi Praedicator" - Kassai András -
 kinyomatni szánt traktátusát csak abban az esetben segíye-
 zi, ha "elsőben mind Madaras Mártony eperjesi magyar prédika-
 tőr s mind penig Kótay Jakab /kassai evangélikus lelkész/
 uraméktól testimoniálist" hoz, mely szerint "az kibocsátan-
 dó tractatust ő kegyelmek revideálván approbálták és méltó-
 nak nyomásban való kibocsátásra itélték volna". /- Kemény
 Lajos: Kassa 17.századbéli könyvnyomtatói. M.Kvszle, 1889.
 233.1.-/ Drégelypalánki János tályai református prédikátor
 Conciones in catechesim c. irt magyar nyelvű prédikációs kö-
 tete /-RMK. I. 1420.-/ 1667-ben Kassán Tarpai András "az
 Ungvári Reformata Ecclesiának együgyű Lelki Tanítója, és a
 környékbeli egyházi rendnek Esperestye" Ungvárt 1666.decem-
 ber 15-én kelt következő szabályszerű imprimaturájával hagy-
 ta el a sajtót: "Ez könyvben meg-irattatott Praeddicatiokat
 én nagy részre a'mint sok foglalatosságim között érkeztem:
 meg-olvaſtam. Mellyben nem vöttem semmit eszemben, melly az
 igaz Reformata tudománnyal, és a valóságos kegyességgel el-
 lenkeznék". 1673-ban pedig a tiszántuli református egyház-
 kerület superintendensének egészen szabályszerű approbatio-
 jával került ki egy teológiai munka a debreceni sajtóból.
 /-Köleséri Sámuel: Arany alma. RMK. I. 1144. L. Csűrös i.m.
 115.1.-/

Aki ezt elmulasztotta, az a legnagyobb kellemetlenségek-
 nek tette ki magát, és a könyvnyomtatót. Így például az 1705.
 junius 21-22-én tartott tarpai közzsinat "kemény büntetésre"
 ítélte Bonyhai Márton vámospércsi rektort, mivel a super-
 intendens tilalmának fittyet hányva "egy haszontalan silány
 könyvet mert nyomtatni" s egy füst alatt meginti a debreceni
 tipográfust, hogy "se kicsin, se nagy művet a superintendens
 vagy valamely esperes helybenhagyása nélkül nyomtatni ne mer-
 jen, mert különben excommunicáltatik". /-L. Tóth Sámuel: Ki-
 vonatok a tiszántuli egyházkerület jegyzőkönyveiből. Debre-
 ceni Protestáns Lap, 1883. 306.1. Idézi Dézsi Lajos, M.
 Kvszle, 1895. 288.1. és Zoványi Jenő uo. 1929. 88-89.1.-/

Hogy mi lehetett ez a "haszontalan silány könyv", nem tudjuk, mivel egyetlen példánya sem maradt reánk. Bizonyára azért nem, mert - mint Dézsi véli - az összes példányokat elkobozták. Dézsi úgy sejt, hogy valami sikamlós tárgy elbeszélés vagy monda lehetett. Zoványinak viszont az a nézete, hogy "a legnagyobb valószínűséggel egyházi érdekűnek kellett lennie".

E r d é l y b e n a cenzura első megnyilvánulása az 1545.évi m e g g y e s i z s i n a t o n hangzott el, amikor kimondták, hogy a templomi használatra szánt iratokat a zsinórmértékül szolgáló ágostai hitvallás szerint kell elbírálni. Honterus pedig 1547-ben kiadott agendájában ekként rendelkezik: "Semmiféle könyvvarus ezentul haszontalan és elvetett könyveket ne vigyen be Erdélybe, sem pedig ujonnan beszállítottakkal ne kereskedjék, mielőtt az illető hely tudós férfiai át nem nézik és jóvá nem hagyják. Mivel ugyanis kevesen értenek a megválogatáshoz és gyakran a silányakat a jobbak helyett veszik meg, azért a belőlük kellő ítélet nélkül meritett vélemények által megrontják és félrevezetik a népet. Ennélfogva félni kell, hogy miként egykor a könyvek hiánya, úgy most az egyre megjelenőknek különfélesége és sokasága sokat árt a jámborságnak". /-Idézi Schermann Egyed, Pannonhalmi Szle, 1930. 27-28.l.-/

S hogy ez lett az á l l a m h a t a l o m hivatalos felfogása is, azt több adat bizonyítja. Alighanem ilyen tiltott könyvek terjesztése miatt vetették fogságba 1561-ben Gyulafehérvárt Guttler Gáspár eperjesi könyvkereskedőt, akit azután Eperjes város közbenjárására bocsátottak szabadon. /-Kemény Lajos: Adalékok a kassai könyvmásolók stb. történetéhez. M.Évszle, 1910. 190.l.-/ Az unitárius Catechismus /-RMK. II. 99.-/ 1566-ban fejedelmi jóváhagyással látott napvilágot. Csáky Mihály kancellár pedig 1570.február 10-én János Zsigmond nevében ráparancsolt Meliusékra, hogy "vesse nek már véget örökös szidalmaiknak és ne nyomassanak ki semmi újítást sem az egyház ítélete és a rölség beleegyezése nélkül". /-Kiss Ernő i.h.-/

Báthory István, a luteránusok medgyesi zsinatára hivatkozva, 1572.szeptember 17-én elrendeli, "hogy a nyomdák ezen-
tul egész Erdélyben és Magyarország hozzá kapcsolt részeiben
egy írónak is akár régi, akár új legyen, bár legkisebb művét
és irását is, az ő megegyezése és engedélye nélkül, lefoglalás
és minden javaik elkobzása büntetése alatt, az országban
szét ne hordozzák, ne árulják s el ne adják. Megparancsolta
azért az ország minden urainak, nemeseinek, tisztviselőinek,
városok előljáróinak, harmincadosoknak és vámszedőknek stb.,
hogy ezentul a bárhol, bármi helyen fejedelmi helybenhagyás
nélkül nyomtatott ily könyveket és irásokat találjanak, az
illetőknek minden javait a fiskus nevében foglalják le és
vegyék el s harmadrészüket maguknak tartván meg, két részt
a fejedelmi kincstárba szolgáltatassanak be". /-Jakab Elek: A
cenzura története Erdélyben. Figyelő, 1881. X. 161. s köv.
lapokon. A rendelet latin szövegét Nagyszeben város és a
szász egyetem levéltárában őrzött eredetiről közölte Iványi
Béla M.Évszle, 1932-34. 14-15.1.-/ S hogy ez az intézkedés
nem volt pusztán írott malaszt, azt Báthory Zsigmond Gyula-
fehérvárt 1582.junius 24-én kelt rendelete tanusítja, mellyel
Gallen János kassai könyvárúst fölhatalmazza, hogy a kül-
földről behozott könyveit - hacsak tiltott vagy gyanús dol-
gokat nem tartalmaznak - a fejedelemség területén mindenütt
árusíthassa. /-Ernyey József: Adalék a XVI.századi hazai
könyvkereskedelemhez. M.Évszle, 1928. 85-86.1.-/ Különös
szigorral járt el Báthory Zsigmond fejedelem Enyedi György
unitárius püspök hátrahagyott művével, az Explicationes lo-
corum veteris et novi Testamenti-vel /-Hely és év nélkül.
Kolozsvár, 1598-99. RMK. II. 281.-/ szemben. Nemcsak hogy
megtiltotta forgalomba hozatalát, hanem számos példányt el
is égettetett belőle. /-V.Ö. Gulyás: A könyvnyomtatás Ma-
gyarországon stb. 109.1.-/

"Az erdélyi sajtó - írja Jakab Elek /-i.h.-/ - csak ké-
sőbb, Bocskai és Bethlen Gábor alatt szólalt meg ismét szaba-
dabban, míg a többi fejedelmek s a gyakori anarchiák idején

vagy erősebb guzsba volt kötve, vagy legalább is igen ortodox protestáns irányban volt korlátozva. Teljes sajtószabadságról természetesen Bethlen Gábor idejében sem lehet beszélni. Hiszen az általa alapított gyulafehérvári főiskola statutumában elrendelte, hogy a tanárok semminemű akár kicsiny, akár nagy írást ne adjanak nyomdába az összes tanárok előzetes birálata nélkül s hagyja a főiskolai nyomdának, hogy "semmit ki ne nyomtasson, ami a tanács birálatát ki nem állotta". /-Schermann, Pannonhalmi Szle, 1930. 39.1.-/

Az erdélyi reformátusok egyébiránt előzetes cenzura nélkül is értették a módját, hogy adandó esetben mint kényszerítsék a szerzőt egy vagy más okból kellemetlen munkája utólagos visszavonására. Példa rá Misztótfalusi Kis Miklós tragikus esete 1698-ban. Lehet, hogy ez birta rá Debreczeni Ember Pál, akkor szatmári lelkész, hogy Garizim és Ebál /-R.K. I. 1650.-/ c. művéhez, melyet Kolozsvárt Kisnél nyomtatott ki 1702-ben, kikérje Kotai Csergő János debreceni református püspök approbációját.

Hogy cenzura nélkül mennyire nem lehetett el ez a korszak, azt érdekesen illusztrálja II.Rákóczi Ferenc esete. Eleinte a k u r u c f e n n h a t ó s á g alatt álló területen ki-ki azt nyomathatta ki, amit akart. Minthogy azonban a szabadságból kifolyólag a fejedelmet és párthiveit támadó iratok is megjelentek, a szövetségi kormánytanács 1707. évi rozsnói ülésén szépen visszaállította a cenzurát, s annak gyakorlását vallási, erkölcsi, társadalmi műveknél, tankönyveknél s más efféléknél két-két szenátorra bízta, a tisztán politikai vagy katonai művek előzetes elbirálását a fejedelemnek és udvari kancellárjának, illetve Bercsényi fővezérnek tartotta fenn. /-V.8. Thaly Kálmán: Könyvvizsgálat a Rákóczi-korban. M.Kvszle, 1895. 370-371.1.-/ Persze a sajtószabadság rövid évei alatt sem maradt megtorlatlanul a kuruc érdekek sérelme. Így az 1705-re szóló Lőcsei kalendáriumot, mely az 1704.évi hazai eseményeket labanc szellemben adta elő, Rákóczi Galgóc várában 1704.december 20-án kelt ren-

deletével elkoboztatta. /-Steinhofer Károly: A könyv története. Bp., 1915. I. 34.1.-/

III.Károly király 1720-ban a könyvbírálatnak Szentiványi halálával elárvelt vezetését a n a g y s z o m b a t i e g y e t e m kancellárjára bízta, de már 1725-ben megváltoztatta ezt az intézkedését s utasította a könyvnyomtatókat, hogy a hit- és erkölcstani műveket az e g y h á z i /megyéspüspöki/, a többieket pedig a v i l á g i /vározi, illetve vármegyei/ h a t ó s á g o k előzetes jóváhagyásával nyomtassák ki és sajtótermékeikből félévenként 3-3 kötelespéldányt terjesszenek be a helytartótanácsához. Egy 1730-ban kelt rendelet ez intézkedéseken csupán annyit változtatott, hogy a politikai jellegű művek előzetes elbírálását a h e l y t a r t ó t a n á c s n a k tartotta fenn s emellett a külföldi kiadványok forgalomba hozatalát a könyvvizsgálók kedvező véleményétől tette függővé. Mivel a megyéspüspököktől kirendelt revizorok igen késedelmeskedve végezték feladatukat, 1747-ben hét, kizárólag ezzel foglalkozó pozsonyi jezsuita bízott meg a könyvek revíziójával és cenzurálásával, akik fejenként évi 200 frt fizetést huztak. /- L. Schermann: Az állami könyvcenzura. 26.1.-/

Az ebből az alkalomból kiadott nyolc pontból álló részletes u t a s í t á s főleg a külföldről behozott könyvek revíziójával foglalkozik. A sajátképi cenzuráról, vagyis a kinyomtatásra váró könyvek előzetes elbírálásáról csupán a 6.pont intézkedik, mely szigoruan meghagyja a cenzoroknak, hogy gondosan ügyeljenek a könyvnyomtatókra, nehogy bármit is kinyomtassanak "előzetes alapos cenzura nélkül". /- Uo. 27.1.-/ Véleményünk szerint az előzetes cenzurával azért bányik el ilyen sommásan ez a rendelet, mivel azt továbbra is a helyi hatóságok látták el. Így például a debreceni nyomdára nézve a cenzurát maga a városi tanács gyakorolta, s ettől a jogától csupán 1752-ben fosztatott meg, mivel elnézte, hogy a Molnár Gergely féle latin grammatika 1752-i kiadása II.Rákóczi György fejedelemről dicsérő szavakkal emlékezik meg.

A tanács azonban nem nyugodott bele a helytartótanács e szigoru rendelkezésébe, küldöttséget menesztett magához a királynőhöz, s ez a küldöttség nem is járta meg hiába Bécsset: "Az 1754. július 19-i egyháztanácsülésen azzal számolhatott be Domokos Márton főbíró, hogy a város újra megkapta a könyvvizsgálás jogát. Azonban, mivel 'a Revisionnak és Censurának nagyobb vigyázással kell folyni', ezentul a tanácsból két s a debreceni papok és tanárok közül három jelöltetett ki cenzornak". /-Csürös i.m. 216-217.l.-/

Csürös ebben az incidensben különös protestáns sérelmet s a debreceni nyomdát megfojtani törekvő jezsuita aknamunkát lát, szerintünk teljesen alaptalanul. Hiszen pár évvel utóbb, 1759-ben a jezsuita vezetés alatt álló nagyszombati egyetem még sokkal rosszabbul járt, mint 1752-ben Debrecen városa. Busenbaum Herrmann S.J. Medulla theologiae moralis c. könyvének a nagyszombati nyomdából 1759-ben kikerült második kiadása néhány részletével magára vonván a Szentszék neheztelését, a bécsi udvar nemcsak hogy az örökös tartományokból tiltotta ki, hanem Magyarországon való terjesztését is megakadályozta. Egyuttal megvonta az egyetem cenzurázó jogát, akárcsak a debreceni városi tanácsét, de azal a jelentős különbséggel, hogy többé nem is adta vissza! /-Egyet.nyomda tört. 89.l.-/

Egyébiránt Mária Terézia már 1754-ben Bécsbe akarta áttenni a magyarországi kiadványok cenzurálását s erről csakis a nyomdászok költségeire való tekintetből mondott le. A külföldi könyvek revízióját azonban a királynő 1757-ben teljesen alárendelte a janzenista Van Swieten vezetése alatt működő b é c s i c e n z u r á n a k , mely jóval liberálisabb volt, mint a pozsonyi és nem egy olyan kiadvány behozatalát megengedte, amit a pozsonyi páterek eltiltottak. /-Schermann: Az állami könyvcenzura. 34.l.-/ Éppen ezért Mária Terézia a magyar cenzura vezetőségének több ízben megküldte mihez tartás végett a bécsi cenzura szabályzatát. Sőt, 1767 végén elrendelte, hogy a bécsi szabályzat Magyarorszá-

gon is minden tekintetben követendő. Ez többek közt előírja, hogy minden nyomdába adandó kéziratot két egyező másolatban kell a cenzurahivatalhoz benyújtani, melyek egyike ellenőrzés céljából visszatartandó, míg a másik példány, ha kinyomatása nem esik kifogás alá, "imprimatur", ha pedig nem engedélyeztetett, "non licet" jelzéssel adandó vissza a feleknek. /-Uo. 45.1.-/ 1771-ben azután a magyar királyi kancellária maga kérte, hogy a pozsonyi revizorok munkáját Bécsben vizsgálják felül és intézzék el végérvényesen, úgyhogy 1772-ben a magyar cenzura jóformán a bécsi könyvvizsgálat expedíciós hivatalává degradálódott.

E r d é l y r e nézve /-l. Jakab i.m. 166-174.1.-/ Mária Terézia 1753.május 2-án a fejedelemség fő kormányához intézett leiratában elrendelte, hogy a királyi f ő k o r - m á n y s z é k ezentúl minden sajtó alá adandó művet előzetes vizsgálatra maga elé terjesztessen, s azt vizsgálja meg, vagy ha erre érkezése nem volna, "jámbor, tudós, e célra alkalmas férfiakkal" bíraltassa el. A kézirat elejére iktatandó engedély nélkül kinyomatni és árusítani ne engedje, a tilalomszegők ellen vétségükkel arányos büntetést alkalmazván". /-Jakab i.h. 166.1.-/ Majd 1769.február 4-én kelt leiratával megalakította Bajtay József erdélyi püspök elnökelete alatt a Commissio Censurae Librorumot, melynek tagjait az elnök az erdélyi fő kormánysszék elnökével egyetértve az ottani tanácsosok közül úgy tartozott egybeállítani, hogy a bizottságnak két katolikus és egy-egy református illetve evangélikus vallású tagja legyen, akikhez még egy katolikus vallású jegyző járult.

A királynő 1770.május 4-én kelt leirata szerint a c e n z u r a b i z o t t s á g tagjai Kornis Mihály és Kemény Ferenc katolikus, Bánffi Farkas református és Hutter Mihály evangélikus fő kormánytanácsosok lettek, míg a jegyzőt a fő kormánysszék Éltes István és Biró Antal közül választhatta. A rendelet tiltotta a bizottságot attól, hogy a polgárok házában kutasson tiltott könyvek után, de kötelességévé te-

szi, hogy eltiltsa és elkobozza mindazokat az akár már kinyomtatott, vagy még csak kéziratban lévő könyveket, melyek az uralkodóház és az államforma vagy a rendek és köztanácsok ellen izgatnak, a jó erkölcsökbe ütköznek vagy a magánbecsületet sértik, a r.kat. vallást sértik, Máriát és a szenteket gyalázzák az ateizmus, deizmus, vallási közöny s az Erdélyben be nem vett vallásfelekezetek utját egyengetik; a bevett vallások hittételeihez, rendtartásához és szertartásaihoz újakat adnak; az erkölcsstan, természetjog és a népjog terén új és veszedelmes tanokat hirdetnek; elítélt tudományokat és mesterségeket, minők az asztrológia, nigromancia, kabala stb. terjesztenek, kivéven a cáfoló iratokat; a szerző neve és az illetékes fakultás ellenőrzése nélkül betegségek orvoslására rendelvényeket közölnek; a természeti szabadság elve alapján autonómiára, párttítésre vagy az államforma bármiféle megváltoztatására irányuló elveket és példákat tartalmaznak; a keresztény erkölcsökkel ellentétben feslett életre és szabadoságra, bűnre csábítanak és alkalmat adnak.

A dolog egyszerűsítése kedvéért a királynő kilátásba helyezi, hogy a Bécsben megtiltott könyvek jegyzékét meg fogja küldeni, mivel az ott megtiltott könyvek Erdélyben is tiltottak lesznek, s így a velük való foglalkozás felesleges.

A megvizsgálendő könyveket a cenzorok elismervény mellett veszik át s az üléseken részletesen megindokolt írásos véleményben tartoznak megjelölni mindazokat a pontokat és fejezeteket, melyeket megtiltandónak vagy törlendőnek vélnek. A Bizottság jegyzője az elbirálás alá bocsátott könyvekről két jegyzéket tartozik készíteni, melyek egyikébe valamennyi könyv címe, másikába a megtiltottak címei foglaltnak, s e jegyzékeket az ülések részletes jegyzőkönyveivel együtt minden év végén a főkormányshoz utján fel kell terjeszteni az udvarhoz. A Bizottság által kinyomtatni engedélyezett kéziratokra az elnök vagy a jegyző tartozik az imprimatur szót névaláírása kíséretében rávezetni, s rövid uton a szerzőhöz vagy a kiadóhoz eljuttatni. Ha valamely könyv az országban

titkon adatnék ki, vagy már kiadatott volna, amely a cenzurái utasítás pontjaiba ütközik, a Bizottság elnöke köteles azt a főkormányshéknél följelenteni, a példányokat összegyűjteni, s ha a dolog fontossága megkívánja, a piacon vagy más nyilvános helyen elégetni. E rendeletet 1771. augusztus 17-én kelt újabb rendelet az Erdély alkotmányát tárgyaló könyvekre nézve annyiban módosította, hogy ezentul azok imprimaturját maga az udvar fogja megadni.

A cenzurával szorosan összefügg a bécsi udvarnak az a törekvése, hogy a fennhatósága alá tartozó területeken a nyomdák p r i v i l é g i u m alapján működjenek.

Az első ilyen általános jellegű szabadalmat - tudunkkal - Hoffhalter Ráfael kapta 1556-ban csinos, francia izlésben metszett betűkkel" fűlszerelendő bécsi műhelye számára. /-Mayer i.m. I. 87.1.-/

Hogy az udvarnak ez az álláspontja Magyarországra nézve is fennállott, annak legrégebb bizonyítéka I. Ferdinándnak Oláh Miklós ellenjegyzése mellett 1558. november elsején kelt rendelete, amellyel Huszár Gált legsúlyosabb büntetés terhe alatt eltiltotta a könyvnyomtatástól. Az intézkedés teológiai háttérét világítja meg Miksának Bécsben 1574. február 7-én kelt s a győri püspök ellenjegyzésével ellátott rendelete, melyben az Alsólendván engedély nélkül működő Hoffhalter Rudolf eltávolítását sürgeti. "Ami a könyvnyomtatást illeti - hangzik a rendelet elvi része - miként egyéb országainkban és tartományainkban a mi különös privilégiumunk és engedélyünk nélkül senkinek sem szabad teológiai tartalmu könyveket kinyomtatni és terjeszteni, ugy ebben a mi Magyarországunkban is a különböző szekták és időről-időre kicsirázó uj tévelygések következtében még sokkal kevésbé tartjuk kívánatosnak, s büntetés terhe alatt elrendeljük nektek, hogy birtokotokon az eddig kinyomtatott könyvek eladását és terjesztését eltiltsátok, ezentul pedig szorgosan ügyeljeteK arra, nehogy többé

olyasmit kinyomtassanak, ami előbb átnézésre nem lett bemutatva és a mi jóváhagyásunkat elnyerve megkapta a kiadás és terjesztés jogát". /-Holub József: Nyomdászattörténeti adalék a XVI.század derekáról. M.Kvszle, 1928. 76.1.-/

Négy évvel utóbb, 1579.február 8-án II.Rudolf - ugyancsak a győri püspök ellenjegyzésével ellátva - k ö r r e n d e l e t e t adott ki, melyben a császári engedély nélkül működő nyomdák bezárását a fölszerelés és a nyomtatványok elkobzásának terhe alatt parancsolja meg. /-A Prágában kelt körrendelet teljes szövegét legutoljára - mint valami ismeretlen adalékot - Iványi is lenyomtatta a M.Kvszle 1932-34. 26-27. lapján az Országos Levéltár egykoru másolata alapján. Már jóval ő előtte 1885-ben kiadta Ábel Jenő: A bártfai Sz. Egyedtemplom könyvtárának története okmánytári függeléke 186-187.1. a bártfai városi levéltárban őrzött egyik eredeti példány alapján.-/ Bártfa városa e rendelet következtében eltiltotta Gutgeselt a további működéstől, de legott megtette a szükséges lépéseket, hogy a nyomdász elnyerje a szabadalmat. Ezt Gutgesel Ernő főherceg 1584.augusztus 1-én kelt rendeletével meg is kapta.

Két héttel utóbb, augusztus 14-én kelt a Telegdi-nyomda részére kiállított szabadalomlevél, mely egyttal eltiltja a további működéstől mindazokat az officinákat, melyek eladdig az országban a király tudta és beleegyezése nélkül nyíltan vagy titokban felállítottak. Persze ennek a tilalomnak nem volt meg a kellő foganatja. Már Bártfa városa utalt 1579.évi fölterjesztésében arra a lehetőségre, hogy Gutgesel, ha Bártfáról kiüldözik, letelepedhetik a szomszédos Lengyelországban, ahol könnyen nyomtathatna mindenféle magyar nyelvű heretikus könyvet, melyekkel eláraszthatja az országot, míg Bártfán a városi tanács ellenőrzése alatt gyakorolja mesteriségét. Rákóczi Zsigmond is, amikor Ernő főherceg a szepesi kamarához 1589.március 3-án kelt leiratában szóvá teszi, hogy Mankovit Vizsolyban "minden szabadalom nélkül" működik, "ami pedig szokásos", azzal mentegetőzik, hogy helyette igen

sok más főúr is hajlandó befogadni a nyomdászt a saját várába vagy nemesi házába. A tilalom tehát írott malaszt maradt.

E r d é l y b e n nem tudunk róla, hogy a fejedelmek engedélyhez kötötték volna a nyomdák felállítását.

A X V I I . s z á z a d folyamán akár Magyarországon, akár Erdélyben és a kapcsolt részekben alapított új nyomdák egyikének a privilégiuma sem került eddigelő elő. De hogy a nyomdák egy része akkor is privilégium alapján működött, azt Misztótfalusi Kis Miklósnak 1695. december 14-én az erdélyi kancelláriához benyújtott folyamódása is bizonyítja, amelyben a különböző közterhek elengedésén kívül annak a privilégiumnak az adományozását is kérelmezte, melyet "az erdélyi tipográfusok azelőtt is élveztek". /-Lukinich Imre közlése, Irodört.Közlem. 1912. 121.1.-/ Teljesítették-e kérését, az mindmáig tisztázatlan. Csak annyit tudunk, hogy 1698 őszén az egyházi tanácshoz intézett beadványában többek közt azt is elpanaszolja, hogy a császári privilégiummal már régóta hitegetik, s hogy a Bethlen Miklós által fogalmazott válassz kilátásba helyezi, hogy a kancelláriától megszerzik neki az oly hön óhajtott kiváltságlevelet. /-L. Dézsi: Magyar író és könyvnyomtató a 17.században. 182.1.-/

A X V I I I . s z á z a d folyamán alapított nyomdák közül már többnek kiváltságlevelét ismerjük.

Ballagi Aladár /-1.m. 110.1.-/ s az ő nyomán nyomdászattunk újabb történetirői /-pl. Aigner Károly: A könyvnyomdászat történetének vázlatja. I.r. Bp., 1883. 39.1., Berkeszi István: A temesvári könyvnyomdászat és hírlapirodalom története. Temesvár, 1900. 2.1., Novák i.m. IV. 48.1.-/ szerint III.Károlynak mint római császárnak 1715.július 18-án Bécsben a német-római birodalom számára kiadott rendelete, - melylyel a könyvnyomtató műhelyek felállítását és ellenőrzését szabályozta - alkotmányjogilag ugyan nem vonatkozhatott Magyarországra, de a valóságban a hazai hatóságoknak is zsinór-mértékül szolgált. Ez azonban nem áll. Amikor az e rendelet

évében Pozsonyban polgárjogot nyert Royer János Pál a városi tanács engedélye alapján felállította nyomdáját, az ez ellen tiltakozó érseki konzisztórium 1716. március 17-én kelt beadványában egy szóval sem hivatkozik a császári rendeletre, amit bizonyára nem mulasztott volna el megtenni, ha a rendelet hatálya Magyarországra is kiterjedt volna, hanem csupán a katolikus vallást fenyegető állítólagos veszélyre. Ez magyarázza meg azt is, mint gyakorolhatta a huszas évek elején Sopronban megtelepedő Streibig Antal József 1726-ig minden szabadalom nélkül a könyvnyomtató mesterséget.

A magyarországi nyomdák ügyét a király az 1724-ben létesített helytartótanács útján 1726-ban kiadott k ö l ö n r e n d e l e t t e l szabályozta. Ez a rendelet kimondja, hogy ezentul semmiféle nyomdász sem gyakorolhatja mesterségét vagy állíthat fel nyomdát, hacsak e célra külön kiváltságot nem kapott. Ennek a rendeletnek azonban, mely egyuttal arra kötelezte a könyvnyomtatókat, hogy sajtótermékeik 3-3 példányát félévenként egybegyűjtve terjesszék be a helytartótanácsához, nem volt foganatja.

A helytartótanács ezért 1730. június 9-én újabb k ö r r e n d e l e t t e t bocsátott ki, melyben meghagyta, hogy minden város és megye, amelynek területén nyomda működik, alaposan kutassa ki, vajjon a nyomdának van-e és milyen kiváltsága, s megtartja-e a négy év előtti rendeletben a cenzurára vonatkozó előírásokat? /-Schermann: Adalékok stb. 22-23.1./

Hogy ennek a második körrendeletnek nagyobb sikere volt-e, mint az elsőnek, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy például Debrecen városa részéről mindkét rendelet süket fülekre talált. A helytartótanács sem viselhetett valami nagyon szíven az ügyet, mivel csupán 1738-ban szólítja fel a nemes tanácsot, hogy most már késedelem nélkül cselekedjék s mutassa be a nyomda kiváltságlevelét. Zoltai az 1730. évi nyomdai számadás mellett talált ugyan egy keltezetlen és aláíratlan fogalmazványt, mely azt fejtegeti, hogy a várost az Erdélyre

vonatkozó 1686. 1691. és 1693.évi leopoldi diplomákban a vallás szabad gyakorlatát biztosító intézkedések alapján a nyomda megilleti. /-L. Debrecen város könyvnyomdájának 18. századbeli működése. 9-10. l.-/ Ugy látszik azonban, ezt az érvelést a városi tanács maga sem találta eléggé meggyőzőnek, s célravezetőbbnek vélte a - hallgatást. Ugyanezt a struccpolitikát folytatták a város urai az 1738-i, majd az 1749-i helytartótanácsi leirattal szemben is. /-Az 1749-i felhívással pl. a református egyháztanács február 25-i közgyűlésén foglalkozott s - mint Csűrös írja - naiv furfanggal olyforma kibuvót talált, "hogy a legbátorságosabbnak tetszett, ha egy kevésbé azon parancsolatra a Tek. N. Tanács nem válaszol". I. m. 215. l./ S ez a halogató politika jól bevált. A helytartótanács végül is belefáradt az eredménytelen sürgetésbe, s már csak azért sem firtatta tovább a nyomdai privilégium kérdését, mivel a század második felétől a nyomda évről-évre beszolgáltatatta "a felséges Consiliumnak pro censura parancsolt exemplárok"-at /-Zoltai i. m. 91. l.-/, s ez volt a fődolog!

Ami a XVIII. század folyamán megnyitott nyomdaüzemeket illeti, azt tapasztaljuk, hogy - amennyiben keletkezésük történetét ismerjük - rendszerint a helyi hatóság vagy a helytartótanács engedélye /indultum/ alapján nyitlak meg s csak később, néha évek múltán kapták meg a királyi privilégiumot, amelynek megszerzésével - bizonyára az ezzel járó tetemes költségekre való tekintettel /-hogy mibe került egy-egy ilyen privilégium, azt eddig senki sem tisztázta, sőt a kérdést fel sem vetette, pedig nem valószínű, hogy a kiváltságlevelet ingyen osztogatták volna!- / - a nyomdászok egyáltalán nem siettek.

Royer János Pál privilégiumának kiállítására azért "huzódott el" 1730-ig, mivel a helytartótanácsnak ekkor kiadott körrendelete nyomán tudódott ki, hogy Royer ilyenekkel nem rendelkezik. Neki legalább megvolt az a mentsége, hogy nyomdaja alapításakor a királyi kancellária, mely üzemét engedélyezte, a kiváltságlevél beszerzésére nem kötelezte, amint

hogy akkor - 1720-ban - megfelelő királyi rendelkezés hiján nem is kötelezhette. Ezzel szemben Eitzenberger Ferenc Antal pesti nyomdáját a helytartótanács 1756-ban azzal a kikötéssel engedélyezte, hogy az akkor már előírással rendelkező privilégiumot tartozik megszerezni. Derék tipográfusunknak azonban ezekben sem volt a szabadalomlevél kiváltása. Zavartalanul folytatta mesterségét minden privilégium nélkül 1761-ig s folytatta volna tovább is, ha néhány kifogás alá eső kiadványával nem vonja magára a helytartótanács figyelmét, mely ekkor érdeklődni kezdett szabadalomlevele iránt. Eitzenberger persze nem tudta produkálni, mire bezárták nyomdáját és zárva tartották mindaddig, míg a sebtiben kérelmezett privilégium le nem érkezett.

Egyébiránt maguk a hatóságok is meglehetősen la ny h á n kezelték az általános nyomdai privilégium kérdését. Klasszikus példa erre a budai Nottenstein-nyomda. Ezt az űzemet, mint láttuk, 1724-ben, tehát a rendelet előtt, létesítette Landerer János Sebestyén s tartotta fenn mind ő, mind özvegyének második férje, Nottenstein János György anélkül, hogy valaha is kiváltotta volna az általános szabadalmat. Ez a körülmény azonban nem akadályozta meg Nottensteint abban, hogy 1728-ban ne kérjen és kapjon az általános szabadalomnál többet érő kizárólagos szabadalmat /-ezekről alább, a könyvkiadással kapcsolatban bővebben lesz szó-/, mely őt tíz évre feljogosította német nyelvű imakönyvek, katekizmusok és ábécés-könyvek kiadására. Ezt a kiváltságot Nottenstein özvegye 1738-ban s fia, Landerer Lipót Ferenc 1752-ben újabb 10-10 esztendőre újból elnyerte. Sőt, utóbbi szabadalmát 1755-ben jelentősen ki is bővítették. De hogy valaha is kértek és kaptak volna általános privilégiumot, arról forrásaink hallgatnak.

Az általános nyomdai szabadalom kieszközlése csak akkor volt sürgős, ha valami körülmény a nyomda létét veszélyeztette. Károlyi Ferenc, amikor a század derekán elhatározta, hogy Nagykárolyban nyomdát létesít - mint láttuk - nemcsak

a nyomdai felszerelést vásárolta meg s a nyomdahelyiséget építtette fel, hanem a nyomdai személyzetet is fölfogadta, mielőtt lépéseket tett volna a privilégium megszerzésére. Sőt a nyomdászok munkába is fogtak, s ezt csupán a fényi plébános és az egri püspök erélyes tiltakozására hagyták abba. Károlyi csak ekkor - 1755-ben - folyamodik privilégiumért, amit rövidesen megkap mind maga, mind örökösei és utódai részére.

Az ilyen általános nyomdai privilégium élvezőit arra hatalmazta fel, hogy legényeket és inasokat tarthassanak, utóbbiakat a megfelelő szabályok szerint felszabadíthassák, - mindennemű nyomtatványokat állíthassanak elő és hozhassanak forgalomba, kivéve azokat a féleségeket, melyeket külön szabadalmak védenek. Természetesen a kéziratokat csakis előzetes cenzurázás után adhatták sajtó alá s a kész nyomtatványokból 3-3 példányt tartoztak félévenként jegyzék kíséretében a helytartótanácsához betérjeszteni. Különösebb technikai követelményeket a hatóság a privilegizált nyomdákkal szemben nem támasztott; e tekintetben jóval enyhébb, mint pl. az 1713.évi francia királyi rendelet, mely kiköti, hogy minden szabadalmazott nyomdának legalább négy sajtóval és 8-8 antikva és kurziv betűsorozattal kell birnia. /-V.ö. Novák i.m. IV. 46.1. A francia szabályzat a könyvkiadóktól és könyvnyomtatóktól azt is megkívánta, hogy tudjanak latinul és olvassanak görögül. De hogy azután a nyomdák engedélyezésekor mindezeket a követelményeket valóban megkívánták-e, az más lapra tartozik. "A latin nyelvben való jártasság, a görögül olvasni tudás, a nyomda felállításához az Ófelsége által előírt szükséges tőke - olvassuk a Chauvelin pecsétórhöz 1727-ben intézett egyik memorandumban - mindez pusztá ábránd. A protekció helyettesíti az érdemet; a szabályoknak fittyet hánynak; a pártoskodás irányítja a közületeket. Minden jöttment megkaphatja a mesterjogot, s ha egy nagyobb összeg meg egy jó ebéd előzi meg a fölvételt, állítólag ennyi is elég". V.ö. M.Pellisson: Les hommes de lettres au 18e siècle. Paris,

1911. 125-126.1. jegyz.-/ A mi privilégiumaink beérik annyival, hogy lelkére kötik a könyvnyomtatónak, lássa el magát "csinosabb betűkkel", de hogy ez valóban megtörtént-e, azt - úgy látszik - sohasem ellenőrizték. A privilégium alighanem nemcsak személyhez, hanem helyhez is volt kötve. Legalább erre vall Streibig Antal József esete, akinek, amikor privilégizált nyomdáját átvitte Sopronból Győrbe, újból folyamodnia kellett a szabadalomért. Egyébiránt a nyomdai privilégium nem jelentett monopóliumot, még egy-egy városon belül sem. Ha a felsőbbség helyénvalónak ítélte, úgy a már fennálló privilégizált nyomda mellé második, vagy akár harmadik műhely nyitására is megadhatta s - mint Pozsony esete mutatja - meg is adta a felhatalmazást.

VII. A KIADÓI VISZONYOK

A XVI-XVIII.század könyvtermésének jelentékeny része a szerzők saját kiadásában, de lehetőleg nem a maguk költségein látott napvilágot. Erre - néhány főpapi vagy főúri szerzőt nem tekintve - csak a végső szükség esetén szánták el magukat. Sóvári Soós Kristóf Postillája /-Bártfa, 1598. RMK. I. 299.-/ előszavában panaszosan emlegeti: "vay ki keuesen találtattanak azok az kik engemet... ebben... megsegitettenek vólna: Söt nagyob része... magam költségeuel készült meg". /-Idézi Máté Károly: A könyv morfológiája. Bp., 1930. 37.1.-/ Marosvásárhelyi Gergely pedig, a Iosagos es gonosz cselekedetek példáinak summái /- Kassa, 1623. RMK. I. 528.-/ szerzője azon kesereg, hogy harmadfélszáz forintot vett kölcsön műve kinyomatásához. Bezzeg Gyöngösi Istvánban, a népszerű poétában - módos ember létére vagy talán éppen azért - nem volt ekkora áldozatkészség. Amelyik munkájához nem tudott pártfogót szerezni, az kéziratban maradt az utókorra! Valóságos fehér holló számba megy az olyan impresszum, aminő Magyar Istvánnak Az országokban valosoc romlasoknac okairól c. munkája /-RMK. I. 379.-/ címlapján /-hasonmása: Beóthy-Badics: A magyar irodalom története. 3. I. 346.1.-/ olvasható: "Níomtattatot Sárvárat az Author költségeuel Manlius Janos Által, Anno M.D.XII."

A sokszor tetemes költségeket többnyire azok a mecénsok teremtették elő, akiknek kilétét maga a cím-

lap, esetleg az előszó árulja el, vagy pedig a könyvet bevezető ajánlás fedi föl.

Íme a könyvek címlapján megörökített néhány mecénás, akinek "költségén" vagy "költségével" - ezek a szokásos kitételek - egy-egy, szinte kivétel nélkül teológiai vagy ájtatossági munka nyomdafestéket láthatott: Illésházi István /-Hussius Egyed: Az igazi anyaszentegyházról. Ford. Eszterházi Tamás. Sárvár, 1603. RMK. I. 384.-/, Nádasdi Ferenc /-Osiander András: Papa nem papa. Ford. Zvonarics Mihály. Sárvár, 1605. RMK. I. 378.-/, veresmarti Czikó Mihály, I. Rákóczi György gyulafehérvári udvarbirája /-Kitonich János: Rövid igazgatás... Ford. Kászoni János. Gyulafehérvár, 1647. RMK. I. 791.-/, Udvarhelyi György /-Diest Henrik: Dávid parittyája. Ford. Udvarhelyi Péter. H.n., 1661. RMK. I. 975.-/, Gurub Ferenc novai püspök /-Ágoston Péter: Szívek kincse. Nagyszombat, 1671. RMK. I. 1120.-/, nemzetes Ubrisi Pál /-az Sz.M. betűk alá rejtőző, Szabó Károly szerint Szántat, Zoványi Jenő valószínűbb föltevése [v.ö. M.Kvszle, 1940. 165-167.l.] szerint Nagy-Szóllósi Mihály: Budosó magyarok füstölgő csepűje. Kolozsvár, 1676. RMK. I. 1196.-/, "meltóságos Groff General Czobor Adam /-Landovics István S. J.: Novus succursus, azaz új segetseg. Nagyszombat, 1689. RMK. I. 1472.-/, iklódi Toldalagi András /-Solymosi Koncz Boldizsár: Hetdeszaki... Könyörgések. Kolozsvár, 1695. RMK. I. 1472.-/, gr.Kollonics Lipót esztergomi érsek /-Az evangéliumok és epistolák. Nagyszombat, 1700. RMK. I. 1566; ugyanő, már jóval előbb "buzgóságtól viseltetvén ki-adatta" Káldi György S.J.: Istennek szent akarattya c. kéziratban maradt munkáját is; uo., 1681. RMK. I. 1268.-/, Mezey Mihály szekszárdi apát, esztergomi kanonok /-Kilencednapi ásitatosságnak gyakorlása. Nagyszombat, 1700. RMK. I. 1567.-/, Dolny István csanádi püspök, esztergomi prépost /- Szent-Iványi Márton S.J.: Nagy rövid első könyvetskek. Nagyszombat, 1702. RMK. I. 1660.-/, Benkovics Ágoston váradi püspök /- Szent-Iványi Márton S.J.: Ötven okok és indulatok.(mely az előbbi

munkából való különnyomat) Nagyszombat, 1702. RMK. I. 1661.-/. A sárospataki fejedelmi nyomda legtöbb termékének címlapja pedig büszkén hirdeti, hogy "az öregbik fejedelemasszony - értsd Lorántfi Zsuzsánna - parantsolattyából és költséggével" került ki a sajtóból. /-Pl. RMK. I. 891. és II. 810., I. 874., I. 892.-/

Természetesen Lorántfi Zsuzsánna korántsem az egyetlen női mecénás, aki irányítólag hatott íróinkra. Így Komjáthi Benedek özvegye Perényi Gáborné ösztönzésére fordítja le Az zenth Paal leueley-t /-Kra-kow, 1533. RMK. I.3.-/ Báthori Kristófné Bocskai Erzsébet és Bebek Györgyné Patócsi Zsófia fölkeri Károli Pétert, hogy fordítson le mindent, ami még nincs lefordítva a Szentírásból /-V.8. Károli Péter: A halálról stb. Debrecen, 1575. ajánlását-/. Lobkowitz-Poppel Lászlóné, Eck Magdolna Prágából egy posztillát küld Szalaszegi Györgynek, aki megígéri, hogy azt lefordítja magyarrá s a fordítást fiának, Poppel Ádámnak fogja ajánlani. /-V.8. Szalaszegi: Hetetszaka... imádságok Avenarius János nyomán. Felsőlövő, 1593. ajánlását-/. Kegelius Fülöp Tizenkét üdvösséges emlékedések-jeinek Debreczeni Péter készítette fordítását /Leyden, 1637. RMK. I. 669.-/ Deselvits István Szécsi Györgyné, homonnai Drugeth Mária "istenes kívánságára" dolgozta át luteránus szellemben és adta ki újra /-V.8. Szabó, RMK. I. 303.1. Az átdolgozás 1639-ben Bártfán, RMK. I. 686. és Lőcsén, RMK. I. 695. is megjelent, de tekintve, hogy a Szécsinéhez intézett ajánlólevél csupán a lőcsei kiadásban van meg, véleményem szerint ez az eredeti kiadás és a bártfai az utánnomás.-/. Nadányi János Bornemissza Anna fejedelemasszony "parantsolattyából" fordította le az ajánlás szerint Mizald Antal Kerti dolgoknak leírása /-Kolo-zsvár, 1669. RMK. I. 1087.-/ c. munkáját, míg Huszti István Arnd-átdolgozása /-Ker.jóságos tselekedetekkel teljes paraditsom keretske. Kolo-zsvár, 1698. RMK. I. 1524.-/ a címlap szerint "egy méltóságos asszonynak" - értsd Apafi Mihályné, Bethlen Katalinnak - "akaratjából" készült.

Persze, a címlapokon, vagy a mű egyéb helyein, ha kisebb számmal is, de férfi mecénások is szerepelnek. Így Magyar Istvánt Nádasdi Ferenc királyi főlovászmester bizta meg Boust Joachim Az iol és boldogul valo meghalásnak tudományáru /- Sárvár, 1600? RMK. I. 315.-/ szölv elmélkedéseinek lefordításával. Prágai András I.Rákóczi György "parancsolattyára" tolmácsolta magyar nyelven Guevara Antal Fejedelmeceknek serkentő oraja /-Bártfa, 1628. RMK. I. 566.-/ c. munkáját. Kászoni János Czikó Mihály kérésére fordítja le latinból Rövid igazgatás-át /-Gyulafehérvár, 1647. RMK. I. 791.-/. Zermegh János, a műben lenyomatott életrajza szerint Forgách Simon felszólítására írta Historia rerum gestarum-át /-Amsterdam, 1662. RMK. III. 2157.-/.

Ha nem a címlapon, úgy hol az e l ó s z ó b a n , hol meg az a j á n l á s b a n fedik föl a szerzők vagy a kiadók, esetleg a könyvnyomtatók a "nemes fautorok" kilétét. A kolozsvári nyomda egyik legelső terméke, a Ritvs explorandae Veritatis /-Kolozsvár, 1550. RMK. II. 47.-/ Martinuzzi György bibornok költségén jelent meg. Az előszó ismeretlen szerzője meleg elismeréssel adózik neki, amiért a magyar jogszolgáltatás e korai emlékét, mint műveltségünk egyik bizonyítékát napfényre bocsátotta. Bornemisza Péter Az evangeliumokból és az epistolákból valo tanvsagok c. prédikációs gyűjteménye "oetodie es vtolso resze"-t /-Detrekő, 1579. RMK. I. 153.-/ azért ajánlja Ungnad Kristófnak és felesége, Losonczy Annának, "mert senkinek ennyi költsége nem ment rea", mint nekik. Beythe István főművének, a különböző címek alatt megjelent négykötetes posztillájának nyomtatási költségeit, miként ez Az szentök fő innepiről valo evangeliomok magyarazattyokkal /-Németújvár, 1584. RMK. I. 214.-/ utolsó levelén olvasható, Batthyány Boldizsár fedezte. Hálából a négy kötet közül egyet-egyet neki és nejének, Zrinyi Dorottyának dedikált, míg a bevezető kötetet az "elő istennek zent fianak, az ur Jesus Christusnak, emböri nemzetek megváltojának", a befejező kötetet pedig az "isteni ige jámbor szolgái"-nak ajánlotta. Gönczi György,

debreceni lelkipásztor, az időközben pestisben elhunyt Fél-
egyházi Tamás Uj Szűvetség-fordítását /-Az mi vrvnk Iesus
Christusnak wy testamentvma. Debrecen, 1586. RMK. I. 218.-/
azért ajánlotta a "beczületes debreceni tanácsbeli vrainak",
mivel "dicziretes ebben-is a ti kegielmetek gonduisselese,
hogy enni sok fogiatkozásokban es szük időbennis segetseget
megh nem vonta, hanem ez kőnnek kiniomtatasa szorgalmatos
gondot viselt és elegeges kőlcseget szolgáltatot ti kegiel-
metek". Medgyesi Pál Szent atyák öröme /-Gyulafehérvár, 1640.
RMK. I. 701.-/ c. vitairatát azért dedikálja I.Rákóczi György
hitvesének, Lorántfi Zsuzsánának, mivel egyrészt a nagysz-
szony bocsátotta rendelkezésére Vásárhelyi Dániel jezsuita
kézirátát "feleletnek okáért", s másrészt "legelsőbb is Ngod
kezdette, Ngod mozgatta, Ngod Typographiájában es kőltsegi-
vel-is niontattatott". A jezsuiták pozsonyi kollégiuma Páz-
mány Péter Bizonyos okok c. művének 3.kiadását /-Pozsony,1671.
RMK. I. 1124.-/ azért ajánlotta Szelepchény György esztergo-
mi érseknek, mivel az a kiadás kőltsegeit magára vállalta.
Ugyanezzel a megokolással dedikálta Szathmár-Németh Mihály
Dominicalis praedicatio-it /-Kolozsvár, 1686. RMK. I. 1353.-/
Kőbőlkuti László Györgynek, a kolozsvári református ekklé-
zsia kurátorának és Drégely-Palánki Imre Speculum mysticum-
át /-Kassa, 1668. RMK. I. 1065.-/, ezt a latin címe dacára
magyar nyelvű könyvecskét, Chernel Pál- és Tolnai Istvánnak.
Czeglédi István Dobroviczai Miklós aláírással azért dedikál-
ta Redivivus Japhetka /-H.n. 1669. RMK. I. 1082.-/ c. vita-
iratát Kapi Györgynek, mivel az ő "Patrocinium-ja által jőt
e kis-kőnyv ki nagyob reszre". Kőleséri Sámuel pedig azért
ajánlotta Czeglédi István Sion vára /-Sárospatak-Kolozsvár,
1672-1675. RMK. I. 1187.-/ c. munkáját Apafi Mihály erdélyi
fejedelemnek, mivel a pataki nyomdában félbenmaradt kőtet
hátralevő részét a maga kőltségén nyomatta ki. S nem kevésbé
szabatosan tárják fel Homoród Szentpáli N/émet s nem Nagy!/
Ferenc Verbőczi-kompendiumának /-Verbőczi törvénykőnyvének
compendiuma...versekben. Kolozsvár, 1699. RMK. I. 1541. és

uo., 1701. RMK. I. 1625.-/ kis-sárosi Sárossi János erdélyi kormánytanácsoshoz intézett verses dedikációja prózai háttérét a következő sorok:

S mivel ajándékot én mást nem adhattam...
Hanem ezen munkát néked Dedicáltam
Mellyet-is vig szemmel, kérlek hogy tekintsed,
S irásom bölts elméd harmattyával hintsed.
Kinyomtatására se kiméllyed kintsed:
Sőt jó szándékomat pézettel segitsed.
Hogy jótéteményed ezzel-is terjedjen,
S az maradék nyelve róllad jót beszélljen.
Kiért az Isten-is mig élsz meg-szentellyen
S holtod után lelked mennybe vigye Amen.

Jellemző az irodalompartolás vallási háttérére, hogy szerző e világi jellegű munka istápolásáért is az örök üdvösség reménységével kecsgetteti mecénását!

Ezek a példák, melyek számát nem volna nehéz megszaportani, úgy véljük feljogosítanak arra a föltevésre, hogy a dedikációkban szereplő egyéneket és közületeket - néhány egészen kivételes esettől eltekintve - olybá vegyük, mint akik a szerzőket vagy a könyvnyomtatókat az illető munka kiadásában a n y a g i l a g t á m o g a t t á k, vagy a kiktől az író vagy a tipográfus utólagos költségmegtérítést vagy j u t a l m a t remélt, még akkor is, ha erről az epistola dedicatoriában nem esik szó. Elvégre még ebben a rusztikus korszakban sem volt minden írónk olyan szókimondó, mint Basilius István, aki magában az ajánlásban vágja oda a megtiszteltnek: "a szükseg kenszeritet arra, hogy Vraknac aianlanam irasomat". /-Egynehani kerdesec... Gyulafehérvár, 1568. RMK. I. 65. Idézi Máté Károly i.m. 37.1.-/ Tételünk bizonyítására felhozzuk Wagner Márton, Faber Tamás és Sculteti Szeverin Examen thesium et regvlarum Zvinglianarum de Coena Domini /-Bártfa, 1586. RMK. II. 191.-/ c. vitairatát, mely Sárosvármegye lelkészeihez, tisztjeihez és nemességéhez, valamint a felvidéki öt szabad királyi város biráihoz

és tanácsaihoz intézett ajánlással jelent meg, s amelyről levéltári adatunk van arra, hogy a dedikációban részesültek egyike, Bártfa városa anyagilag is hozzájárult a kinyomtatás költségeihez. Igaz, a városi tanács nem nagyon erőltette meg magát: a 232 levél terjedelmű kötet költségeire mindössze öt frtot adott s még ezt sem készpénzben, hanem levonásba hozta Gutgesel nyomdász régi tartozásából. /-V.ö. Ábel Jenő: A bártfai Sz. Egyed templom könyvtárának tört. 119.1.-/

A dedikációk anyagi hátterét élesen világítja meg Le Sage *Le diable boiteux* /1707. és 1726./ c. szatirikus regényének egyik jelenetében /3. fejezet/, amelyben a sánta Asmodi egy írókat mutat be, aki éppen befejezi egyik munkájának discséretektől áradó ajánlását. Az ajánlás egyelőre senkinek sem szól: a név helye üresen maradt, "Vala -mi gazdag urat keres, aki bőkezűbb lesz, mint azok, akiknek már más könyveket dedikált; de manapság meglehetősen ritka az olyan ember, aki megfizeti az ajánlólevelet; ebből a hibából kigyógyultak az urak; s ezzel nagy szolgálatot tettek a közönségnek, melyet elárasztottak nyomoruságos szellemi termékekkel, tekintve, hogy a legtöbb könyv valamikor kizárólag a dedikációból befolyó jövedelem kedvéért íródott".

Egyik hazai szerzőnk, a pozsonyi születésű Trinkellius Zakariás Ignác jezsuita Lippai György érseknek ajánlott munkájában /-Divinatorium viae et vitae aeternae. Wien, 1663. RMK. III. 2201.-/ az ékesszóló dedikációt egész lapnyi díszes rézmetszettel egészítette ki, mely Szabó Károly leírása szerint "azon jelenetet mutatja, midőn a szerző térdelve átadja munkáját Lippainak". A műlap Nagyszombatban készült, s a németalföldi De Portten János Dániel gondos munkája. Egyik kései utóda ez a középkori képes kéziratokban oly gyakori dedikációs miniatúráknak.

A pártfogók az írókat nemcsak készpénzzel, hanem t e r m é s z e t b e n i a d o m á n y o k k a l is támogatták. Bornemisza a Predikatíoc egész esztendő által minden vasar-

napra rendeltetet Euangeliomból /-Detrekő-Rarbok, 1584.-/ c. hatalmas fóliánsa ajánlásában hálásan emlékezik meg Balassa Istvánról, aki őt a munka írása és kinyomtatása idején Detrekő várában "io falkaig tartana, es minden zűksegembe ege z czelede túl eltetne. Es ot letembe e könyuet mig irnam es ki nyomtatnam annyi egit eguel lenne, hogy en nec fele költ eget meg haladna". Balassán kívül Isten "apronkint me zűlis egi-töket támasztott". Az "őreg könyw" "kinyomtata ara tengetők" sorából megemlíti alsó-lindvai Bánfi Lászlót, aki "Betzko varabol minde eztendöbe a munka közt-is apronkent zekereken tengete re valot küldezet" - Nádasdi Ferencet, akinek tisztartója, Korontáli Akácus által Csejtérről küldött "kewes aiandekot-is elegendo keppen" becsülte, - saját sógorát, Nemes Máriásy Pál szepesmegyei és régi "tanulo paytás"-át, Nemes Kapi Ferenc sárosmegyei főispánokat, - Ezterhas Ferenc pozsonyi alispánt és Debreczeni György tárnokmestert.

Az adakozásra a szerző mellett jó barátai is felhívták tehetős ismerőseiket. "Telegdy Miklos eszterghomi praeosth" - írja a tinnini püspök Nyitrán 1577. október 8-án kelt és kisvárdai Warday Mihály pohárnokmesterhez intézett levelében - "chimahl magiarul egy postilath, kynek megh walthas-sara kvnyw nyomtathothwl ewmaga nem elegh hanem Theob wraynk-nak barathinknak kell megh szegheyteny. Kerem kegdeh: hogy kegde legien szeghycheghul, lathwan a' Iambornak hazayahoz és nemzethyhez walo jo igyekezetyth". /-Lukcsics Pál: XVI. sz. magyar irodalomtört. vonatk. újabb levelek a zsélyi levéltárból. Irodtk. Közlem. 1930. 227.1.-/

A s z ú k s é g e s t ő k e nagyságára nézve ime néhány jellemző adat. Mind Bornemisza, mind nagy ellenfele, Telegdi a maga posztillája előállítási költségeit ezer-ezer forintba becsülte. Werbőczy Tripartitum-ának és a Constitutiones Regni Hungariae kiadása tárgyában 1603-ban folyt s eredményre nem vezetett tárgyalásokból kiderül, hogy a papiros rizsmája /500 iv/ egy tallérba, egy-egy iv szedése és 500 példányban való kinyomtatása pedig 2 tallérba került volna. /-Takáts

Sándor: Előmunkálatok a Tripartitum új kiadásához 1603-ban. M.Kvszle, 1905. 27-31.1.-/ Szenczi Molnár Albertnek 1608-ban a Biblia kinyomatását Asztalos András, egy gazdag nagyszombati kereskedő 300 tallér előlegezésével tette lehetővé. /-Korabinsky, Geogr.-hist.Lexikon v.Ungarn. Pozsony, 1786.810.1.-/ A Klein szerint Stöckel Lénárt szerkesztette Confessio christiana doctrinae 20 levélre terjedő háromnyelvű /magyar-latin-német/ kiadását /-RMK. I. 440. és II. 352-353.-/ 1613-ban 200 példányban nyomatta ki Kassa városa 12 frt költséggel. /-V.ö. M.Kvszle, 1881. 220.1.-/ Thurzó Szaniszló, a későbbi nádor Farkas Imre kereszturi nyomdásznak 1614-ben Pálházi Göncz Miklós: A gyermetskék credója /-RMK. I. 456.-/ c. fordítása kinyomatásáért 25 frtot utalt ki. /-Illésy János: Nyomdászati és könyvészeti adatok. M.Kvszle, 1896. 173.1.-/ Pázmány Péter A' setét haynal-csillag-utan budoso Luteristak vezetője c. 62 negyedréti ivre terjedő polémikus művét - miként ezt a budapesti Egyetemi Könyvtár egyik példánya utolsó lapján sajátkezűleg följegyezte - 1627-ben Bécsben 700 példányban nyomatta ki 325 tallérnyi költséggel, amiből egy-egy iv előállítására öt tallér esett. /-"Impresserunt 700 exemplaria Quodlibet exemplar habet arcus 62.Pro quolibet arcu dati talleri 5.Fecit talleros 310.Pro accidentibus expositi talleri 15". Idézi Szabó, RMK. I. 250.1. Frankl /Fraknói/: Pázmány Péter és kora. III. 323.1. nyomán.-/ Wesselényi Ferenc nádor Brewer Sámuel 1666.január 2-án kelt nyugtatványa szerint 138 frt 10 dénárt fizetett ki Gyöngyösi Chrisostomus János Arany giapjubol ekesittetet ruha a dűcziöndő leleknek /-RMK. I. 1024.-/ c. épületes könyve kinyomatásáért /-Illésy János: Nyomdatörténeti adatok. M.Kvszle, 1898. 276.1.-/. Udvarlaki kolozsvári könyvnyomtató Mizald-Nadányi Kerti dolgoknak leírásá-t 1669-ben 73 példányban ivenkint 3 frtéért állította elő, de a papirost Apafiné adta hozzá. /-RMK. I.1087.-/. Gr.Bethlen Kata Bod Péter Szentírás értelmére vezető magyar lexikon-a 400 példányát 270 magyar forint költséggel nyomatta ki 1746-ban Kolozsvárt, míg ugyane szerző A szent bibliá-

nak historiája c. művét két évvel utóbb 117 frtért készítette el a szebeni nyomdász, tekintve, hogy a papírost saját malmából adta hozzá a nagyszony. /-Pintér Jenő Magyar irodalomtörténete. IV. 154.l.-/ Vámosi Ferenc budai polgármester New... wiederum aufwachendes Ofen c. művecskéje 800 példányban való kinyomatása 45 frtjába került a városnak. /-Gutenberg-Jahrb. 1936. 173.l. Fitz József közl.-/ Hihetetlenül magas összeget: 10.750 frtot emésztett föl az 1630-as években a 153 fólió ivre terjedő Öreg Gradual kétszáz példánya. /-L. Uj Universum. Bp., [1940]. III. 138.l.-/

Ez összegek nagyságáról csak úgy alkothatunk legalább megközelíthetően helyes fogalmat magunknak, ha szemmel tartjuk az elsőrendű szükségleti cikkek árait. Például 1550 és 1600 közt egy-egy köből tiszta buza 20 dénár, zab 15 dénár, rozs 10 dénár, egy-egy font vaj 3 dénár, marhahus 2 dénár s borjúhús másfél dénár volt. 1650 és 1700 között egy-egy köből buza 4 tallér, köles 2 tallér, egy-egy font disznóhús 7 1/2 garas, marhahus 6 garas volt, 1705 és 1707 között pedig a buza mérője 2 frt, az árpáé meg a zabé 75 dénár, egy hordó bor 4 frt s egy hizott sertés 8 frt volt. /-V.8. Weisz [Földes] Béla: Beitr.z.Preisstatistik v.1200 bis 1800. Statist. Jahrb.d.Stadt Pest, 1873. I. 304, 306, 307.l.-/

A könyvek kinyomatása tehát már ekkor sem tartozott az olcsó mulatságok közé, s nem csoda, hogy egy-egy vaskosabb kötet kibocsátására valóságos konzorciumok alakultak. Ifj. Stöckel Lénárt és örököstársai Révai Ferenc turóci főispánhoz s Gábor fiához intézett ajánlatukban őszintén föltárják, hogy az idősebb Stöckel Lénárt 540 fólió levélre terjedő Postilla-kötete /-Bártfa, 1596. RMK. II. 260.-/ megjelenését elsősorban ugyan kettejük adománya tette lehetővé, de rajtuk kívül még Homonnay István, Ostrozyth Miklós és András, Petróczy István, Jeszenszky Simon, Kubini Kristóf, továbbá Turóc- és Liptómegyék és a bajmóci kerület lelkészei adományát is igénybe kellett venniök. Ugyanez áll a korszak két legnagyobb szabású vállalkozása, a Károli- és a Káldi-féle

teljes bibliafordítás kiadására nézve is. A Károli-féle Biblia /-Vizsoly, 1589-90. RMK. I. 236.-/ főbb mecénásai Ecsedi, helyesebben Péterffi Báthori István országbíró és felesége, a hitbuzgó homonnai Drugeth Anna, sógora Drugeth István Zemplén vármegye főispánja, Mágochi Gáspár és Rákóczi Zsigmond egri várkapitány voltak. /-Károli- emlékkönyv. Bp., 1890. 35-38.l.-/ A Szenczi Kertész Ábrahám-féle új kiadását /-Nagyvárad-Kolozsvár, 1657-1661. RMK. I. 930.-/ idősebb iktári Bethlen István 500 aranyra rugó hagyománya mellett Rhédey Ferenc és Barcsai Ákos fejedelmek, Gyulai Ferenc váradi kapitány s néhány egyházköztség anyagi hozzájárulása tette lehetővé. Káldi György teljes Szentírás-fordítása /-Bécs, 1620. RMK. I. 551.-/ nyomdaköltségeit pedig a királyi kincstár, Pázmány Péter s több katolikus főúr vállalta magára, sőt, Bethlen Gábor fejedelem is száz tallérral támogatta. /-Pintér Jenő Magyar irodalomtörténete. III. 91. 98.l.-/

Az egyesek és közületek e nagy áldozatkészsége - a pálmán ezen a téren kétségkívül Debrecen városát illeti, amely 1718-ban Komáromi Csipkés György bibliafordításának kinyomtatására 33.000 frtot áldozott /-v.8. Csűrös i.m. 176.l. Pintér Jenő i.m. III. 142.l. szerint a város csupán 16.000 frtot áldozott erre a célra; a különbség valószínűleg onnan ered, hogy Csűrös adatán rénes, a Pintéren pedig magyar frt értendő!-/ - azonban ez nem az irodalom vagy a tudomány szeretetéből, hanem szinte kizárólag a v a l l á s o s é r z é s b ő l s az abból kifolyó téritési szándékból fakadt. Fennen hirdeti ezt A Szent Irás summája /-Kolozsvár, 1695. RMK. I. 1475.-/ címlapja, mely szerint ez a 454 l2-rétű lapra terjedő kötet Hallerkői Haller Jánosné "ruszka Kornis Kata Asszonynak... istenes költségen a gyulafahérvári paterek által" adatott ki.

Innen van, hogy egyik-másik jámbor mecénás n é v t e l e n marad, mert a középkori könyvmásoló szerzetesek mintájára meg sem engedi neveztetni magát. Így a névtelen Betegek gyógyítója /-Nagyszombat, 1703. RMK. I. 1678.-/ a sümegi

Mária-képet "alázatos aitatossággal tisztelő, legkisebb szolgálja költségén" került ki a sajtóból. Köleséri Sámuel egyik-másik prédikációjának /-Keserű-édes. Debrecen, 1677. RMK. I. 1210.; Josue szent maga-el-tökéllése. Uo., 1682. RMK. I.1281./ címlapja csak annyit árul el, hogy azt szerző "edgy Isten Beszédeinek hallgatásában lelket gyönyörködtető hallgatójának" vagy "egy buzgó Hallgatójának kívánságára s ugyanannak költségével" adta ki. Nagy-Ary Benedek Orthodoxus Christianus-a /-Nagyvárad, 1659. RMK. I. 855.-/ az író egyik pátronusa költségén lát napvilágot, aki a korabeli szerzők egy jelentékeny részének példájára néhány kezdőbetű alá: L.D.B.J. rejti a nevét. Czeglédi István pedig Megh-tert bűnsnek a lelki-hartzban való baivivasarol irt könyv-e /-RMK. I. 942.-/ első egyetlen ránk maradt - része előszavában pártfogói nevét a Kronogrammok mintájára készült onomatogramokban rejti el, mondván: "Ketten egéllettek kiváltképpen ez első munkámban, I tentőöl nalok letőt külső Talentomokkal, kiknek tudom felis irta I ten neveket az Eghben: mert egyik felől ilyen beszéd vagyon: VAR téGeD az Isten GYÖNYÖRVségnes HELYre [Udvarhelyi György]. Másik -is így tiszteltetik: AZ IgAZ SEGEDNek vagyon it Neve [Szegedina Anna? ". /-Kassa, 1659. RMK. I. 942.-/

Arra is van eset, hogy a jámbor szülők áldozatkészségük érdemét g y e r m e k ü k r e háritják át. A genevai sz. gyülekezetnek catechismusa 1695.évi kolozsvári kiadása /-RMK. I. 1486.-/ címlévelének hátlapján például Zilahi István marosvásárhelyi református lelkész arról tesz tanuságot, "hogy ez a könyv Nagy-Baczoni Bató Mátyás és neje Baksai C.Judith ötödik évben járó leányának, Bató Judithnak költségén jelent meg". /-Szabó, RMK. I. 588.l. jegyz.-/

Végül megemlítjük, hogy irodalmunk legnagyobb könyvsikerét, Szenczi Molnár Albert verses zsoltárfordítását, amely 300 év alatt száznál több kiadást ért, Corvinus-Raabe Kristóf hanaui könyvkiadó 1607-ben az anyagi siker minden reménye nélkül, egyesegyedül azért adta ki a m a g a k ö l t -

s é g é n , hogy áldozatot mutasson be Istennek, amiért meg-
óvta életét a Németországban dühöngő pestistől. /-Pintér Je-
nő i.m. III. 241.1.-/

A p r o f á n t u d o m á n y o k művelői csak igen
elvértve akadtak a nyomtatási költségeket magukra vállaló párt-
fogóra. Nem csoda tehát, hogy Timon Sámuel valósággal elhal-
mozza dicséretekkel Sibrik Ferencet, az eperjesi királyi di-
kasztérium szép magánkönyvtárral rendelkező, tudománykedvelő
nótáriusát, amiért a hunok, avarok s a pogány magyarok törté-
netét tárgyaló *Imago antiquae Hungariae* /-Kassa, 1733.-/ c.
könyve kiadási költségeit fedezte. "A tudósok - írja - sokkal
tartoznak neked, de legtöbbször ifjuságunk, mely könyvek hijá-
val szükölködik". /"Quod in editionem hanc sumptum feceris,
magnopere Tibi debent eruditi; juvenus vero nostra, libris
destituta, plurimum"./

De még rosszabbul állott a v i l á g i k ö l t é -
s z e t ügye, melyet a katolikus egyház és a protestáns fe-
lekezetek egyaránt rossz szemmel néztek. Miként az esztergo-
mi *Agendarius* 1596.évi kiadásából kiderül, a világi költé-
szet egyenesen bűnnek számított. A gyóntató papnak adott u-
tasítások között "Az hatodic és kilencedic parancholatrul"
szóló szakasz 6.pontja a virágénekekről szól: "Enekeltele,
auagy halgatale virag enekeket, mellyekbe te ti szeretetrül,
es buia dolgokrul volt emlekezet?" Kerek száz esztendő mulva
Illyés András erdélyi püspököt is az ösztönzi vallásos és ér-
kölcös énekecskéi megírására, hogy "némely világiak, étel
és ital közt mulatva, nem tisztességes dalokat szoktak éne-
keltetni s ha valaki ezt szemükre veti, azt relelik, hogy
nincsenek asztali énekeik, melyek mellett vigan mulathassa-
nak". /-*Novae spirituales ac morales duarum linguarum cantiu-
culae* [Nagyszombat], 1696. RMK. I. 1497. mű előszavából idé-
zi Szabó, RMK. I. 600.1.-/ S hogy ez a puritán közfelfogás
még a XVIII.század folyamán is erősen tartotta magát, azt
Trócsányi Zoltán /-*M.Kvszle*, 1938. 375., 1941. 22.1.-/ egész
sereg idézettel szemléltette. Igaz ugyan, hogy első verses

könyvünk, Tinódi Cronica-ja I.Ferdinánd anyagi támogatásával jelent meg, s Gyöngyösi Márssal társalkodó murányi Vénus-át Wesselényi Ferenc adta ki. De az első esetben a királyi kegy nem a költőnek, hanem a pártpolitikai célokra kihasználható riporternek szólt, a második esetben pedig a mű és mecénása közötti szoros kapcsolat volt az indíték. Teljesen a kor szellemében járt el gróf Koháry Ferenc, maga is költő, aki Gyöngyösi vallásos verseit, a Rósa-koszoru-t szívesen kiadta, de az ugyancsak neki ajánlott Csalárd Cupidó-t már nem!

Egyébiránt még a vallásos könyvek kiadását vállaló mecénásokra sem volt mindig könnyű szert tenni. Somosi Petko János angolból fordított Igaz és tökéletes boldogságra vezető ut /-Sárospatak, 1656-1658. RMK. I. 913.-/ c. munkája ajánlásában elmondja, hogy azt eredetileg Leydenben vagy Utrechtben szeretne volna kinyomatni, de nem lévén pártfogója, kénytelen volt kéziratát hazahozni. Itt Mezőlaki János lelkész-társa vállalkozott rá, hogy szerez számára pártfogót, de ez - úgy látszik - nem sikerült neki, s így Mezőlaki maga állt be mecénásnak. Tarnóczy István jezsuita Bona János Ményben vezető kalauz-át /-Nagyszombat, 1675. RMK. I. 1185.-/ lefordította magyarra és azt - egy Nagyszombatban 1675.március 12-én kelt levelének tanúsága szerint - eredetileg gr.Esterházy Ferencsel szeretne volna kiadatni ama fontos szolgálatai fejében, melyek a grófot évi 180 forintnyi kiadástól kímélték meg. Együttal annak a reményének is kifejezést adott, hogy a grófné, aki "gyönyörködik a magyar ájtatos könyvekben", szintén érdeklődni fog műve iránt. Kérése azonban süket fülekre talált, s a kötet végül is Szegedy Ferenc egri püspöknek ajánlva hagyta el a sajtót. /-Acsády Ignác: Egy nagyszombati könyvkiadás 1675-ben. M.Kvszle, 1887. 239-241.l.-/

A mecénások áldozatkészségükért többnyire nem érték be azzal, hogy az epistola dedicatoriá-ban megörökíttessék a nevük, hanem megfélelő számpéldány - r a tartottak igényt. Így öreg Bethlen István 1646.julius 27-én kelt végrendeletében azzal a kikötéssel hagyott 500

aranyat a Szenczi Kertész-féle Biblia költségeire, hogy öröksei annyi példányt kapjanak belőle, "amennyi 500 arany után illenek". /-Naményi i.cikke M.Kvszle, 1901. 286-287.l.-/ Wesselényiről tudjuk, hogy a házasságát dicsőítő epikumot ismerősei közt osztotta szét. I.Rákóczi György is Guevara Antal Fejedelmeknek serkentő órája c. művét, melyet udvari papja, Prágai András az ő parancsára fordított latinból magyarra, "sajátkezű aláírásával ellátva szétküldte barátainak, ismerőseinek, főuraknak, egyházi férfiaknak". /-Szilágyi Sándor: I.Rákóczi György. 133.l.-/ Ilyenkor - úgy látszik - szokásban volt, hogy a megajándékozottak költséghozzájárulás címén valamit felajánljanak. Így Bethlen Gábor és Bethlen István, akik a megajándékozottak közt voltak, "kijelenték készségüket, hogy a kiadás költségeihez hozzájáruljanak: de Rákóczi ezt máskorra tartá fenn". /-Uo. 134.l.-/

A fejedelem azonban nem mindig s nem mindenkivel szemben volt ilyen nagylelkű. Így amikor Nagykőrös városának kiküldöttje szóba hozta, hogy a város a részére külön követ útján 1637-ben felajánlott Öreg graduál egy /kötetlen!/
példányára eső előállítási költségeket megtéríti, ily címen 53 frt 75 dénárt fizettetett a várossal. Ez "az 53 frt 75 dénár akkora összeg volt, hogy pl. a város ugyanebben az évben két puszta - a mai Jászkarajenő és Lajosmizse községek - évi bérletéért csak 53 frt 40 dénárt fizetett". /-Kőrösi Nagy Lajos: Magyar könyv sorsa a 17.században. Uj Universum, III. 138-139.l.-/ E mellett a város abban a naiv hitben, hogy valóban "ajándékot" kap, az örömhirt hozó fejedelmi követnek 2 frt 75 dénár költséggel egy pár csizmát csináltatott, s magának a fejedelemnek nyolc frton agarakat vásárolt.

Alsólendvai Bánffy Miklós zalamegyei főispán, aki Kulcsár György Postillá-it /-RMK. I. 114.-/ 1574-ben a saját költségén kinyomatta, a szerző halála után a még eladatlan negyedfélszáz példányt 1578-ban Desich Péter pozsonyi könyvkereskedőnél helyezte el bizományban, még pedig azzal a feltétellel, hogy minden eladott példány után egy-egy tallért

fizessen neki. Desich azonban hat év alatt mindössze 142 frtot fizetett s többszöri felszólításra sem volt hajlandó többet fizetni, mire Bánffy 1584. április 6-án a pozsonyvárosi tanácsot megkereste, hogy Desichet a még esedékes 208 frt kifizetésére, illetve az esetleg még el nem kelt példányok visszaküldésére szorítsa. /-Lukinich Imre: Könyvtörténeti adalékok. M.Kvszle, 1924. 86-88.1.-/ Udvarhelyi György abaujvármegyei ülnök is több példányt kaphatott Buzinkai Mihály Institutionum rhetoricarum libri duo c. 1658-ban Sárospatakon megjelent s neki ajánlott tankönyvéből /-RMK. II. 908.-/, melyeket azután - bizonyára holmi költséghozzájárulás reményében - osztott szét az előkelőségek gyermekei között. Így a budapesti Egyetemi Könyvtár példányát sajátkezű bejegyzése szerint 1659. január 6-án ő ajándékozta a jóreményű ifju Rákóczi Ferenc tanulóknak.

A könyvek címlapjának vagy ajánlásainak tanúsága szerint az egyszerű "árod népek"-től az erdélyi fejedelmekig, sőt elvéte a Habsburg-ház egyes tagjaiig, a n e m z e t m i n d e n r é t e g e kivette a maga részét az irodalompartolás vagy a könyvkiadás áldozatos munkájából. A sort Perényi Gábor özvegye, Frangepán Katalin, a tudománykedvelő Frangepán Ferenc kalocsai érsek és egri püspök nővére nyitja meg, aki 1535-ben Krakkóban kinyomatta Az zenth Paal Leueley /-RMK. I. 3.-/ magyar fordítását, melyet - mint fentebb említettük - az ő ösztönzésére készített fia nevelője, az erasmista Komjáthi Benedek. /-Perényi Gáborné férje is a könyvkedvelő főurak sorába tartozott. Paulus Crosnensis lengyel humanista költő 1509-ben kiadott verskötete hozzá szóló ajánlással jelent meg. Egyébiránt Gálszécsi István énekeskönyve is egy Perényinek, Perényi Péternek ajánlva látott napvilágot 1536-ban, ugyancsak Krakkóban. Vö. Divéky Adorján: Gálszécsi István énekeskönyvének újabb kiadása. M. Kvszle, 1911. 11.1.-/

A H a b s b u r g - h á z tagjai sorából 1711-ig szerzőink valamennyi uralkodót: I. Ferdinándot, I. Miksát, I. Ru-

dolfot, II.Mátyást, II., III. és IV.Ferdinándot, I.Lipótot és I.Józsefet, Anna, Eleonóra Magdolna és Vilma királynékat, Albert, Ernő, Ferdinánd, Károly, Lipót Vilmos, Miksa és Vencel főhercegeket megtisztelték műveik ajánlásával.

Az erdélyi fejedelmek legelsejét, Szapolyai Jánost, akinek még szepesi főispán korában /1522/ dedikálta Macedóniai László nürnbergi Oratio-ját /-RMK. III. 248-249.-/ és nejét, Izabellát, Honterus János kereste fel egy-egy művecskéje ajánlásával. Fiuk, János Zsigmond, az első gyulafehérvári nyomda fenntartója, egész sereg magyar és latin munka ajánlásában szerepel, köztük Werbőczy Tripartitumának Weres Balázs készíttette magyar fordításában /-RMK. I. 56.-/ és Valkai András Az magyar királyoknac eredetekről... való szép historiá-jában /-RMK. I. 121.-/. Utóbbi csak 1576. évi kiadásban ismeretes, de több mint valószínű, hogy első ízben még az uralkodó életében jelent meg! Közvetlen utóda Erdély fejedelmi székén, Báthori István lengyel király az ajánlásokból ítélve - szintén érdeklődött történelmünk magyar és latin verses feldolgozásai iránt. De a Báthori-házból kikerült fejedelmek sorából a legsűrűbben Zsigmondot keresték fel ajánlásaikkal írónk. Többek között neki ajánlotta Baranyai Decsi János Sallustius-fordítását /-Kolozsvár, 1597. RMK. I. 272.-/. A XVII.századi erdélyi fejedelmek közül az irodalompartolás terén kitűntek: iktári Bethlen Gábor, a második gyulafehérvári nyomda megalapítója, I.Rákóczi György és felesége, a pataki nyomdát fenntartó Lorántfi Zsuzsánna, II.Rákóczi György és neje, Báthori Zsófia, I.Rákóczi Ferenc, a tollforgató Apafi Mihály és hitestársa, Bornemisza Anna, fiuk, II.Apafi Mihály és menyük, Bethlen Katalin.

Egyéb főrangú családjaink körében valóssággal hagyománnyá vált az irodalom partolása. Kitűnnek ezen a téren a Balassa, alsó-lindvai és losonczi Bánfi, Batthyány, iktári Bethlen, Csáki, Dobó, Draskovich, Drugoth, Erdődi, Esterházy, Forgách, Illésházi, Kendi, Nádasdi, Péreányi, Révai, Teleki, Thurzó, Tököli, Wesselényi és a Zrinyi-

családok. A főnemesség és a főhivatalnoki kar sorából még a következők emelhetők ki, mint akiket gyakrabban kerestek föl ajánlásaikkal a szerzők vagy a könyvnyomtatók: kornyáti Békes Gáspár, János Zsigmond főkomornikja; körtvefai Kovaóczi Farkas, erdélyi kancellár; Mágócsy Gáspár tornavármegyei főispán és felesége, Massay Eulália; záthényi Némethi Ferenc, tokaji kapitány, aki többek között Werbőczy Tripartitum-ának Weres-féle fordítását finanszírozta; ghyletinczi br. Ostrosith Mátyás főszámvevő; enyingi Török István hunyadvármegyei főispán és Zsombori László erdélyi kormányelnök.

Az e g y s z e r ű p o l g á r o k hosszú sorából, mint az áldozatra legkészebbet, Dobozi István debreceni főbírókat emelhetjük ki.

A k a t o l i k u s f ő p a p o k közül a már említett főrangú családok főpap tagjain kívül még megemlíthetjük Fenesi György egri püspök, jászói prépostot, Keresztély Ágost szász herceget Esztergom biboros érseket, Kisdi Benedek egri püspököt, gr.Kolonics Lipót bibornok, kalocsai, majd esztergomi érseket, a nagyszombati nyomda fejlesztőjét, Listhius János veszprémi püspököt, Lósi Imre, Oláh Miklós és Pázmány Péter esztergomi érseket, hethesi Pethe Márton kalocsai érseket, Széchényi György esztergomi érseket, Szegedi Ferenc Lénárd egri püspököt és Szelephény György esztergomi érseket.

V á r o s a i n k közül Debrecen és Eperjes tanácsai vezettek e téren; mellettük még Besztercebánya, Kassá és Sopron szenátusát keresték föl gyakrabban ajánlásaikkal íróink.

Az ilyen esetekben a könyvek kiadása a nyomtatókra nézve természetesen semminemű kockázattal sem járt, sőt az élelmesebbje értette a módját, hogy a mecénás áldozatkészségét a szerző rovására a maga hasznára kamatoztassa: egyszerűen többet nyomott belőle a megrendelt példányszámnál, s ezt a többletet nyugodtan áruba bocsátotta. Ez a ma furcsán ható

eljárás akkoriban európaszerte divatozott. Párizsban például valóságos szokásjoggá fejlődött. Ez volt a "droit de la chapelle", mely felhatalmazta a nyomdászokat, hogy a náluk készült munkákból néhány példánnyal többet nyomtassanak, s eladási árukat a Sz. János kapunál lévő kápolnához való zárándoklás költségeira fordítsák. /-L. Zentralblatt für Bibliothekswesen, 1888. 39.1.-/ Nem hisszük, hogy a derék Misztótfalusi Kis Miklós tudott erről a kápolnajoról, de hogy - akárcsak Jourdain ur a prózát - maga is gyakorolta, annyi kétségtelen. Hiszen Maga mentségé-ben /-50.1.-/ elpanaszolja, hogy ez az eljárás nem mindig vált be, mert a többletet sokszor csak nehezen tudta értékesíteni!

Maguk a tipográfusok s a j á t s z á m l á j u k r a nagyobb szabású könyvek kinyomtatására csak elvéve vállalkoztak. Az ilyenkor használatos impresszumok: "kibocsáttatott... Jüngling István által" /-RMK. I. 1227.-/, "maga költségén kibocsáttá Kolozsvárott Verese gyházi Szentyel Mihály" /-RMK. I. 1235.-/, "typis et sumptibus Michaelis Hermanni" /-RMK. II. 846.-/, "impensis Mich. Szentyel Veres-Egyházi" /-RMK. II. 1467.-/, "gedruckt und verlegt durch Thomam Scholtz" /-RMK. II. 1983.-/. Végső szükségükben, mint a XVI. században Mankovit és Klöss, a XVII. században Lipsiai Rheda Pál, maguk is fölcsaptak írónak, s egy-egy külföldön jól bevált tankönyv vagy épületes irat átdolgozásával kísérleteztek. Általában azonban, ha kifogytak a megrendelésekből, rendszerint a nagyobb kelendőségű széphistóriák, naptárak, ciziók, sorsvetőkönyvek jól bevált tankönyvek, épületes irások kiadásával tartották fenn magukat. Ettől a sablontól legtevékenyebb nyomdaink, aminők a XVI-XVII. században a Heltai-nyomda, a XVII. században a Brewer-nyomda vagy a XVII-XVIII. században a nagyszombati jezsuita nyomda, csak nagy ritkán tértek el.

Ha mégis rászánták magukat egy-egy kelendőnek bizonyult régebbi könyv újabb kiadására, az előállítási költségeket szívesen háritották át valamely bőkezű mecénásra, akit azután új ajánlással tiszteltek meg. Így Pázmány Péternek Keresztyén

imádságos könyve, mely a szerző életében négyszer jelent meg, mindannyiszor Hethesi Pethe Lászlóné, Kapi Annának volt ajánlva, aki valószínűleg az első kiadás költségeit fedezte. Három posthumus kiadásában azonban a vállalkozó nyomdászok részéről mindig másnak és másnak dedikálva látott napvilágot, bizonyára azért, hogy az ajánlásokban szereplő urasszonyok - Nagy-Mihályi Ferencné Várkonyi Amade Ilona, gr.Wesselényi Ferencné Rima-Széchy Mária Anna és özv.Vicsai Jánosné Hédervári Kata - anyagi hozzájárulása biztosítottassék! Ugyanigy jár el Brewer Lőrinc is, amikor 1642-ben Thurzó Imréné Nyári Krisztinának ajánlva újra kiadja a kor legelterjedtebb s így semmi különösebb kockázattal sem járó luteránus imakönyvét: Mihályko János Keresztyén istenes és áhitatos imádságai-t /-RMK. I. 727.-/, mely két évvel azelőtt került ki a szomszédos bártfai sajtóból. S az a legjobb a dologban, hogy nem átalja ezt a pusztá utánnomást mint valami a könyvkiadás területén döntő jelentőségű újszerű vállalkozást feltüntetni, hangsúlyozván ajánlásában, hogy legszentebb kötelességének tartja a jó és megbízható épületes könyvek kiadását. /-V.ö. Pukánszky Béla: Die Buchdruckerei Brewer in Leutschau. Gutenberg-Jahrb. 1927. 93.1.-/ Pedig eljárásának még az a mentsége sem volt meg, amelyre Szenczi Kertész Ábrahám hivatkozott, amikor 1664-ben Nagyszébenben kinyomtatta Molnár Gergely közkedvelt tankönyvét, a Melanchthon nyomán készült Elementa grammaticae latiná-t az 1661.évi sárospataki kiadás alapján, hogy ti. a könyv másutt nyomtatott példányai részint elfogytak, részint a helyek távolsága és az idők zavaros volta következtében bajosan kaphatók. /-V.ö. RMK. II. 285.1.-/ A kassai jezsuita akadémia is azért nyomtatta ki újra 1671-ben a G.J. betűk alá rejtőző külföldi szerző Lapis Lydius controversiarum fidei c. vitairatát /-RMK. II. 1272., Szabó említette approbatioját Knothes Odeárd, a Jézus Társasága angol rendtartományának főnöke 1655.november 8-án állította ki s így az utánnomás alapjául szolgáló példány is ez időtájt jelenhetett meg-/, mivel - miként ez a Horváth György egri préposthoz intézett ajánlásból kiderül - a bécsi könyv-

kereskedők boltjaiban csupán egyetlen példány volt belőle.

A jogosulatlann utánnomás, mely már az inkunabulumok korában jelentkezett, a XVI-XVIII.században is európaszerte divatozott.

Luther például 1525.szeptember 26-án Nürnberg tanácsához intézett levelében fölpanaszolja, hogy posztillájának sajtó alatt lévő ivateit ellopták, titokban Nürnbergbe vitték, ott kinyomtatták s áruba is bocsátották, mielőtt még az eredeti és jogszerű kiadás Wittenbergben megjelenhetett volna. /-L. Mayer i.m. I. 151.l.-/ Különösen nagy méreteket öltött ez a szokás a XVIII.században. Franciaországban például a vidéki kiadók oly szemérmetlenül aknázták ki a párizsiakat, hogy amikor 1777-ben a kormány végre rászánta magát az utánnomások szigorú megbüntetésére, a vidéki kiadók raktáraiban mintegy öt-hatszáz ezer frank értékű könyvanyag volt felhalmozva. /-Maurice Pellisson: Les hommes de lettres au 18e siècle. Paris, 1911. 121., 123.l.-/

Németországban az egyes városok már jóval előbb eltiltották az utánnomást, így Nürnberg 1633-ban, Lipcse 1667-ben. Az effajta intézkedéseknek azonban alig volt valami fogantja, mert hiszen ez a tilalom csak az illető városok területére korlátozódott. /-Kósa János: Az utánnomás eltiltása Magyarországon. M.Kvszle, 1940. 378.l.-/ Egyik legszemérmetlenebb művelője a magyarországi származású Trattner János Tamás volt Bécsben, aki 1753 óta olcsó utánnomásaival fényes üzletet csinált. A helytartótanács által 1772. aug. 17-én kiadott könyvkereskedelmi rendtartás 10.pontja, majd Mária Terézia 1775.február 11-én kelt rendelete ugyan eltiltotta a "tudományra, nyomdászokra és kereskedelemre egyaránt káros" utánnomást, de ez csakis a belföldi privilegizált kiadványokra vonatkozott, míg a külföldieket, valamint a tankönyveket ezentúl is szabadon utánnomathatták. /-Kósa i.h.-/

Goethe /-Dichtung u. Wahrheit. 16.könyv-/ felpanaszolja, hogy amikor híressé kezdett válni, Himbürg berlini könyvkiadó - megkérdezése nélkül - kötetbe gyűjtve kiadta elszórtan megjelent műveit, s egy pár példányt azzal a megjegyzéssel küldött el neki, hogy - ha éppen kívánja - némi berlini porcellánnal is szolgál. Ehhez Goethe epésen megjegyzi, hogy Berlinben az összekelni akaró zsidó párokat csak úgy adhatják össze, ha némi berlini porcellánt vásárolnak s ezzel a királyi porcellángyár forgalmát növelik. Gunyosan állapítja meg, hogy Németországban az írói tehetség minden kereslet és bámulat dacára valósággal minden törvényen kívül áll.

"Denn nicht allein in Berlin hielt man den Nachdruck für etwas Zulässiges, ja Lustiges, sondern der ehrwürdige, wegen seiner Regententugenden gepriesene Markgraf von Baden, der zu so vielen Hoffnungen berechtigende Kaiser Joseph begünstigten, jener seinen Macklot, dieser seinen Edlen von Trattner, und es war ausgesprochen, dass die Rechte sowie das Eigentum des Genies den Handwerkeruund Fabrikanten unbedingt preisgegeben seien".

H a z á n k b a n is meglehetősen elterjedt az utánnyomások divatja. A XVI.században Mannel János, akit Steinhofér Károly /-A könyv története. Bp., 1915. I. 681.-/ "e kor legkiválóbb magyar könyvkiadója" címével tisztelt meg, a századfordulóig mindössze tizenöt, jobbára kisebb terjedelmű könyvet nyomtatott ki a saját költségén, s ezek kétharmada igen kelendőnek bizonyult régibb kiadványok, széphistóriák és épületes könyvek utánnyomata. Főleg a kolozsvári nyomdát aknáztta ki. A tiz utánnyomás közül nyolc került ki eredetileg a Heltai-műhelyből.

Néha annyira fűrgék az egymással versengő nyomdászok, hogy a jó üzletnek ígérkező könyvet még az eredeti kiadás évében kihozzák. Szenczi Csene Péter például Ersekujvárt Sz.György hava /április/ 19. napján kelt ajánlással nyomtatta ki Oppenheimben 1616-ban a Confessio Helvetica általa készített magyar fordítását /-RMK. I. 456.-/, s azt Lipsiai

Rheda Pál Debrecenben augusztus 10-én kelt saját ajánlásával még ugyanabban az esztendőben újra kibocsátja /-RMK. I. 465.-/. A Szilágyi István nagyváradai rektor magyar értelmezésével 1643-ban Szenczi Kertész Ábrahám által kinyomtatott Comenius-féle *Januae linguae latinae reseratae aureae vestibulum* c. tankönyv /-RMK. II. 637.-/ ugyancsak 1643-ban Bártfán Klóssa Jakabnál /-RMK. II. 614.-/ is megjelenik.

Ahol a szerzőre vonatkozó támpontjaink nincsenek, ott ma már lehetetlen eldönteni, hogy a két egyazon évi kiadás közül melyik az editio princeps s melyik az utánnyomás. Ilyen például Huszti Péter Aeneis-ének 1582. évi bártfai /-RMK. I. 185.-/ és debreceni /-RMK. I. 192.-/, vagy Kegelius-Deselvics Tizenkét idvösséges elmélkedései-nek 1639. évi bártfai /-RMK. I. 686.-/ és lőcsei /-RMK. I. 695.-/ kiadása.

Szabó Károly véleménye szerint a szerzők nem mindig tördtek bele ezekben a kalózkodásokba. Komáromi Csipkés György például a saját munkáiról 1677-ben kiadott *Catalogus*-ába nem vette fel az eredetileg Nagyváradon 1659-ben kiadott *Concionum sacrarum centuria prima* 1671. évi kassai kiadását /-RMK. II. 1270.-/ "bizonyára azért, mert a kassai nyomdász, Erich ezen utánnyomást az ő tudta és beleegyezése nélkül eszközölte" /-RMK. II. 437. l.-/. De az is meglehet, hogy Komáromi Csipkés Györgynek talán sejtelve sem volt az utánnyomásról, vagy pedig egyszerűen megfélemedezett róla. Egész kétségtelen azonban a szerző állásfoglalása a jogosulatlan utánnyomással szemben Pápai Páriz Ferenc esetében. Tudvalevően 1690-ben Kolozsvárt kinyomtatott *Pax corporis*-át /-RMK. I. 1387.-/ 1692-ben Brewer Sámuel is kihozta Lőcsén /-RMK. I. 1432.-/. A népszerűsítő orvosi munka 1695. évi bővített kolozsvári kiadását /-RMK. I. 1474.-/ a szerző losonczy Bánfi György erdélyi kormányzóhoz intézett ajánlással látta el, melyben ezeket írja: "most másodszer bővebben és szebb színben bocsátom világra /mert a' lőcsei kiadást magaménak nem ismerem/. A bőbeszédű címlapon azonban szerző állításával ellentétben "az harmadszori kiadás" kitétel szerepel, amiből arra követ-

124

keztethetünk, hogy a nyomtató Misztótfalusi Kis Miklós, szembe helyezkedve a szerzővel, a lőcsei kiadást is elismerte. Persze, tekintettel arra, hogy az ajánlás "Nagy-Enyeden, Kissasszony havának /augusztus/ 2. napján, 1694.esztendőben" kelt, az sincs kizárva, hogy a munka 1694-ben és 1695-ben is megjelent, s hogy az 1694-i kiadás példányai mind egy szálig elvesztek vagy még lappanganak! Pápai Páriz tiltakozása egyébiránt a derék lőcsei tipográfust nem riasztotta el a további kalózkodástól. A kapós könyvet 1701-ben /-RMK. I. 1636.-/ újra kinyomtatja - ezuttal cége feltüntetése nélkül - még pedig bővített formájában. Meghagyta a címlap szövegében a "harmadszori kiadás" kifejezést, de elhagyta az egész, rá nézve keletlen dedikációt.

Annyi bizonyos, hogy Pápai Páriz állásfoglalása, ha jogos és érthető is a szerző szempontjából, szöges ellentétben állott a kor tipográfusainak közfelfogásával. Bayle Péter Praxis pietatis-ának Megyesi Pál készítette fordítása 1636-tól 1678-ig nem kevesebb mint hét kiadást ért, majd mindig más és más nyomdában, de a kiadás sorszámának pontos feltüntetésével. Az 1678.évi lőcsei kiadás /-RMK. I. 1225.-/ nyomtatója annyira megőszinteségében, hogy címlapján "hetedik /a' Colosvári hatodik editio szerint/"-inek jelzi a maga kiadását.

Szinte példátlan ebben a korszakban Diest Henrik Funda Davidis instructa quinque laevis lapidibus /Deventer, 1646./ c. munkájának az esete, melynek XVII. századi három magyar kiadása nem egymásból való utánnomás, hanem más és más fordítás. /-A szent Dávidnak öt követskei. Ford. Szoboszlai Miklós. Debrecen, 1648. RMK. I. 802.-/; Öt sima kövekkel felékesített Dávid parittyája. Ford. Uzoni Balázs. Gyulafehérvár, 1658. RMK. I. 930.-/; Öt sima kövekkel elkészített Dávid parittyája. Ford. Udvarhelyi Péter. H.n. Kassa, 1661. RMK. I. 975.-/

Az utánnomás természetesen a X V I I I . s z á z a d b a n nálunk is tovább virágzott, habár távolról sem abban

a mértékben, mint a külföldön: ehhez hiányzott a haszonnal kecsegtető ujdonságok nagyobb tömege. Amely kiadványoknál ez az utánnomás szempontjából döntő momentum megvolt, legott kezdetét vette a kalózkodás. Így Bél Mátyás Der ungarische Sprachmeister c. grammatikáját, mely a pozsonyi Royernél és jogutódainál 1729-től 1774-ig ötször jelent meg, 1731-ben Kolozsvárt a jezsuita nyomda és 1734-ben Budán a Nottenstein nyomda is utánnomatta. Bod Péter Szentírás értelmére nevelő leksikon-át, mely 1746-ban Kolozsvárt látott napvilágot, még ez évben a fürge Streibig József Győrött is kihozta. Timon Sámuel Epitome chronologica rerum hungaricarum-ának Kassán 1736-ban, valamint névtelen Purpura Pannonica-jának ugyanott 1745-ben megjelent második kiadását 1764-ben, illetve 1746-ban a kolozsvári jezsuita nyomda is kinyomtatta. Nagy jelentőségű Imago antiquae Hungariae és Imago novae Hungariae c. munkáit pedig, melyeket a szerző ugyancsak Kassán 1733-ban és 1735-ben, illetve 1734-ben adott ki, az utánnomásokból megzavdagodó bécsi Trattner János Tamás is méltóknak ítélte arra, hogy 1754-ben és 1762-ben újra a piacra vesse! Margitai István debreceni nyomdász 1771-ben kiadott református Catechismus-a még ugyanebben az esztendőben Kassán is megjelent Ellinger József betűivel, miként a címlapon olvashatjuk "a debreceni forma szerint". Dorell-Paludi Nemes emberét /Nagyszombat, 1748/ és Nemes asszony-át /uo., 1748/ a következő évben Budán is kihozták.

De a hazai szükségletnek megfelelő k ü l f ö l d i k ö n y v e k u t á n n o m á s a sem maradt el a honi termésé mögött. Andreucci András Jeromos Manuale confessariorum-át /Gyóntatók kézikönyve/ először a nagyszombati jezsuiták nyomtatták ki nálunk /1737 és 1742/, majd a győri Streibig-cég is kiadta /1748/. A XVI. századi Decanus Márton Compendium manualis controversarum hujus temporis de fide et religione /A mai kor hitvitázóinak rövid kézikönyve a hitről és vallásról/ c. hitvédőíratát hazánkban ugyancsak a nagyszombati officina honosította meg /1738, 1741, 1743, 1752/.

de az utánnomás utánnomásaként Kassán /1746/, Győrött /1750/ és Kolozsvárt /1754, 1756, 1762/ is kihozták. Hasonló sora érte a francia Bossuet Historia doctrinae protestantium-át [A protestáns tanítás története], melyet az 1718.évi wüzburgi kiadás alapján legelsőbb ugyancsak a nagyszombati tipográfia adott ki év nélkül és 1739-ben. A katolikus papnöveldekben tankönyvül használt munkát 1735-ben Kolozsvárt és 1797-ben Egerben is megjelentették. Ugyanez volt a sorsa a jezsuita iskolákban használatos Alvarez-Féle latin nyelvtanhoz készült Syllabus vocabulorum- [Szótár] nak, melyet magyar és német értelmezéssel 1731-ben és 1732-ben Nagyszombatban, 1735-ben Győrött és Pozsonyban is kiadtak. /-A XVIII.századbeli utánnomást Trócsányi Zoltán is szóvá teszi A szerzői tulajdonjog és az utánnomatók c. cikkecskéjében. M.Kvszle, 1938. 158-159.l. Az általa felhozott példák tulnyomó része kéziratban maradt művek, vagy rég elhunyt szerzők már megjelent munkáinak kiadásai.-/

A jogosulatlan utánnomás ellen a könyvnyomatók európszerte az uralkodók k i v á l t s á g l e v e l e i v e l próbáltak v é d e k e z n i . Az első privilégiummal kibocsátott magyar nyelvű könyv Pesti Gábor Wy testamentum-a /-RMK. I. 6.-/ volt, melyre Singrenius bécsi nyomdász 1536-ban öt évre szóló szabadalmat kapott. Amikor pontosan 3t év múlva, 1541-ben Sylvester a maga fordítását megjelenteti, szintén tesz lépéseket a privilégium elnyerésére. De Nádasdy közbenjárása, úgy látszik, nem vezetett eredményre. Legalább is műve /-RMK. I. 15.-/ ennek föltüntetése nélkül jelent meg. Viszont ugyane fordítás 1574.évi bécsi kiadását /-RMK.I.98.-/ Steinhofér Gáspár "Az fölseges romai csaszar kegielmes engedelmeből", tehát privilégiummal hozta ki. Ugyancsak "eo feolsege engedelmebul" látott napvilágot 1573-ban Bécsben a névtelen Ponciamus historiája /-RMK. I. 92.-/. Tíz évre szóló császári privilégiummal jelent meg továbbá Werbóczi Tripartitum-ának mind 1572. /-RMK. III. 619.-/, mind 1581./-RMK. III. 704.-/ évi bécsi kiadása is, ami természetesen nem aka-

dályozta meg az erdélyi fejedelem joghatósága alatt élő Hel-
 tait abban, hogy 1572-ben /-RMK. II. 130.-/ ő is közre ne bo-
 csássa a keresett törvénykönyvet. Amennyire Szabó - illetve
 Sztripszky - leírásából megállapíthattuk, császári privilé-
 giummal jelentek még meg: a bécsi Apffel-nyomda 1580. és 1582.
 évi magyar Kalendarium-ai /-Sztripszky I. 1813. és 1818.sz.-/;
 az ugyanottani Formica-nyomda 1606.évi Canisius-Vásárhelyi-
 féle magyar Catechismus-a /-RMK. I. 387.-/, amely egyébként
 először 1599-ben Kolozsvárt jelent meg az erdélyi fejedelem
 privilégiumával /-Sztripszky, I. 1842 a.sz. és RMK.I.312.-/;
 Szenczi Molnár Albert Dictionarium latino-vngaricum et vnga-
 rico-latinum-ának 1604.évi nürnbergi kiadása /-RMK. I. 392.,
 393.-/, amelyhez az óvatos Hutter Illés könyvnyomtató még a
 francia király privilégiumát is megszerezte; Antonio Bonfini
 Rerum Vngaricarum decades-ének 1606.évi hanai kiadása /-RMK.
 III. 1027.-/ Sámbohy gondozásában, melynek kiváltsága tíz év-
 re szólt és Istvánfi Miklós: Historiarum de rebus vngaricis
 libri 34. c. munkájának 1622.évi kölni kiadása /-RMK. III.
 1350.-/, melyhez kiadója Hieratus András "privilegium spe-
 ciale"-t kapott. Ellenben a Káldi György-féle Szent Biblia
 /-Bécs, 1626. RMK. I. 551.-/ Szabó említette "nyomtatási en-
 gedélye" nem privilégium, hanem Pázmány Péternek 1625.ápri-
 lis 8-án és a Jézus Társaságának 1625.szeptember 4-én kelt
 imprimaturja.

M a g y a r nyomdák közül a XVI.század folyamán csu-
 pán a nagyszombati nyert - s az is mindössze két ízben -
 k ü l ö n s z a b a d a l m a t egy-egy kiadványára, jele-
 sül Telegdi Miklós posztillájára, melynek úgy Bécsben nyoma-
 tott első, mint Nagyszombatban készült második és harmadik
 kötete /-RMK. I. 122., 145. és 176.-/ a címlap tanúsága sze-
 rint "az felseges Romai Chaszarnak kegyelmes engedelmeből"
 látott napvilágot s az ugyanő általa Mossóczi Zakariás tár-
 saságában szerkesztett Decreta constitutiones et articvli
 incl. Regni Vngariae c. törvénygyűjteményre, mely 1584-ben
 /-RMK. II. 183.-/ "cum sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis

gratia et priuilegio" hagyta el a sajtót. Ha hihetünk Szabónak, a nagyszombati nyomda 1711-ig az 1687-re szóló Calendarium Tyrnaviensé-n /-RMK. II. 1619.-/ kívül még csak egyetlen egyszer Szent-Ivány Márton jezsuita 1689-1709 megjelent Curiosiora et selectiora variarvm scientiarvm miscellanea [Különféle tudományok különleges és válogatott dolgairól]. [RMK. II. 1562., 1700., 1862., 1907., 2132., 2384. és 2433.-/ c. gyűjteménye címlapján tünteti fel, hogy az "cum privilegio Sacrae Cesareae Regiaeque Majestatis speciali" adatott ki. Klein leírása szerint 1628-ban Scholtz Dániel is "cum gratia et privilegio" adta ki Kassán Apotheca sacra psalmodum /- A zsoltárok szent patikája . RMK. II. 481.-/ c. luteránus német énekeskönyvét, melyből nem maradt ránk példány. Végül megemlítjük, hogy két debreceni kiadvány: Werbőczy Decretum-ának 1611. évi bilinguis kiadása /-RMK. I. 426. és II. 337.-/ és Molnár Gergely Elementa grammaticae latinae c. tankönyvének 1613. évi kiadása /-RMK. II. 351.-/ is "cum gratia et privilegio" jelent meg. De hogy ezeket a privilégiumokat a bécsi udvar vagy pedig az erdélyi fejedelem adta-e, azt a címlapok nem árulják el! Az 1611. évi Werbőczy-kiadásának külön érdekessége, hogy kétféle limináriákkal ellátott példányok kerültek forgalomba a szűkebb értelemben vett Magyarország és Erdély használatára. Amazokat a debreceni nyomdász, emezeket ifjabb Heltai Gáspár hozta forgalomba, s a mű az első példa arra nálunk, hogy kiadására két cég szövetkezett.

E r d é l y b e n az első privilégiummal kibocsátott könyv Heltai bibliafordításának első része /-RMK. I. 24.-/ volt, 1551-ben "cum gratia et privilegio reginalis maiestatis" látott napvilágot. Ugyancsak János Zsigmond választott király és erdélyi fejedelem privilégiumával ellátva adta ki Heltai 1562-ben Wy testamentum-át /-RMK. I. 51.-/, 1566-ban Száz fabulá-ját /-RMK. I. 59.-/ és 1570-ben Melanchthon Grammatica-ját /-RMK. II. 127.-/. Wagner Bálint is amikor 1557-ben kihozta Brassóban a nagy tőkebefektetést igénylő Novvm Testamentvm-át /-RMK. II. 74.-/, jónak látta megszerez-

ni hozzá János Zsigmond öt évre szóló szabadalmát. Ez a kiváltságlevél két aranymárka birság és az összes példányok eldobzásának terhe alatt nem csupán a munka ujranyomását, hanem más kiadásnak a fejedelemség területére leendő behozatalát is eltiltotta. Báthori Kristóf pedig 1579-ben a Lőrinc diák által kinyomtatott Cetveroevangelia /-Sztripszky 2475.sz.-/ számára harmincévi szabadalmat adott, ugyanugy megtiltván, hogy azt ezen idő alatt bárki utánnomassa vagy külföldről behozza. Ugyancsak az erdélyi fejedelem privilégiumával látott napvilágot 1563-ban Brassóban a Hebler Mátyás evangélikus superintendens szerkesztette Brevis confessio de sacra Coena Domini Ecclesiarum Saxonicarum /- Rövid hitvallás a szász eklézsiák urvacsorájáról . RMK. II. 89.-/, míg a Fronius-féle Statvta ivrivm mvnicipalivm Saxonvm in Transylvania /- Az erdélyi szászok polgári törvénye ./ 1583-ban ugyanitt megjelent latin és német kiadása /-RMK. II. 172.és 173.-/ Báthori István lengyel király tíz évre szóló privilégiumával hagyta el a sajtót. Az utolsó fejedelmi privilégiummal megjelent sajtótermék - mai tudásunk szerint - Canisius Péter Catechismus-ának Vásárhelyi Gergely-készítette magyarosítása /-Kolozsvár, 1599. Sztripszky I. 1842.a.sz.-/, melyről fentebb már megemlékeztünk. Szabó szerint ugyan a Fronius-féle Landt-Recht 1683-i nagyszebeni új kiadása /-RMK. II. 1555.-/ is privilégiummal jelent meg, csak hogy ez a privilégium nem nyomdai természetű, hanem a szászoknak a könyvben összefoglalt kiváltságainak fejedelmi megerősítése!

Gyökeresen megváltozott a helyzet a X V I I I . s z á z a d b a n , melyet méltán neveztek el a k i z á r ó l a g o s s z a b a d a l m a k virágkorának. A sort Töltési István komáromi nyomdász nyitja meg, aki 1705-ben mind a maga, mind utána két ágon levő maradéki részére tizenöt évre szóló kizárólagos privilégiumot kapott olyan magyar naptárak előállítására, amiket azelőtt "Lőcsén szoktak volt nyomattatni". /-V.8. Baranyay József: A komáromi nyomdászat és a komáromi sajtó története. Bp., 1914 . 8.1.-/ Szabadal-

mát özvegye utóbb átruházta Speiser Ferenc pozsonyi könyvkötő- és könyvkereskedőre, aki azután a szabadságot a maga személyére 1727-től 1759-ig tíz-tíz évre több ízben meghosszabbította. Utóda Speiser Keresztély 1769-ben már csak hat évre nyerte el e kiváltságot. /-Gárdonyi Albert: A XVIII.század legkeresettebb könyve. M.Kvszle, 1941. 233-234.l.-/ Közben 1726-ban Streibig Antal József soproni könyvnyomtató viszont címtáras naptár előállítására nyert kizárólagos szabadságot, s ezt a kiváltságot újabb tíz esztendőre 1731-ben mint győri tipográfus is megkapta. /-Pitroff Pál: A győri sajtó története. Győr, 1915. 7.l. és Gárdonyi előbb id.cikke, M. Kvszle, 1941. 234.l.-/ 1728-ban Nottenstein János György budai nyomdász tett szert ugyancsak tíz évre szóló privilegium exclusivumra, mely őt feljogosította német nyelvű kisebb ábécéskönyvek, approbált káték, valamint a vásár- és ünnepnapokra szóló evangéliumok kinyomtatására. E szabadságot később özvegye, majd mostohafia, Landerer Lipót Ferenc és utóbbinak özvegye, Katalin is megkapta. /-Gárdonyi Albert: Magyarországi könyvkereskedelem és könyvnyomdászat a XVIII.században. Bp., 1917. 5-6.l.-/ Sőt, utóbbi szabadságát 1771-ben még a magyar nyelvű ábécéskönyvek s a Vaticanium Sibyllinum [Szibillai jóslat] nevezetű kalendárium latin, német és tót nyelvű kiadásának kizárólagos jogával is kiegészítették. /-Uo.26.l.-/ A Vaticanium Sibyllinum előállításí jogát egyébként Landerer Lipót Ferenc már 1755-ben is elnyerte a szokásos tíz esztendőre. /-Gárdonyi M.Kvszle, 1941. 235.l.-/

1740-ben a kassai jezsuita nyomda nyert tíz évre szóló kizárólagos szabadságot magyar, német és tót naptárak kiadására. /-Farkas Róbert: A kassai kath. főgymn. története. A premontrei főgymn. értes. Kassa, 1895. 196.l. szerint a privilegium 1740.december 24-én kelt s így a Gárdonyi id.cikkében 236.l. felhozott 1764.október 17-i helytartótanácsi határozat tévesen állítja, hogy a kassai nyomda az időtől fogva [az 1673.évszám Gárdonyi cikkében bizonyára sajtóhiba 1763 vagy 1673 helyett] adott ki naptárakat, amikor kalendá-

rium-szabadalmak még nem voltak szokásosak!-/ A nagyszombati nyomda pedig 1741-1765. élvezte az országgyűlési törvénycikkek kizárólagos előállítására feljogosító privilégiumot, míg 1743-ban negyven évre szóló szabadalmat nyert a Corpus iuris kinyomtatására. 1753-ban Landerer János Mihály pozsonyi nyomdász nyert tíz évi privilégiumot az Englischer Wahrsager című naptár magyar, német, cseh és tót nyelvű kiadására /-Gárdonyi M.Kvszle, 1941. 235.l.-/, s ezt a kiváltságot - úgy látszik - 1764-ben is megújították. /-V.ö. Egyet.nyomda tört. Bp., [1927]. 90.l.-/ 1763-ban Eitzenberger Ferenc Antal pesti könyvnyomtatót ruházták fel tíz esztendőre a Neueingerichteter Zeit- und Weltlauf-Kalender kizárólagos előállításának jogával. /-L. Gárdonyi, Magyarország. könyvnyomdászat stb. Bp., 1917. 10.l. és M.Kvszle, 1941. 235.l. Utóbbi helyen a naptár címe: Neu gregorianischer Zeit und Welt Kalender!-/ 1765-ben a pozsonyi Landerer-nyomda újabb privilégiumot is kapott, mely öt évre szólt s az 1764-1765. országgyűlési törvények kizárólagos kinyomtatására hatalmazta fel. /-Egyet.nyomda tört. 90.l.-/ Végül 1771-ben Heimerl Mátyás József, az első temesvári tipográfus nyert privilégiumot egy naptár meg egy Intelligenz-Blatt kiadására. /-Berkeszi István: A temesvári könyvnyomdászat stb. tört. Temesvár, 1899. 3.l.-/

Kolozsvárt a XVIII.század második felében az ábécé, a kalendárium és néhány tankönyv kinyomtatása a református főtanoda határozatából Pataki Sámuel kiváltsága volt. /- Ferenczi Zoltán: A kolozsvári nyomdászat története. Kolozsvár, 1896. 83.l.-/ Ez ugyan nem volt királyi privilégium, de a hitsorsos nyomdászok alighanem jobban respektálták, mint a világi hatalom ily irányu rendelkezéseit.

Igy például hiába tiltja meg "kemény büntetés" terhe alatt Töltési privilégiuma magyar kalendáriumnak "akár nagyobb formában s akármely tyussal is egész Magyar- és Erdélyországokban" való előállítását vagy oda leendő behozatalát, 1705-1711. mind Lőcsén, mind Kolozsvárt, Bártfán és Nagyszombatban is háborítatlanul megjelentek magyar naptárak. /-V.ö.

Baranyay i.m. 9.1.-/ Lehet, hogy a felsőbbség azért nézte el ezt a visszaélést, mivel ezeken a helyeken már akkor is állítottak elő naptárakat, amikor a naptárszabadalmak még nem voltak divatban /-L. a helytartótanács ilyen okoskodását a Gárdonyi által /M.Kvszle, 1941. 236.1./ idézett 1764.évi föltérjesztésében-/ , vagy mert Töltési nem tiltakozott ellenük. De amikor a debreceni tipográfus, Miskolczi Cs.Ferenc is kihozta a magyar kalendáriumot, Töltési legott óvást emel ellene, s III.Károly király 1714.május 10-én kelt leiratával a jogositatlanul előállított naptárak árusításától Miskolczit eltiltotta. /-Csürös i.m. 322-323.1.-/ Töltési jogutóda, Spaiser Ferenc 1740-ben Streibig János György győri, Renauer Fülöp János soproni és Nottenstein János György özvegye, Veronika, budai nyomdászok ellen emel vádat a kalendárium jogtalan kiadása ügyében. A vádlottak közül Nottensteinné "azzal védekezett, hogy a pozsonyi könyvtáros is állandóan megsérti az őt megillető szabadalmat, s ábécés könyveket, katekizmusokat és evangéliumos könyveket ad ki, tehát nem veheti rossz néven, ha ő is hasonló módon jár el". /-Gárdonyi: Magyarországi könyvnyomdászat stb. 24.1.-/ De nemcsak a naptárprivilegiumokat, hanem egyéb szabadalmakat is sűrűn megszegették a könyvnyomtatók. Így Landerer Katalin panaszára 1774-ben a győri nyomdában 976 frt 97 dénár, az egri nyomdában 215 frt 7 kr, a pozsonyi Landerer-nyomdában 370 frt 40 kr, az ugyanottani Paczkó-nyomdában 101 frt 51 kr értékű ábécét, katekizmust és evangéliumos könyvet foglaltak le, csupa olyan kiadványt, melynek előállítására Landererné kizárólagos joga volt. /-Uo. 26-28.1.-/

Könyvnyomtatóink a saját kiadásukban megjelent könyveket, Misztótfalusi Kis Miklós szerint, "száz vagy háromszáz, vagy leg-fellyebb öt záz" példányban állították elő. Kis ezt a könyvek árát szükségképp megdrágító alacsony példányszámot nyelvi elszigeteltségünkkel magyarázza. A mi könyveinket - ugymond - "hanemha magunk között kél-el, a' szomszédosságokkal nem közölhetjük. Mert sem Lengyelnek,

sem Oláhnak, vagy Tatárnak, sem Töröknek, sem Rácznak &c. nem kell a' mi könyvünk". /-Maga személyének mentsége. Kolozsvár, 1698. Gyoma, 1940. 89.1.-/

Még kisebb példányszámban készültek a szerzők vagy mecénásaik megrendelésére előállított kiadványok. Az ilyen "szegődött" nyomtatványok ugyane forrás szerint többnyire "vagy 50, vagy 100, vagy legfeljebb 200" példányban nyomtattak. /-Uo. 50.1.-/ S hogy ez az állítás nem túlzás, azt a mecénásokkal kapcsolatban idézett adataink meggyőzően igazolják.

Egészen kivételes eset volt a Károli-féle Szent Biblia Szenczi Molnár Albert gondozásában megjelent 1608.évi hanauzi kiadása /-RMK. I. 411.-/, mely másfélezer példányban készült, s az 1612.évi oppenheimeri kiadás előszava szerint négy év alatt "többnyire már mind eladatott". /-Idézi Szabó, RMK. I. 198.1.-/ E sikeren felbuzdulva Kis a maga Biblia-kiadását 3500 példányban, a Zsoltárok s az Új Testamentum részkiadásait pedig egyenkint 4200 példányban nyomatta /-Mentség, 5.1.-/. Erre persze csunyan ráfizetett, mert a magyar könyvpiac fölvevőképessége a XVII.század végén ekkora példányszámot nem birt el.

Az egyetlen igazán kelendő nyomtatvány - mert hiszen könyvnek bajosan minősíthető - ebben az időben a k a l e n d á r i u m volt. Ebből csak Kis egymaga évenként több ezret vetett piacra. /-V.8. Gárdonyi, M.Kvszle, 1941. 232.1.-/Vezető helyét a kiadói cikkek sorában a XVIII.században is megtartotta. Egy 1775-ben készült hivatalos kimutatás alapján Gárdonyi a hazánkban évről-évre előállított naptárak számát közel hetvenezerre teszi. "A legnagyobb példányszámmal a pozsonyi Landerer-nyomda szerepel a kimutatásban, amely évenként 9000 tizenhatodréti, 6000 harminckettedréti és 2000 kisalaku kalendáriumot állított elő". /- Uo. 241.1.-/

Rajta kívül még az á b é c é s - és egyéb t a n -

k ö n y v e k , az á j t a t o s s á g i könyvek, s z é p h i s t ó r i á k készültek - mint különös kelendőségre számítható cikkek - több ezres példányszámban. Így például a debreceni városi nyomda XVIII.századi kiadványai sorából a fiu vagy deák ábécé kiadásonkint 1750-től 10.000-ig váltakozó példányszámban, a leány magyar ábécé 2500-7500 példányban, a tanuló gyermekeknek való agenda 3000-5000 példányban, a Kis Cellarius 9 kiadása együttesen 26.050 példányban, a Nagy Cellarius 8t kiadása 15.000 példányban, Diószegi Lelki fegyver-ének két kiadása 20.000 példányban, a kis Káté 34 kiadása 3-12 ezrével összesen 133.530 példányban, a Palatinusi vagyis nagy Katekizmus nyolc kiadása 28.125 példányban, a Rudimenta latinae linguae kilenc kiadása 30.040 példányban, a Siderius-féle Catechismus kilenc kiadása 28.500 példányban, a kis Zsoltárok 18 kiadása 52.000 példányban, az Egész énekeskönyv /Dicséreték és zsoltárok/ 16 kiadása 57.358 példányban, a névtelen Argirus históriája /1739/ 2000 példányban, Ködi Farkas János: Kádár históriája /1738/ 3000 példányban, Szentmártoni B.János: Mária Magdolna históriája négy kiadásban összesen 9000 példányban, ugyanannak Nyul históriája /1735/ 2000 példányban, a névtelen Tékozló fiu históriája két kiadása 5000 példányban került a könyvpiacra. /-V.8. Zoltai Lajos: Debrecen város könyvnyomdájának XVIII. századbéli működése, terméke. Debrecen, /1934/. 23-33.l.-/ Végül még, mint jellemző adatot megemlítem, hogy Pápai Páriz Ferenc magyar és latin Dictionarium-ának 1767-i nagyszombeni kiadásából a latin-magyar rész 6000, a magyar-latin rész pedig 3000 példányban hagyta el a sajtót. /-Pintér Jenő Magyar irodalomtörténete. IV. 156.l.-/

A szerzőkön és a könyvnyomtatókon kívül könyvek kiadására elvétele a k ö n y v k ö t ő k is vállalkoztak, akik ebben a korban többnyire a mai szortimentkönyvkereskedők szerepét is betöltötték. Persze ezek vállalkozási kedve is csak a rögtöni hasznót hajtó naptárak, elemi tankönyvek, énekes és imádságos könyvek kiadására szorítkozott. Így az

1675-ben soproni polgárjogot nyert Michel Zakariás kihozta az Oedenburgisches vollständiges Gesang-Buch-ot /-hely és ny.n. 1700. Sztripszky, II. 2695.sz.-/ Ludwig János kőszegi kompaktor, illetve "maradéki" pedig állítólag Augustában kinyomatták a Zengedező mennyei kar c. énekes /1735 és 1743/ és az Arany lánc c. imádságos /1760/ könyvet. /-V.8.M.Kvszle, 1939. 190.1.-/. Szathmári vagy Szakmári Pál kassai könyvkötő - mint láttuk - 1712-ben nyolc frtnyi boltbérét 16 darab, hihetőleg saját kiadásu naptárral rőtta le a városi tanácsnál. Ugyanő néhány év múlva a tankönyvkiadás terén is megpróbálkozott, de itt megégette az ujját. Ugyanis 1725-ben megtudván, hogy Steinhübel Godfréd eperjesi kollégája 3000 példányt rendelt meg a kassai jezsuita nyomdában a Rudimenta c. tankönyvből, nosza ő is megrendelt belőle ezer darabot. Steinhübel erre az ezer példányt lefoglaltatta s - úgy látszik - csak úgy adta ki, hogy Szakmári őt 3 rénes frttal kártalanította s egyben írásban megígérte, hogy ilyesmit többé nem fog elkövetni. Ez az ígérete azonban a derék Szakmárit nem akadályozta meg abban, hogy 1727-ben, amikor az eperjesi kompaktor újabb 3000 példányt rendelt meg a Rudimentából, ne rendeljen ő is a saját számlájára 2000 példányt. Pörre kerülvén a dolog, az egyik tanu kijelenti, hogy aki ilyesmit tesz, azt méltán nevezik "selmá"-nak. Jellemző a kor felfogására, hogy a tanuk véleménye szerint nem az a tisztességtelenség a dologban, hogy mindkettő ugyanazt a munkát nyomatták ki, hanem az, hogy a kinyomatás ugyanabban a nyomdában s egyazon szedésről, egyidejűleg történt. /-Kemény Lajos: Tanukihallgatás a kassai jezsuiták nyomdájában ujonnan kinyomatott Rudimenta iránt. M.Kvszle, 1913. 67-69.1.-/

Mai értelemben vett i r ó l t i s z t e l e t d i j - r ó l az egész kor folyamán nem lehet szó. Tollforgatóink javarészt a főnemesség, a főpapság, a hadsereg, az alsó papság, tanító és tisztviselői kar sorából kerültek ki, akik még csak nem is gondoltak rá, hogy az irodalomból éljenek. Ha néha nem dolgoztak is egészen önzetlenül a kiadó könyvnyom-

tatóknak, a fizetség nem pénzből, hanem munkáik bizonyos számú példányaiból állott.

Erre nézve a legrégebb adatunk a Baranyai Decsi János Syntagma institvitionvm ivris imperialis ac vngarici /- Kolozsvár, 1593. RMK. II. 241.-/ c. munkájának néhány példányában nyomtatásban fennmaradt, 1594. január 5-én kelt nyugtatóványa, amely szerint ifjabb Heltai Gáspár a szerzőnek fáradsága díjául a köztük fennállott egyezség értelmében száz példányt adott. Valószínűleg ilyen természetű lehetett az a jutalom is, mélyvel Brewer Lőrinc lőcsei könyvnyomtató kecsgettette Szenczi Molnár Albertet, ha lefordítja számára Ziegler György Josequinus Betuleius álnéven De summo bono írt értekezését /-Lőcse, 1630. RMK. I. 594.-/. A dedikáció erre vonatkozó részét idézi Szabó. /-RMK. I. 263.1.-/ Misztótfalusi Kis Miklós is ilyen módon elégitette ki a szerzőket, ha egyáltalában adott nekik valamit. Legalábbis amikor Mentségében /-49-50.1.-/ felpanaszolja, mennyi kiadással jár egy-egy munka kinyomtatása, a gyertya árától a szedő béréig mindent felhánytorgat, a szerzőről azonban csak annyit mond, hogy művéből "annyi esztendőktől fogva talán sem költ több el", mint "a'mennyit tsak aján dékba" adott "az Authornak".

Ez a "természetbeni" honorárium a XVIII.század folyamán is tartotta magát. Margitai János, a debreceni nyomda művezetőjének 1743.évi számadásaiból tudjuk, hogy Maróthy György Arithmetica c. tankönyvéből munkadíj fejében 150 példányt kapott 42 rénes frt értékben. Hatvani Istvánnak Introductio ad principia philosophiae / Bevezetés a bölcsélet elemeibe . Debrecen, 1757./ c. munkájából "mellyet corrigált is titulo honorarii száz exemplárt", Tatai Csirke Ferenc, a későbbi református püspöknek Dodridge Fülöp: Az igaz kegyességnek kezdete és előmenetele c. műve fordításáért /-Uo. 1761.-/ ugyancsak száz példányt /66 rh.frt 40 kr értékben/, Varjas János professzornak pedig 1766-ban Pictet Könyörgései-nek magyarra fordításáért s ugyane szerző Medulla Theologiae-jének (A hittudomány veleje) sajtó alá rendezéséért /Sziny-

nyei egyiket sem ismeri! / 50-50 példányt / 18 rh.frt 20 kr, illetve 14 rh.frt 10 kr értékben / engedélyezett a városi tanács. / -Csűrös i.m. 225-227.1.- /

Iróinknak tehát, ha némi anyagi hasznát akarták látni szellemi munkájuknak, pénzzé kellett tenniük ezeket az "ajándék"-példányokat. Ezt meg is cselekedték. Medgyesi Pálról például tudjuk, hogy Praxis pietatis /1636/ c. könyvét "a környék nevesebb, előkelőbb embereinek, mint Balling János munkácsi várkapitánynak /-kéziratos ajánlása a Magyar Tudományos Akadémia példányában-/, sajátkezü ajánlással ellátott példányokat küldött" /-Császár Károly: Medgyesi Pál élete és működése. Bp., 1911. 31.1.-/, ami bizonyára nem maradt ellenszolgáltatás nélkül. Ez már régi gyakorlat volt. Kanyaró Ferenc szerint a "két Péter" /ti. Károli és Melius/ egy ízben szóvá tette, hogy Dávid Ferenc az urakra köti könyveit. E vádaskodásra persze Dávid sem maradt adós a felelettel. "Melius - ugymond - sok maculatoriumokat csinál, és 2-nek, 3-nak is a szegény együgyű jámborok közül dedical benne". S ez a dedikáció sem ment ingyenbe: "ha nem kért volna érte, nem volna Melius P.-nek olyan dúszes palota a debreceni piacon". /-Az egyatya Istennek... vallástétel. Kolozsvár, 1571. Eh h iv 3.1. Idézi Kanyaró Ferenc: Melius ismeretlen és elveszett művei. M.Kvzslé, 1906. 301.1.jegyz.- /

Ilyen bőkezű mecénásokra azonban tudtunkkal csak Meliusnak sikerült szert tennie a Dávid által is kiemelt Magócsi Gáspár tornai főispán és "jámbor felesége", Massai Eulalia személyében. Egyébként a dedikációkat még az uralkodók is jóval kevesebbre értékelték. Így tudjuk, hogy Tinódi a Cronica /1554/ és kerek egy félszázad múlva Szenczi Molnár Albert a Dictionarium /1604/ ajánlásáért mindössze 50-50 frtot kapott I.Ferdinánd, illetve I.Rudolf királytól. Jóval bőkezűbbnek mutatkozott Molnárral szemben Bethlen Gábor erdélyi fejedelem, aki Kálvin Institutio-ja fordításának /1624/ ajánlását száz forinttal honorálta. /-Dézsi Lajos Közlése IK, 1900. 218.1.- / De azért a szegény, örökösen adósságok-

kal küszködő Molnár sem jutott abba a helyzetbe, nem hogy "diszes palotát", hanem akár csak egy hitvány viskót építtessen magának!

I r o d a l m i s t a l l u m o k , amint ez pl. a francia udvarnál, főleg XIV.Lajos óta divatozott, Erdélyben nem voltak, s Bécsben is vajmi szűken adódtak. Utóbbiakra pedig magyar ember a legritkább esetben jutott. Így Sámbock János, a kiváló humanista 1566-ban megkapta az udvari történetírói címet s e minőségben 1568.január elseje óta előbb évi száz, majd kétszáz tallér fizetést huzott. /-Gulyás Pál: Sámbock János könyvtára. Bp., 1941. 22.l.-/ 1604-ben Mátyás főherceg Berger Illést nevezte ki udvari historiografussá /-Szinyei: Magyar írók. I. 934.k.-/, de évjáradékát elég rendetlenül folyósította a kamara. 1619-1621-ben például Berger egyetlen fillért sem kapott s a legnagyobb nyomorba jutott. Otrókocsi Fóris Ferencnek, a jeles orientálistának I.Lipót adott évdíjat /-Pintér Jenő Magyar irodalomtörténete. III. 100.l.-/, de ez az évdíj inkább a konvertitának, mintsem a tudósnek szólt. Viszont az ex-jezsuita Kollár Ádám Ferencnek, a bécsi udvari könyvtár magyar származású igazgatójának Mária Terézia 1775-ben kifejezetten írói érdemeire való tekintettel emelte fel 4000 frtra évi fizetését. /-Szinyei: Magyar írók. VI. 742.h.-/ Ugyanekkor magyar nemességet is kapott, amivel ő előtte irodalmi érdemekért csak Tinódit tüntette ki /1553/ a királyi kegy.

VIII. A KÖNYVEK FORGALOMBA HOZATALA

A könyvek forgalomba hozatalával h i v a t á s s z e -
r ü e n elsősorban a k ö n y v n y o m t a t ó k , azután
a k ö n y v k ö t ő k és végül a k ö n y v k e r e s k e -
d ő k , alkalmilag pedig maguk a szerzők, a papok és tani-
tók is foglalkoztak. Sokszor egy és ugyanaz a személy a könyv-
nyomtatást, a könyvkötészetet és a könyvárusítást egyidejű-
leg gyakorolta. A könyvkötésről szóló fejezetben felsoroltuk
mindazokat a könyvkötőket, akik egyidejűleg vagy később mint
könyvnyomtatók is szerepeltek.

Az első hazai k ö n y v n y o m t a t ó , akiről po-
zitiv adatunk van rá, hogy egyuttal h i v a t á s o s
k ö n y v k e r e s k e d ő is volt, Honterus Calixt bras-
sói nyomdász, aki 1563-ban János Zsigmond választott király
és erdélyi fejedelemtől kizárólagos engedélyt nyert arra,
hogy Brassóban könyvekkel kereskedjék. A fejedelem Gyulafe-
hérvárt 1563.július 12-én kelt rendelete egyuttal eltiltja
a külföldieknek, hogy Erdélyben és Magyarországnak az ő fenn-
hatósága alá tartozó területén könyvekkel kereskedjenek s ez
üzletág kizárólagos gyakorlását Honterus mellett Schessburger
János és Falk Ambrus kolozsvári lakosokra ruházza. /-Iványi
Béla közl. M.Kvvszle, 1930. 297.1.-/ E rendelet azért is fon-
tos, mert igazolja, hogy az erdélyi fejedelemben megvolt az
a szándék, hogy a könyvek árusítását privilégiumhoz kösse.
De hogy szándékát mennyiben tudta megvalósítani, azt eddig

nem sikerült tisztázni. Annyi bizonyos, hogy az 1578.évi nagysebeni Canonica visitatio megemlíti a vándor könyvárusokat /Buchführer/, akiknek megtiltja, hogy terméketlen, haszontalan könyveket hozzanak be és árusítsanak Erdélyben. /-V.ö. Korrespondenzblatt. 1886. 117.1.-/ Erre az intézkedésre aligha lett volna szükség, ha a fejedelmi privilégiumot valóban respektálják. Sőt arra is van eset, hogy a városi hatóság egyenesen szembehelyezkedett a fejedelmi rendelkezésekkel. Így például a nagysebeni városi tanács 1631-ben a Brandenburgi Katalin fejedelemasszony által Fröhlich Dávid ismert naptárkészítőnek adott kizárólagos szabadalmával nem törődve, felhatalmazta Pistorius Márk szebeni könyvnyomtatót, hogy saját készítésű naptárait a vásárokon árusíthassa. /-Uo. 1882. 65-66.1.-/

Gutgesel Dávid XVI. századvégi bártfai nyomdászról tudjuk, hogy mielőtt felállította tipográfiáját, könyvek árusításával foglalkozott s ezt az üzletágat hihetőleg mint könyvnyomtató sem hagyta abba. Nem tartozott a jó fizetők közé: legalább Scharffenberg Crispin tekintélyes boroszlói könyvkereskedőnek a tőle 1571-ben beszerzett könyvek vételárával még 1576-ban is adósa volt. /-Ábel Jenő: A bártfai Sz. Egyed-templom könyvtárának története. Bp., 1885. 116-117.1.-/ Őzvegy Helfai Gáspárnéről és Komlós Andrásról szintén van arra nézve pozitív adat, hogy hivatásszerűen kereskedtek könyvekkel. Nevezetesen Heltainé Komlóst, minthogy a tőle átvett könyvek árának kiegyenlítésével késlekedett, 1575.március elsején törvény elé idéztette. /-Csürös i.m. 50.1.-/ Ez utóbbi adat azért fontos, mert a legrégebb hazai bizonyíték arra nézve, hogy tipográfusaink idegen műhelyek termékeit is árusították. Ez a gyakorlat a további századok folyamán is tartotta magát. Brewer Lőrinc, a jeles lőcsei könyvnyomtató 1640-1641-ben több könyvet szállítván sógorának, egy kassai kereskedőnek, ezek sorában olyanok is akadnak, melyeket ő egyáltalán nem adott ki /Vergilius/, vagy csak később utánnymatott, hihetőleg a nagy keresletre va-

ló tekintettel. /-Terentius, valószínűleg a Heinsius-féle kiadásban, mely Szabó RMK. II. szerint csak 1685-ben jelent meg Lőcsén és Cicero: Epistolarum libri IV Sturmius-féle kiadása, mely 1684., 1690. és 1700. RMK. II. 1545., 1663. és 2002. évi utánnomásokban látott napvilágot Lőcsén. Vö. Ifj. Kemény Lajos: Adatok Brever Lőrinc életéhez. M. Kvszle, 1894. 96. l.-/

A legrégebb eddig ismert hazai k ö n y v á r u s i j e g y z é k a Catalogus librorum qui in Academica Societatis Jesu Typographia venales habentur, melyet 1710-ben tett közzé a nagyszombati jezsuita nyomda /-Ráth György unikum példányából in extenso kiadva A legrégebb magyarországi könyvtárjegyzék 1710-ből c. M. Kvszle, 1888. 59-84. l.; az egyetemi nyomda történetirői nem ismerik!-/ , saját kiadványaiban kívül idegen officinák kelendőnek ígérkező termékeit is felsorolja Libri qui aliudne adferentur felírás alatt. Összesen 46 idegen kiadványt tartott ez a nyomda ekkor raktáron, köztük különféle Breviariumokat, Diurnalekat, a Martyrologium Romanum-ot, Bonfini és Istvánffy Historia-ját, Sennyey László Examen quadripartitum ordinanorum-át /A pap-pá szentelendők vizsgálja négy részben./, valószínűleg az 1708. évi kölni kiadásban, melyet a nagy keresletre való tekintettel 1721-ben és 1750-ben maga is utánnomott /- L. Szinyei, Magyar írók. XII. 915. h.-/ és a kálvinista Szenczi Molnár Albert Lexicon-át, amin a magyar és latin Dictionarium valamelyik kiadása értendő.

A debreceni városi nyomda XVIII. századi leltáraiban pedig állandóan szerepel Melchioris János Fundamenta theologiae c. munkája, amelyet 1701-ben nyomtatott ki Misztótfalusi Kis Miklós Kolozsvárt, s amelyből a debreceni officina úgy látszik több száz példányt vett át megjelenésekor bizományba. /-Zoltai Lajos: Debrecen város könyvnyomdájának XVIII. századbeli működése stb. 16. l.-/ Zalonyi Nagy János nagyvárad-i kompaktor /aki valószínűleg azonos a Zoltai i. m. 17. l.-jén emlegetett Zalányi Nagy Józseffel/ 1732. decemberében Notten-

142

stein János György budai könyvnyomtatótól nemcsak az utóbbinak saját, hanem a nagyszombati jezsuiták kiadványaiból is egész sereg könyvet rendelt. /-Cárdonyi Albert: Magyarország. könyvnyomdászat stb. 35.1.-/

Nyomdánk éppugy, mint már a XVI.században Heltainé, nem érték be azzal, hogy maguk árusítsák sajtójuk termékeit, hanem b i z o m á n y o s o k útján terjesztették őket szerte az országban. Sőt, ha erre mód kínálkozott, az ország határain túl is! Így a nagyszombati nyomda bécsi bizománysosa a XVIII.század elején Endtner Márton, 1775-ben pedig Bernardi Ágoston ottani tekintélyes könyvárus volt. /-Egyet.nyomda tört. 60. és 191.1.-/ Zoltai a provizori jelentések alapján az 1730-1760 közé eső időből Magyarország és Erdély területéről a debreceni nyomdának nem kevesebb mint 41 bizománysót állította egybe, akik - Telegdi Sámuelné kolozsvári tipográfus kivételével - valamennyien kompaktorok voltak. A nagyszombati nyomda 1775.évi bizománysosai között /-jegyzéküket l. Egyet.nyomda tört. 191.1. a 141.sz.jegyzetben-/ a könyvkötők mellett néhány könyvkereskedő, plébános, tanárféle és - egy sóperceptor is akadt.

A p a p o k könyvterjesztő szerepére egyébként a legrégebb hazai adat a XVI.század utolsó negyedéből való. Debreczeni János szántói, majd károlyi prédikátor 1576 /?/ évi könyvjegyzéke, mely a debreceni - sajnos - névszerint meg nem nevezett könyvkötőnek bekötésre adott könyveket sorolja fel, világosan amellett bizonyít, hogy a prédikátor a könyvek eladásával hivatásszerűen foglalkozott. A jegyzékben ugyanis Melius Péter Szent János jelenésének magyarázatja /-RMK. I. 69.-/ 25 példányban, Molnár Gergely Grammaticá-ja /-RMK. II. 72.,93.,94.v.102.-/ 21 példányban, Nagy Bánkai Mátvás Az vitez Hunyadi János viadaljai es io szerenczeje /-RMK. I. 107.-/ 52 példányban, Ilosai Péter Historia Alexandri Magni-ja /-RMK. I. 102.-/ 28 példányban, Temesvári István Historia a kenyérmezei győzedelemről /-RMK.I.73.-/ 14 példányban, a Historia Matie regis c. mű, amely cím alatt

valószínűleg Görcsöni Ambrus széphistóriájának egy ma már ismeretlen kiadása lappang, 67 példányban, a Historia de Turcarum profligatione per Italus facta in mari 30 példányban s végül Westhemer Libellus troporum c. tankönyve /-RMK. II. 88.-/ 70 példányban szerepel. Ez csakis úgy érthető, ha feltesszük, hogy Debreczeni János a könyveket árusítás céljából szerezte be. /-Zsinka Ferenc: Magyar protestáns egyháztörténeti adattár. Bp., 1928. XII. 23-24.1.-/

A könyvek hivatásos terjesztői mellett a szerzők és könyvnyomtatók r o k o n a i , b a r á t a i é s p á r t f o g ó i is közreműködtek a sajtótermékek értékesítésénél. Így Bornemisza Péter saját nyomdájában megjelent könyveinek árusítására sógora, Máriásy Ferenc is vállalkozott. /-Közlemények Szepesvármegye Multjából. XVII. 158.1. Iványi .-/ Végül arra is tudunk esetet, amikor a könyvedvelő urak küldönc útján hozatták el a szerzőtől könyveit. Így Melyth Ferenc Diósgyőrött 1572.november 19-én Nagy György olsóci szolgájához intézett levelében szóvá teszi, miért nem juttatja el hozzá azt a három könyvet, melyet Meliustól hozott meg. /-Lukcsics Pál: XVI.századi magyar irodalomtörténetre vonatkozó újabb levelek a zsélyi levéltárból. IK 1930. 226.1.-/

A könyvek legfőbb terjesztői azonban a k ö n y v - k ö t ő k voltak, még pedig nemcsak nálunk, hanem a sokkal fejlettebb irodalmi viszonyok közt élő Németországban is. Christoph Birch XVI.századi lipcsei kompaktor például valóságos mintaképe volt az ilyen könyvkötőnek és könyvkereskedőnek. A lipcsei kompaktoroknak nemcsak nyílt üzletük volt a kicsiben való eladáshoz, hanem a nagybani eladásban is élénk részt vettek. Idegen könyvárusok tőlük szerzik be a vásáron kötött könyvszükségletüket. Emellett antikváriátussal is foglalkoztak, bizományosai voltak az idegen könyvkiadóknak, sőt, elvétele a saját kiadói üzletekbe is belementek. /-V.ö. Kirchoff: C.Birch Buchbinder und Buchführer in Leipzig. Archiv für Geschichte des Deutschen Buchhandels.

1892. 11-62.1.-/ Ha a cégbe nem állott könyvkereskedőkkel valami nézeteltérésük támadt, a felsőbbség rendszerint nekik adott igazat. /-V.ö. F.H.Meyer: Buchbinder und Buchhandel. Uo. 63-72.1.-/

Magyarországon az e l s ő ilyen nagyobb szabású könyvkereskedői tevékenységet is kifejtő könyvkötő Gallen János volt. Külföldi származása lehetett, mert csak 1581-ben nyert Kassán polgárjogot. /-L. Kemény Lajos: Adalékok a kassai könyvmásolók stb. történetéhez. M.Kvszle, 1910. 190.1.-/ Báthori Zsigmond Gyulafehérvárt 1582.junius 24-én kelt rendeletével fölhatalmazta, hogy külföldről behozott könyveit - hacsak tiltott dolgokat nem tartalmaznak - a fejedelem területén mindenütt árusíthassa. /-L. Ernyey József: Adalék a XVI.századi hazai könyvkereskedelemhez. M.Kvszle, 1928. 85-86.1.-/ Gallen János 1583-ban halt el, s h a g y a t é k i l e l t á r a latin, német és cseh nyelvű kiadványok, továbbá néhány francia, görög és héber mű mellett, egész seereg magyar könyvet is felsorol, még pedig a raktáron lévő példányok számának és becsértékének feltüntetésével. A könyvek egy része kötetlenül, más része pergamenbe fűzve, ismét más része bekötve szerepel a leltárban. /-L. Kemény Lajos: Egy XVI.századbéli könyvkereskedő raktára. M.Kvszle, 1895. 310-320.1.; a leltárban szereplő magyar könyvek jegyzékét ugyanó a M.Kvszle 1887. 136-138.1. is közölte.-/

A könyvanyag t u d o m á n y o s r é s z e néhány krónikán, jogi és nyelvészeti kézikönyvön kívül - a kor érdeklődésének megfelelően - főleg protestáns teológiai munkákban volt gazdag. Luther és szorosabb követői: Brentius, Chemnitius, Chytreus, Flacius Lessius, Maior /Gross v.Joachimstal/, Musculus, Selneccerus, Erasmus, Sercerius és Simon Pauli, Melanchthon és a philippinisták sorából Peucer meg Spangenberg, a zwingliánus Bullinger s végül Kálvin János, hogy csak a legnevezetesebbeket említsük, vannak képviselve a leltárban. Munkáik közül egyiket-másikat több példányban is raktáron tartotta. Így a Kálvin-féle Instituti-

ones-t három példányban.

A könyvkészlet zömét azonban az akkor divatos iskolai auktorok mellett a latin, magyar, német és cseh t a n - k ö n y v e k , káték, a német és magyar széphistóriák, sorsvetőkönyvek s több effélek teszik. Igen tanulságosak az ezekre vonatkozó adatok, mert mindennél jobban megvilágítják Galen vevőközönségének érdeklődési körét. A legkelendőbb cikk úgy látszik a Molnár-féle Grammatica compendiosa /-RMK. II. 148. és 313.-/ volt, mely négyszer szerepel a leltárban. Egyszer 12 példánya 19 dénár, másszor 89 példánya 5 frt 87 dénár, harmadszor 103 példánya 6 frt 78 dénár s végül negyedszer példányszám feltüntetése nélkül 40 dénár értékben. A káték sorából Brentius, Claius, Feranarius, Fischer, Lossius, Luther, Melanchthon, Stöckel és Trotzendorff latin vagy német katekizmusait tartotta raktáron, jobbára 1-3 példányban. Kivétel a Luther-féle Parvus catechismus, mely 14 példányban, a szerző megnevezése nélkül szereplő, de valószínűleg szintén Luther-féle "kleine Catechismi", mely 36 példányban, s a Stöckel-féle Catechesis, mely 46 példányban állott rendelkezésre. Nagyobb példányszámmal szerepelnek még a leltárban a következő kiadványok: a Donatus-féle elemi latin nyelvtan /41 péld./, Erasmus: Colloquia /5 s esetleg még 3 péld./, Freigius: Grammatica latina /10 péld./, Grammatica graeca /7 péld./, Musica /15 péld./, Linacer: Compendium /6 péld./, Lutheri Gesangbuch /10 péld./, Medler: Compendium /6 péld./, Sturm: Epistolae, amin valószínűleg Cicero leveleinek iskolai kiadása értendő /23 péld./, Vergilius: Bucolica /17 példány/; a névtelenek sorából: Bergreim /20 péld./, Deutsche Lieder /126 péld./, Einmal Eins /7 péld./, Figur und Wahrheit /23 péld./, Gespräch Petri mit Christo /14 péld./, Planetenbüchl /12 péld./, Sibylla Weissagung /18 péld./, Süssnaspieß /11 péld./, Traumbüchl /36 péld./.

A m a g y a r könyvekre vonatkozó adatokat, amelyek minket elsősorban érdekelnek, a következőkben ismertetjük: Heltai: Az biblianac negyedic része /-RMK. I. 28.-/egy frt-146

ra, Vigasztaló könyvecské-je /-RMK. I. 32.-/ négy példányban
 70 dénár, Wy testamentum-a /-RMK. I. 56.-/ füzve 72 1/2 dé-
 nár, kötve 1 frt 50 dénár, Száz fabulá-ja /-RMK. I. 58.-/
 három példányban 1 frt 32 dénár, Chronicá-ja /-RMK. I. 118.-/
 füzve 1 frt 18 1/2 dénár, kötve 1 frt 50 dénár, Isteni
 dicsiretei /-RMK. I. 347.-/ három kötött példányban 1 frt 20
 dénár, a magyar Soltárok /-RMK. I. 41.; Sztripszky 187.
 sz./ 9 példány 4 frt 3 dénár, egy közelebből meg nem ma-
 tározható magyar Biblia 4-rétben kötve 1 frt 25 dénár, az
 Inquisitio Hispanica, amelyen talán Heltai Háló-ja /-RMK. I.
 81.-/ értendő, egyszer 31 dénár, másszor pergamenbe füzve
 40 dénár van becsülve. Melius Herbarium-a /-RMK. I. 141.-/
 négyszer is szerepel a leltárban. Az egyik példány 1 frt 20
 dénár, a másik 1 frtra, a harmadik kötve 80 dénár van
 értékelve, míg a negyedik tétel alatt szereplő négy példány
 együttesen 1 frt 10 dénár van fölvéve. Kulcsár Postillá-ja
 /-RMK. II. 250.-/, valamint Werbőczy Hármaskönyv-ének mind
 latin /-RMK. II. 130.-/, mind magyar /-RMK. I. 87.-/ kiadá-
 sa egy-egy frtra van téve. Az életnek kutfeje c. brassói
 nyomtatvány hét példányát mindössze 95 dénár becsülték a
 leltározók, míg Fons vitae címen ugyanez a könyv vagy talán
 latin eredetije hat példányban - igaz, hogy kötve - 2 frt
 50 dénár értékben szerepel a jegyzékben. Valószínűleg a Va-
 sárnapokra és ünnepnapokra szóló evangéliumok valamelyik ki-
 adása lappang a jegyzék két tétele alatt, melyet Kemény egy-
 szer Egba-, másszor Eglá-nak olvasott; az első 22 példányt
 említ 2 frt 64 dénár, a második 26-ot 4 frt 86 dénár össz-
 értékben.

Igen gazdag volt a raktár nemcsak német, hanem magyar
 s z é p h i s t ó r i á k b a n is. Amennyiben a roppant
 csonka címek alapján megállapíthatjuk, utóbbiak sorából töb-
 bek között a következőket tartotta Gallen raktáron: Csengeri
 András: Historia Josephi Judaei /-RMK. I. 101., 125., 168. vagy
 188.-/ öt-öt példány egyszer 30, másszor meg 32 dénár, is-
 meretlen számú példányai pedig 22 dénár értékben; Bogáti

Fazekas Miklós: Szepe historia az tőkellertes Asszony állatokról /-RMK. I. 128.-/ 9 dénár értékben; ugyanettől Az Ötödik része Mattyas kiraly dolgainac /-RMK. I. 129. vagy 166.-/ 6 példánya 66 dénár értékben; Ester dolga /-RMK. I. 131.-/ 4 példánya 13 dénár értékben; Az Fortunatusrol valo szepe historia /-RMK. I. 343.-/ 4 példánya 75, egy példánya 20 dénár értékben; Göröcsöni Ambrus: Szepe ieles historias enek... Matyas kiralynac... historiaja /-RMK. I. 132. vagy 180.-/ 8 példánya 118 dénár, ismeretlen szamu példányai pedig 35, illetve 16 dénár értékben; Huszti Péter: Aeneis /-RMK. I. 185. vagy 192.-/ 10 példánya 1 frt 4 1/2 dénár értékben; Istvánfi Pál: Szépe roevid cronica... Volter kirallyrol /-RMK. I. 105. vagy 169.-/ 10 dénár értékben; Poncianus historiaia /-RMK. I. 192.-/ 7 példánya 1 frt 70 dénár s két más példánya 27, illetve 28 dénár értékben; Salamon és Markalf /-RMK. I. 133.-/ 10 dénár értékben; Salánki György: Historia cladis turcicae ad Nadudvar /-RMK. I. 181.-/ 13 dénár értékben; Szakmári Fabricius István: Historia ex Parteny Nicensis de Amatorys /-RMK. I. 134.-/ 3 példánya 13 dénár értékben; Szegedi Veres Gáspár: Szepe roevid historia ket nemes ifiaknak igaz baratsagokrol /-RMK. I. 144. vagy 172.-/ 10 példánya 33 dénár értékben; Sztárai Mihály: Achab kyal hytetlensegeröl /-RMK. I. 182.-/ 10 példánya 37 dénár értékben; Sztárai Miklós: Az viz ezönnec historiajarol /-RMK. I. 182.-/ 44 dénár értékben; Tinódi Sebestyén: Historia Sigmond chazar fogsagorol /-RMK. I. 113.-/ 10 példánya 49 1/2 dénár értékben; Torkos János: Historia Regis Absolom /-RMK. I. 338.-vagy 352.-/ 5 példánya 44 és 4 példánya 22 dénár értékben; Vajda-Kamarási Lőrinc: Ighen szepe historia az Jason hazassagorol /-RMK. I. 183.-/ 12 példánya 38 dénár értékben; Valkai András és Nagybánkai Mátyás: Ket szepe historia /-RMK. I. 174.-/ 61 dénár értékben. Végül a névtelen Historia excidii Troiani /-RMK. I. 120.-/, ha ugyan ez lappang a Historia Paradis cím alatt, 24 dénár értékben.

Igen keresett lehetett Frisius Arithmetica-já is, mely-

ből Gallen hét példányt tartott raktáron 34 1/2 dénár értékben, csak az a kérdés, vajjon az eredeti latin kiadásról vagy a debreceni magyar /-RMK. I. 123. vagy 136.-/ átdolgozásról van-e szó? De mindez adatoknál becsesebb a leltárnak az az adaléka, mely Euripides egyik, közelebből meg nem jelölt, tragédiájának magyar fordítására vonatkozik. Milyen kár, hogy az 59 dénárra értékelt hat példány közül egy sem került az utókorra. Méltó párja volna Bornemisza Péter sokáig lappangott Elektra-fordításának, s így is ékesen szóló bizonyága a hazai humanizmus XVI. századi virágzásának! Végül igen figyelemre méltó az a körülmény, hogy a hagyatékban 3 frtra értékelve Gesner, a jeles zürichi polyhistor Bibliotheca universalis-a, az első nemzetközi jellegű bio-bibliográfia is előfordul, melyet Gallen bizonyára nem eladásra, hanem az üzlete lebonyolításához szükséges kézikönyvként szerzett be.

Gallen János azonban mind bibliográfiai képzettség dolgában, mind könyvkészletének gazdagságát tekintve alighanem kivételes jelenség volt könyvtárossal is foglalkozó könyvkötőink hosszú sorában. Azt hisszük, sokkal közelebb járunk az igazsághoz, ha bibliopola-kompaktoraink könyvkészletét illetően azt a l e l t á r t tekintjük szokványosnak, amelyet 1714. július 17-én vettek fel a nemrég elhunyt Wiszt Gáspár kassai könyvkötő áruraktáráról. /-V.8. Kemény Lajos: Egy XVIII. századbeli könyvraktár. M. Kvszle, 1912. 158-161. l.-/ Ebben a jegyzékben valamire való tudományos munka Moesch Lukács piarista Lucas a S. Edmundo néven kiadott Vita Poeticájának s a névtelen Dictionarium germanicum-nak egy-egy példányán, valamint a Juris civilis [Liber?] három bekötött, két in crudo lévő s egy csonka példányán kívül alig akad; a többi mind elemi és középiskolai tankönyv, katolikus, luteránus és kálvinista katekizmus, énekeskönyv meg népies építő irat. Példányszám dolgában az ábécés könyvecskék különböző kiadásai /együttesen 480 kötött és 1200 kötetlen példány/ vezetnek. A káték sorából a legtöbbet a Canisius-féle katolikus katekizmusokból tartott raktáron /85 példány, amiből

a latin kiadásra 21, a latin-magyarra 50, a németre 10 és a csak magyarnyelvűre 4 példány esik/. Ezt követi a kálvinista Keresztyén hitnek fundamentomi /-Debrecen, 1704. Sztripszky 2905.sz. 65 péld.-/ és Enyedi Sámuelnek a református iskolákban igen elterjedt Praecepta morum-a valamelyik lőcsei kiadásban /53 péld./, míg a Nagy kálvinista katekizmus, az un. Palatinusi káté mindössze 8 példányban szerepelt Wiszt kompaktor raktárában. A Luther-féle káté kiadásai közül csupán a tót nyelvű szerepel a leltárban /21 péld./, de meglehet, hogy a Catechesis germanica vulgo Kinderlehre /19 péld./ is ennek egy változata. Ha még megemlítjük a leltár Enchiridion vel Kleine Catechismus /3 péld./ és az Epitomes Catecheticae Ulmensis /6 péld./ c. tételeit, úgy a raktár egész káté készletét kimerítettük. A tankönyvek sorából a legtöb- bet Comenius Vestibulum-ából /34 péld./, Buzinkay Mihály Compendium logicum-ából /valószínűleg az 1702.évi lőcsei kiadásban, 25 péld./, Molnár Gergely Grammaticá-jából /15 péld./ és Leonhard Culmann De 8 partibus orationis-ából /13 péld./ tartott raktáron, míg Emanuel Alvareznek a jezsuita iskolákban használatos tankönyveiből jóval kisebb készlettel rendelkezett. /A Prosodiá-ból 7, a Principiá-ból 3 s a Syntaxis-ból pláne csupán 2 példánnyal!/ Meglepően kis készlete volt a magyar /11 péld./ és a német /5 péld./ Evangélium-ból és Szent Dávid 150 soltári-ból /3 péld./ a Szegedi Gergely-féle református Énekeskönyv-ből /9 kötött és 2 kötetl. péld./, Balassa-Rimai Istenes éneki-ből /9 péld./. Az ajtatossági könyvek közül példányszám dolgában a Kleiner Seelenschatz /21 péld./ és a Rosenkrantz /11 péld./ vezet, míg az Aranylánc, a Mennyszózat tárháza, a Hétnapi utitárs, a Kleiner Seelenwecker és a Messbuch 5-5 példányban maradt a hagyatékban vagy azért, mert nem igen, vagy mert nagyon is keresték őket. Ez a jegyzék valóságos igazolása Misztótfalusi Kis Miklós feljajdulásának: "Derék könyveket itt hijjába nyomtatnánk, ha lehetne-is: efféle aprólék déb-dábon, a' mi oltsó, még-is inkább kapnak". /-Mentsége. 82.1.-/

A könyvkötők könyvárusi tevékenysége egyébiránt nem tekintendő valami esetleges mellékfoglalkozásnak, hanem hivatalosuk integráns részének. Ez tudomásunk szerint legelőször I. Lipót király 1700. június 11-én Bécsben kelt privilégiumában jut kifejezésre, mellyel Köhler Mihály és Rösch Jakab eperjesi, valamint Steinhübel János György és Grams János Jakab lőcsei könyvkötők kérelmére a lőcse-eperjesi bibliopola és compactor-céh 22 pontból álló német nyelvű céhszabályait megerősítette. /-Iványi Béla 1926. I. 12. kelt levélbeli szives értesítése.-/ Ezt az álláspontot képviseli továbbá a budai könyvkötők 1767. július 7-én a helytartótanácsához benyújtott céhszabálytervezetének 11. pontja is, mely kimondja, hogy a céh tagjai a királyság területén mindennemű engedélyezett könyvkötészeti és könyvárusi cikkekkkel /Buchbinder- und Buchführer-Waaren/ szabadon kereskedhetnek. /-Idézi Gárdonyi: Magyarországi könyvnyomdászat stb. 34. l.-/

Mind a könyvnyomtatók, mind a könyvkötők a könyveket nagyban és kicsinyben egyaránt főleg az országos és heti vásárokon hozták forgalomba. Sőt a nyomdászok nem egyszer a vásárokon tettek szert újabb megrendelőkre. Így Rohácz Menyhért eperjesi rektor 1601-ben az ottani vásáron adta át Klöss bártfai nyomdásznak kinyomtatásra Malus Pál Epitaphia c. kéziratát. /-L. Ráth György: Gradeczi Horváth és Lám vitája. ITK. 1894. 157. l.-/ A vásárok alkalmával még az illető városban székelő officinák sem resteltek kimenni a piacra, hogy sátruk ponyvája alatt árusítsák sajtójuk termékeit. A debreceni városi nyomdának például még a XIX. század első évtizedében is külön sátra volt az ottani országos vásárokon, /-L. Csürös i. m. 163. l.-/ s hogy nem hiába, azt az 1754-57. évből fennmaradt számadások is igazolják, amelyekben legnagyobb bevételi összeggel következtesen az április, vagyis a debreceni nagy vásár hónapja szerepel. /-Uo. 223. l.-/ Csürös szerint "egy tanácsvégzés intézkedett afelől, hogy a debreceni rendes vásárok alkalmá-

val a debreceni könyvnyomtatónak konkurrensse ne legyen"./-Uo. 163.1.-/ Kár, hogy nem árulja el, mikor kelt ez a tanácsvégzés? A XVII.század végén még aligha állt fenn ez a korlátozás, mert különben a Németalföldről hazatérő Misztótfalusi Kis Miklós nem árusíthatta volna a debreceni vásáron a magával hozott Bibliá-kat és Soltár-okat. A vásárokon kirakodó könyvkötők is ilyenkor szerezték be a helybeli, vagy a vásárokon megjelent idegen könyvnyomtatók produktumait. Később a megrendeléseket küldöncök útján is lebonyolították. E célra többnyire az utazó diákokat használták fel. Így tudjuk, hogy Z.Nagy János váradi könyvkötő a Nottenstein János György által 1733.januárjában neki szállított könyvek el nem adott példányait Dimcsik Tamás diák uram útján származtatta vissza. /-Gárdonyi: Magyarországi könyvnyomdászat stb. 36.1.-/

Az ilyen távrendeléseket a könyvnyomtatók k i a d - v á n y j e g y z é k e i tették lehetővé. Az első kiadvány-jegyzék, mely ránk maradt, a nagyszombati nyomda már említett katalógusa 1710-ből, mely összesen 390 könyvcimet tartalmaz. Ezek közül 75 magyar, 15 német és 25 szláv; a többi mind latin. Ugyanez a vállalat 1753-ban és 1770-ben újra kiadta katalógusát, még pedig az 1710.évinél egyre nagyobb terjedelemben. /-V.8. Egyet.nyomda tört. 119. és 120.jegyz. a 184.lapon. A 91.lapon olvasható szöveg szerint az 1770.évi könyvjegyzék több mint 30 oldalas, vagyis az 1710.évinek kétszerese.-/ Jóval jelentéktelenebb ennél a debreceni városi nyomda Exemplárok catalogusa, mely 1778-ban készült 300 példányban, fél ivnyi terjedelemben. /-Zoltai: Debrecen város könyvnyomdájának 18.századbéli működése stb. 25.1.-/ Ennek s nem - mint Hellebrant helytelenül vélte - egy korábbi 1762 körül megjelent kiadásának egy példánya megvan a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának egyik kolligátumában. /-Hellebrant Árpád: Magyar könyvárjegyvezék a 18.századból. M. Kvszle, 1917. 99-102.1. Zoltai figyelmét ez az ó szempontjából fontos közlemény elkerülte. Hellebrant a hely, év és nyomda jelzése nélküli 42 cm hosszú és 12 cm széles egyleve-

les nyomtatványról föltételezi, hogy azt Margitai adta ki. De ha összevetjük az itt felsorolt könyveket és árukat Zoltai egybeállításával, kétségtelenné válik, hogy valóban a debreceni nyomda kiadvány-jegyzékével van dolgunk. V.ö. Bertók Lajos: "Exemplárok Cathalogusa" stb. M.Kvazle, 1955. 305-307.1.-/

Ezek mellett a viszonylag nagyobb szabású kiadói tevékenységet kifejtő nyomdai üzemek mellett, úgy látszik a jelentéktelenebb officinák is szükségét látták annak, hogy tömegfogyasztásra szánt cikkeiket nyomtatott kiadvány-jegyzékek útján propagálják. Ezek egyikét, a budai Nottenstein János György 1733.évi Catalogus librorum-át, ezt a kéthasábos egyleveles apró nyomtatványt, egy peres ügy mellékletként megőrizte számunkra a véletlen. /-Hasonmását l. Gárdonyi: Magyarországi könyvnyomdászat stb. 1.mell.-/

Kérdés mármost, vajjon ezek a kiadvány-jegyzékek az olvasóközönségnek vagy pedig a könyvek terjesztőinek voltak-e szánva? Aligha tévedünk, ha föltesszük, hogy ezek a katalógusok kizárólag a viszontelárusítók, tehát első sorban a könyvkötők és a könyvkereskedők tájékoztatására szolgáltak. A debreceni jegyzékben pl. két olyan könyv szerepel, amelyek ára 14 és 2/7. dénárra van téve, ami csakis nagybani ár lehetett. A Nottenstein-féle jegyzék pedig szinte kizárólag olyanfajta irodalmat ölel fel, melynek publikuma nem katalógusokból, hanem a ponyván vagy a könyvesboltban tájékozódik. Éppen ezért kockázatos dolog a jegyzékekben szereplő árakat mai értelemben vett bolti áraknak tekinteni, azaz olyanoknak, amennyiért a kifizető a könyvek birtokába juthatott. Nottenstein ugyan a budai tanács elé terjesztett panaszában azt állítja, hogy Nagy János váradi könyvkötőnek a nyomtatott katalógusban feltüntetett áraknál olcsóbban szállított, ez azonban vagy nem igaz, vagy pedig fel kell tételeznünk, hogy a katalógus árai magyar, a számla árai pedig rajnai forintokban értendők. Így pl. a katalógusban szereplő Alphabeticus liber latino-hungaricus-ból és ABC Büch-

lein-ből 100-100 példányt 3-3 frton, a 10 dénártra tett Murányi Venus-ből pedig 50 példányt 5 frton kapott a váradi kompaktor! /-Gárdonyi i.m. 37.1.-/

Az első ismert szorosabb értelemben vett hazai k ö n y v k e r e s k e d ő /bibliopola, Buchführer/, aki, legalább amennyire tudjuk, könyvkötéssel nem foglalkozott, Steinhofér szerint /-A könyv története. Bp., 1915. I.65.1.-/ valami Ambrus nevű e p e r j e s i könyvkereskedő volna 1542-ben. Ez azonban alighanem tévedés. Ambrus ugyanis Márton kassai könyvkötő és könyvárus szolgája /Knecht/ volt, aki mint ilyen már 1535-ben szerepel Kassa város jegyzőkönyvében gazdája két késedelmeskedő vevőjének, György diáknak s egy közelebbiről meg nem nevezett rozсныói lakosnak tartozása behajtásánál. /-Kemény Lajos: Adatok a kassai könyvmásolók stb. történetéhez. M.Kvszle, 1910. 188.1.-/ Alighanem hasonló ügyben járt el gazdája megbízásából 1542-ben Eperjesen, ahol Márton kompaktor 1542-43-ban is üzleteket kötött, de mint Steinhofér megjegyzi, több sáfrányt és borsot adott el, mint könyvet. Mi lett e sokoldalú férfitovábbi sorsa, nem tudjuk.

Valamivel többet tudunk Guttler Gáspár eperjesi könyvkereskedőről, aki 1547-1563.között sűrű üzleti összeköttetésben állott Kassával. Tipikus vándor-könyvárus volt, aki áruival egész Erdélyig elkalandozott. 1561-ben Gyulafehérvárt - valószínűleg tiltott könyvek forgalomba hozatala miatt - fogságba vetették, és János Zsigmond fejedelem csak Eperjes városa közbenjárására bocsátotta szabadon. /-Kemény i.c. M.Kvszle, 1910. 190.1.-/ Később azután kivándorolt vagy visszavándorolt Boroszlóba.

B á r t f a első könyvkereskedője, akinek nevével először 1548-ban találkozunk, Dudling Kristóf volt, aki Melanchton Fülöp bártfai bíró ajánlatára 110 frt ára könyvet kapott hitelbe Goltz Móric wittenbergi könyvkereskedőtől, de tartozását többszöri sürgetés dacára még 1566-ban sem rendezte.

Kétségtelenül azonos azzal a "bártfai Kristóf, magyarországi jámbor könyváros"-sal, aki Wittenbergben érintkezésbe lépett Batizi Andrással s rávette, írnia meg a Keresztyéni tudomán-rol való könyveczké-t /-RMK. I. 23.-/, amelyet azután 1550-ben Lazarz Andrysovicz, híres krakkói nyomdász adott ki. Vajjon Dudlingnak része volt-e a kis könyv kiadásában, azt az előszó nem árulja el.

Cromer Lénárt kassai jegyző egy 1560.január 5-én kelt leveléből ismerjük az egyébként meg nem nevezett b e s z - t e r c e b á n y a i könyváros szomorú sorsát. A hatóság egész könyvkészletét lefoglaltatta és lebélyegeztette, Péchy Gáspárt pedig azzal a császári paranccsal küldték a helyszin-re, hogy a szerencsétlen könyvárust megkötözve szállítsa Bécsbe. Jóakarói figyelmeztetésére azonban kerekét oldott s Péchy dolga végezetlenül tért vissza a császárvárosba. /-Kemény Lajos i.c. M.Kvszle, 1910. 190.l.-/ A könyvárosok készletének lefoglalása később is divatozott. Sátor Péter komáromi kompaktor és Fülöp Mihály egész áruraktárát 1740-ben a nagysallói /Bars-vm./ vásáron pandurokkal foglaltatta le az ottani plébános. /-Steinhofer i.m. I. 74.l.-/

Tekintélyes könyvkereskedő lehetett Péter p o z s o - n y i bibliopola, mert 1587-ben őt bizták meg azzal, hogy Baranyay István érseki jószágigazgató társaságában megbecsülje néhai Mossóczy Zakariás nyitrai püspök könyvtárát. /-Iványi Béla: Mossóczy Zakariás és a magyar corpus iuris keletkezése. Bp., 1926. 101-102.l.-/ Csupán a nevük maradt fenn Fabri Márton /1549/ selmezbányai, Valentin /1550/ brassói és Schultth János /1562/ nagyszombati könyvkereskedőknek, míg Wildt György özvegyéről legalább annyit tudunk, hogy a XVI. század vége felé hét évi szabadalmat kapott külföldi könyvek behozatalára és Nagyszombaton való árusítására. /-Steinhofer i.m. I. 66.l.-/

A XVI-XVII.század fordulóján tekintélyes könyvkereskedő lehetett L ó c s é n Brever Brunó, aki ily minőségben

1594-96-ban és 1627-33-ban szerepel a lőcsevárosi iratokban. A XVII.századból mindössze három könyvkereskedő nevét ismerjük, s ezeket is csak kiadványaik alapján. Ezek a nagyszebeni Fiebick Benjamin, aki 1616 és 1622 közt egy-egy német énekes- /-RMK. II. 371.-/ és zsolttáros-könyvet /-RMK.II.377.-/, továbbá Károli Péter közkedvelt elemi görög nyelvtanát /-RMK. II. 426.-/ is kiadta, mely utóbbihoz tíz évre szóló fejedelmi privilégiumot is nyert; azután a pozsonyi Schaffer Dávid, aki 1670-ben /-RMK. II. 1254.-/ és Schaffer János Keresztély, aki 1698-ban /-RMK. II. 1943.-/ hozott ki egy-egy kötetet.

A k ö n y v e s b o l t egyik legrégebb hazai á b r á z o l á s a Comenius Orbis pictusának 1685.évi lőcsei kiadásában maradt ránk. De ne higyjük, hogy ez a kis illusztráció a helybeli bibliopolium. Mint már említettük, a derék Bubenka Jónás képecskéi az 1656.évi nürnbergi kiadás ábráinak pusztá tükörképei. /-Hasonmását l. Gulyás Pál: A könyvnyomtatás Magyarországon. stb. 145.kép a 252.l. Az ábrán előforduló számjegyeket a szöveg ekként értelmezi: 1. könyváros: bibliopola; 2. könyváros bolt: bibliopolium; 3. lajstrom: catalogus; 4. könyv-tartó pócok: repositoria; 5. könyv-támasztó: pluteus; 6. bibliothéka: bibliotheca.-/

A z e l s ő h a z a i k ö n y v e s b o l t o t - mai tudásunk szerint - 1712-ben nyitották meg a n a g y - s z e b e n i száz gimnáziumhoz tanároknak külföldről meghívott Chr.Voigt és J.S.Habermann. Boltjukban egyéb szükséges könyveken kívül 80 Bibliát és 200 Új Testamentumot tartottak raktáron. Vállalatuk - sajnos - nagyonis rövid életű volt, mert Voigtot 1713-ban elűzték Szebenből. /-Korrespondenzbl. 1882. 66-67.l.-/

A török iga alól felszabadult B u d á n az első könyvkereskedő a Vizivárosban letelepedett Ring Tivadar volt, aki 1706.március 26-án halt el. Körülbelül vele egy időben került P e s t r e Kirchhoffer Ferenc könyvárus, aki 1703.január 3-án nyert polgárjogot, de rövidesen elköltözött az

élők sorából. /-Némethy Lajos: Nyomdászok stb. Budán és Pesten. M.Kvszle, 1901. 57.1.-/ Utánuk a két testvérvárosban a könyvkereskedelmet szinte a század közepéig a helybeli könyvnyomtatók és könyvkiadók bonyolították le.

Hellyel-közzel ugyan a házalóképcsze-
csok /hausierende Bilderkramer/ is belekontárkodtak az üzletbe, ami ellen a könyvkiadók kézzel-lábbal tiltakoztak. Tiltakozásuknak, legalább Pesten, meg is volt a foganatja. A városi tanács ugyanis 1721.szeptember 19-én elrendelte, hogy a házaló képsze-
csok csak az országos vásárokon árúsi-
thassanak naptárakat és könyveket. /-Gárdonyi Albert: Régi pesti könyvkereskedők. M.Kvszle, 1926. 45.1.-/ Ezek egyike, valami Schwartz János, a budai Elefánthoz címzett fogadóban 1729.ju-
lius 29-én elhalván, hagyatékát azon frissiben leltározták. Árukészletéből ítélve, mely egy pár ládában elfért, inkább nevezhetők házaló vegyeskereskedőnek, semmint képsze-
csosnak. Néhány latin és német, legnagyobb részt jogi, épületes és tankönyvön, 23 térképen, 3 hangjegyen, 60 középnagyaságú réz-
metszeten, számlálatlan apró képecskéken, no meg egy pár riza-
ma író- és levélpapíroson kívül a legheterogénebb árucikkek találtattak hagyatékában: különböző kések és tollkések, beret-
vák, zsebbe való és nagyobb tükrök, kézilámpák, órarugók, e-
csetek, puszpángfából faragott furulyák, olvasók és - szal-
makalapok. /-Gárdonyi: Magyarországi könyvnyomdászat stb. 59-60.1.-/ Még nivótlanabb lehetett annak a Hoffer Margit ne-
vezetű vándor könyvárusnak a készlete, akit 1762-ben ugyan-
csak Budán tiltott könyvekkel, egytől-egyig babonát terjesz-
tő apróságokkal való házalásért lecsukattak. /-Uo. 9.1.-/

A pesti könyvkiadók azonban nemcsak a vándor képsze-
csosok versenye ellen tiltakoztak, hanem az idegen
könyveskedők állandó letelepedését is tö-
lük telhetően megakadályozni, vagy legalább is megnehezíte-
ni törekedtek. Így amikor 1748-ban az akkor 33 éves kölni
származású Maus Gellért letelepedési engedélyért folyamodott
a városi tanácshoz, a helybeli könyvkiadók nevében Chor Józser

és Pécsy András tiltakoztak az ellen, hogy kötött könyveket is árusíthasson. Nyomásukra a pestvárosi tanács szeptember 6-án kelt végzésével csak oly föltétellel engedte meg Mausnak a letelepedést, ha az új könyveket a helybeli könyvkötőkkel kötteti be. A régi könyvekre nézve azonban minden ilyen nemű korlátozástól eltekintettek. /-Gárdonyi: Régi pesti könyvkereskedők. M.Kvzle, 1926. 45. és 290.1.-/ Maus - úgy látszik - nagy ambícióval fogott munkához, 1748-56-ig nem kevesebb, mint hét latin nyelvű munkát adott ki. /-l. Senowitz Adolf: A budai és pesti könyvkereskedelem a múlt század második felétől 1831-ig. Corvina. 1896. 188.1.-/, majd pedig Perghold Lukács pesti jogtanár kézikönyvének, a négykötetes Methodica in... Justiniani Institutionum librum commentatio-nak /1757-58/ ő lett a bizományosa. Üzletét azonban nem sikerült felvirágoztatnia. A Krüchten Gellért bécsi könyvkereskedővel szemben 1767 óta fennálló 300 frtyi tartozását évekig nem tudta törleszteni, s ezért 1775-ben pörbe fogták. A kassai nyomdának pedig egy kisebb összeggel haláláig tartozott. Könyvkereskedői jogositványát végre is 1770.március 12-én eladta annak a bajorországi Kohlgrubból származó Weigand János Mihálynak, akitől 1769.májusában a városi tanács éppen az ő információja alapján a letelepedési engedélyt megtagadta. Ez után az üzleti tranzakció után - úgy látszik - a könyvkötő mesterségre fanyalodott. Legalábbis amikor 1778.december 3-án elhunyt, a halotti anyakönyvbe könyvkötőként /bibliopegus/ jegyezték be a nevét. Anyira elszegényedett, hogy hagyatékából még a temetési költségekre sem tellett. Utóda Weigand János Mihály, Weigand János György bécsi könyvkereskedő fivére, 1770.március 16-án nyerte el a pesti polgárjogot. 1774-ben addigi csendes társát, a bajorországi Hochenschwangauhól való Köpff János Györgyöt cégtársul fogadta; a Weigand és Köpff társaság 1786-ig állott fenn Pesten. /-Gárdonyi i.cikke, M.Kvzle, 1926. 290-292.1.-/ A cég működésének jelentősebb része 1773. utánra esvén, bővebben ezuttal nem foglalkozunk vele.

A Pestnél ebben a korszakban jóval jelentősebb P o - z s o n y könyvkereskedelmi viszonyairól - mintnogy a városi levéltár ide vonatkozó adatait kutatóink nem tárták fel - sajnos, alig tudunk valamit. A koronázó város könyvkereskedelmi állapotaira mindenesetre jellemző, hogy a nagyszombati nyomdának ottani bizományosa 1775-ben - Thiel könyvkötő volt. Steinhofér szerint 1747-45 /sic!/ táján Kochberger János Mihálynak, s 1775 táján Löwe Antalnak volt könyvkereskedése Pozsonyban. /-I.m. I. 81.1.-/ Itt nyílt meg 1765-ben Löwy Efraim üzlete is. /-Grafikai Szle, 1897. 159.1.-/

1772-ben azután a helytartótanács elérkezettnek látta az időt, hogy a hazai könyvkereskedelem ügyét szabályozza. Az augusztus 17-én 3547.sz.alatt kiadott R e n d t a r - t á s /-Gárdonyi: Magyarországi könyvnyomdászat stb. 38-41.1. a budai levéltár iratai közt elfekvő Ordnung für die Buchhändler in dem Königreich Hungarn c. német példányt idézi, de latinul is kiadatott Ordo pro bibliopolis in Hungaria stabiliter manentibus c. Utóbbi magyar fordításban közölte Békési Emil: Adalék könyvkereskedelmünk 18.századi történetéhez c. M.Kvszle, 1883. 266-269.1.-/ A 14 pontból álló Rendtartás 5.pontja kimondja, hogy ezentul csak olyan egyének kaphatnak könyvkereskedésre jogot, akik ezt a mesterséget kitanulták s felszabadulásuk után mint segédek legalább négy évig működtek valamelyik könyvesboltban. A tanoncidő /1.pont/ hat évben, illetve, ha a gazda szabad szálláson és ellátáson kívül felső és alsó ruhával is ellátja a tanoncot, hét évben szabattott meg. Ez idő alatt a tanoncoknak nemcsak a könyvkereskedelemhez szükséges szakismereteket, hanem a német és latin nyelven kívül még egy idegen nyelvet is el kell sajátítaniok. Az önállósulni kívánó segéd ezen felül valamelyik cs.kir.egyetemen a bibliográfiai ismeretekből /tudománytörténetből/ vizsgát köteles tenni s az erről szóló bizonyítványt bemutatni tartozik. E mellett a folyamodónak városonkint változó összegű tőkével is kell rendelkeznie. A Rendtartás ezt a tőkét Pozsonyra nézve 5000 frtban /-igy Gár-

donyinál; Steinhofér i.m. I. 77.l. csak 500 frtot említ, ami alighanem sajtóhiba-/ állapítja meg, míg egyéb helyekre nézve összegszerű megállapítását a helytartótanács belátására bizza. A mindenkori tőke felét a folyamodó jótállás útján is biztosíthatja. Az egyes városokban felállítható könyvkereskedések nem voltak számbelileg korlátozva, de a Rendtartás /6.pont/ kívánatosnak jelzi, hogy számuk szükségtelenül ne szaporíttassék, s éppen ezért minden új könyvesbolt megnyitásához a városi hatóság részéről kikérendő a helytartótanács külön engedélye.

A privilegizált könyvkereskedő joga özvegyére, kellő szakképzettséggel bíró fiára vagy segédjére minden további nélkül átruházható, kivéve azt az esetet, amikor személyhez kötött jogositványról van szó. A könyvkereskedő /7.pont/mindenmű, új, régi, fűzött vagy kötött könyvekkel, térképekkel és metszetekkel kereskedhetik, persze, a cenzura által eltiltott könyvek kivételével. Könyveket maga is kiadhat vagy vásárolhat másoktól. Ócska könyvekkel mások is kereskedhetnek, ha ehhez a helytartótanács engedélyét elnyerték. De utóbbiaknak új könyveket a készlet elkobzásának terhe alatt tilos forgalomba hozni. Együttal a Rendtartás /8.pont/ óva inti a könyvnyomtatókat és könyvkötőket, hogy ezentúl csakis olyan könyvekkel kereskedjenek, aminőkre eddig is jogositva voltak, mivel az illetéktelen eladásra szánt készleteket könyörtelenül el fogják kobozni. Idegen könyvkereskedők /9.pont/ csakis az országos vásárokon árusíthatják portékájukat, s az el nem kelt készleteket tartoznak kivinni az országból, vagy a legközelebbi vásárig hozzá nem férhető módon elraktároztatni. A Rendtartás pontjainak megtartását /14.pont/ a könyvkereskedők sorából évről-évre kirendelt előljáró köteles ellenőrizni s az észlelt rendellenességeket a felsőbbségnek bejelenteni.

A Rendtartásnak, miként az előadottakból kitetszik, kettős célja volt: egyfelől a könyvkereskedők szakképzettségének emelése, másfelől a konkurrenczia guzsba kötésével prosperitá-

160

suk biztosítása. Ha nem érte is el teljesen ezt a kettős célt, annyi kétségtelen, hogy új korszakot nyit a magyar könyvkereskedelem történetében.

Hazai könyvkereskedelmünknek a Rendtartás kibocsátásával lezáródó korszaka csak igen kis mértékben tudta kielégíteni igényesebb könyvgyűjtőink szükségleteit. A szállítási nehézségek még az ország területén megjelenő könyvek beszerzését is fölöttébb megnehezítették. Egyik-másik könyvnyomtató - mint láttuk - egy-egy hazai kiadvány utánnyomását egyenesen azzal indokolta, hogy az eredeti kiadás nehezen hozzáférhető. Még fokozottabban állt ez a külföldi kiadványokra nézve. Bár könyv-árusaink már a XVI. század óta üzleti összeköttetésben álltak külföldi kiadókkal, s meglehetősen nagy hitelekkel is élveztek, ez az összeköttetés természetesen csak a legkeresettebb kiadványfélések behozatalára szorítkozott s nem volt, de nem is lehetett a tudós vagy a bibliofil sajátos igényeire tekintettel.

Gyulafy Lestár egyik levele szerint Erdélyben a XVI. század második felében még a legkitűnőbb klasszikus írók munkáihoz is csak úgy lehetett hozzájutni, ha Németországból hazajövő diákok hozták magukkal. /-Sebestyén József: Gyulafy Lestár történeti maradványainak művelődéstörténeti vonatkozásai. Bp., 1905. 39. l.-/ A XVII. században I. Rákóczi György, aki lelkes könyvbarát volt, az újabb kiadványokat - miként ez Tolnai Istvánnal folytatott levelezéséből kiderül - szintén a külföldi egyetemeket járó protestáns ifjakkal, meg az ország határain kívül is megforduló kereskedelmi úgynökeivel vásároltatta össze. /-Szilágyi Sándor: I. Rákóczi György. Bp., 1893. 291. l.-/

A XVIII. század folyamán Bod Péter és gr. Ráday Gedeon egymás számára kölcsönösen vásároltak könyveket. Bod a gróf erdélyi ügynöke volt s ügyfele érdekében még a mánás asszonyokat is megmozgatta. Így gróf Teleki Józsefné 1755-ben hét kötetet vásárolt Ráday részére, viszont Ráday magyarországi

könyvek beszerzésénél járt Bod Péter kezére. /-V.ö. M.Kvszle, 1882. 257-263.1.-/ Báró Patachich Ádám kalocsai érseknek /1776-1784/ aki már nagyváradi püspök korában /1759-1776/ is szenvedélyes könyvgyűjtő volt, minden nagyobb városban megvoltak a maga ügynökei. Így Bécsben Kübler Ignác és Kurz Antal, Nürnbergben Reste Miklós és Rómában Zaccaria Ferenc Antal. Emellett rendszeres összeköttetésben állott a bécsi és római könyvkereskedőkkel is. Klimó György pécsi püspök, miként ez az 1760-1776.évből fennmaradt levelezéséből kitetszik, Paolo Bernardo Giordani kanonok, az egyházmegye római ügyvivőjének közvetítésével fedezte könyvszükségletének egy részét. A küldemények vagy a tengeri uton Anconán és Trieszten át, vagy a szárazföldön Mantován és Veronán keresztül jutottak el Bécsbe; innen a püspök bécsi ügynöke, Bernáth György továbbította urához az elvámolt és megcenzurázott könyvekkel telt ládákat. /-V.ö. Eugen Travnik: Zur Entstehung der kirchenfürstlichen Bibliotheken Ungarns im 18.Jh. Deutsch-Ung. Heimatbl. 1934. 419-420.1.-/

A korabeli könyvtárakra nézve csak igen szórányos adatok állanak rendelkezésre. A hagyatéki leltárak becsárai annyira ingadozók /-a fentebb ismertetett Gallenféle leltár például - mint láttuk - Melius Herbarium-át /-RMK. I. 141.-/ négy ízben sorolja fel s minden egyes alkalommal más és más összegre becsüli-/ , hogy zsinórmértékül nem fogadhatjuk el őket. A régi magyar könyvekben található ilyenemű bejegyzéseket pedig rendszeresen még senki sem gyűjtötte egybe. A legrégibb ilyen adat, amelyről tudunk, a Bibliának első része, azaz Mosesnek öt könyve /-Kolozsvár, 1555. RMK. I. 24.-/ akadémiai példányában maradt ránk. A 416 levélre terjedő negyedréti kötetnek ezt a példányát Naményi András 1557-ben egy frt 38 dénáron vásárolta. /-Vö. Archivum f. Siebenbürg. Landesk. U.S. XIV. 495.1.-/ 1640-41-ben Brewer Lőrinc egy kassai kereskedőnek egy négy nyelvű szótárt egy frt 50 dénáron, egy Terentiuszt ugyanannyiért, egy Hutter-féle Compendium-ot /-Lócse, 1641. RMK. II. 578.-/ egy frt 60

dénáron, egy magyar Evangeliumot, amin kétségkívül a Vasárnapokra és ünnepnapokra szóló evangéliumok és epistolák valamelyik lőcsei kiadása s nem a teljes Uj Szövetség értendő, 60 dénáron szállított. /-Ifj.Kemény Lajos: Adatok Breuer Lőrinc életéhez. M.Kvszle, 1894. 96.1.-/ Misztótfalusi Kis Miklós szerint a Károli-féle Bibliát 10-12 frton árusították. Ő a maga amsterdami kiadását "mintegy öt frton, az Uj Testamentumot aranyozott kötésben két frton, a Soltárokat ugyanugy kötve 10 sustákon s kötetlenül 75 pénzen hozta forgalomba a debreceni vásáron. /-Mentsége. 7.1.-/ A lőcsei Günther Sámuel naplójában 1759.január 17-én följegyezte, hogy Zwanziger uram által Kassáról meghozatta Fénelon: Telemachus bujdosásának történetei-t Haller László fordításában /Kassa, 1758/, s azért egy rénes frtot fizetett. Ugyanő március 23-án egy közlebről meg nem határozható kötetlen grammatikáért két garast adott.

Látszólag kedvezőbb a helyzet a XVIII.századra nézve, mert hiszen mind a nagyszombati nyomda 1710.évi kiadványjegyzéke, mind a Nottenstein-nyomda 1733.körüli és a debreceni városi nyomda év nélküli katalógusa az árakat is feltünteti. A nagyszombati jegyzékben az árak 3 dénár és 10 frt közt váltakoznak. Három dénárért a különböző ábécés könyveket vesztegették, míg a 10 frtos árat csupán egyetlen kiadvány, a Cacharani-féle Theologia assertiva érte el. A Corpus juris hungarici 9 frtba került, míg a Káldi-féle Bibliát kötve potom 4 frton vesztegették. Utóbbi kelendőségére jellemző, hogy a Bécsben 1626-ban megjelent kiadás még 1710-ben is raktáron volt! Még bámulatossabb olcsóság volt Pázmány Kalauz-a, mely 1613-tól 1637-ig három kiadást ért, s így a maga idejében egyike volt a legnagyobb könyvsikereknek. Az 1637.évi kiadás azonban már oly lassan fogyott, hogy csak 1766-ban került sor a 4.kiadásra, jóllehet a testes fóliánst 1710-ben két frtért árusították, tehát ugyanannyiért, mint Illyés András Villegas-fordítását, az A keresztyeni életnek példájá-t. A Nottenstein-féle katalógusban Balassa-Rimai Istenes énekei

13 dénárral, Gyöngyösi István Charikleá-ja 40, Murányi Venus-a 50, Kemény Simon-a pedig 13 dénárral szerepel. Ugyanitt az ábécés könyvek 2-5 dénárra, Alvarez tankönyvei 10 dénárra, a Canisius-féle katekizmusok 6 dénárra, a negyedréti Krackauer Kalender 10 és a tizenhatodréti 5 dénárra vannak téve. A debreceni jegyzékben a legdrágább könyv két magyar frt 40 dénár, s a legolcsóbb két dénár volt. A maximális árat az Öreg Graduál író-papírosra nyomtatott példányaiért számították fel, míg ugyanaz nyomtató papírosra csak egy frt 80 dénárba került. Az egész énekeskönyvért /Dicséretes és Soltárok/ és az Új Testamentum 12-réti kiadásáért egyformán egy frt 2 dénárt kértek. Ha még megemlítjük Pictet Theologia christiana-ját, melynek ára egy frt 20 dénárban szabott meg, úgy felsoroltuk a jegyzék valamennyi darabját, amelynek ára az egy frt-ot meghaladta. A magyar ábc, az Agenda, s a Fundamentum /Elemi katekizmus/ - valamennyi egy-egy ivnyi apróság - két-két dénárba, egy-egy széphistória két-négy dénárba került.

Ezeket az árakat azonban csak azok fizették, akiknek módjukban állt közvetlenül a nyomdától beszerezni könyveiket. Akik a közvetítő könyvkereskedelemre voltak utalva, jóval többet fizettek. Decsy Sámuel 1790-ben felpanaszolja, hogy a könyvárusok és könyvkötők nem érik be tíz százalékos haszonnal, hanem 25-30 százalékos követelnek, aminek következtében a jó könyveket "másképp annyi áron adják, mint a szerző megállapította." /-Pannoniai Fénix. Wien, 1790. 116.l., idézi Gárdonyi Albert: Magyar író és könyvkiadó a 18.század végén. M.Kvszle, 1937. 339.l.-/ Régi usus, hogy ne mondjuk abusos volt ez, amit maguk a szerzők vagy a kiadók is helyben hagytak. Amikor 1578-ban Bánffy Miklós Kulcsár György posztilláit odaadja bizományba Desich Péter pozsonyi könyvárusnak, az arra nézve szabad kezet enged neki, csak a maga részére köt ki példányonként egy-egy tallért. /-Lukinich Imre közlése, M.Kvszle, 1924. 86-88.l.-/ Misztótfalusi Kis Miklós is megemlíti, hogy a Soltárok-ért, amelyeket ő kötve 10 sustákért árusított, a kompaktorok 12 sustákot is elkértek,

s azt meg is kapták. /-Mentsége. 7.1.-/

Viszont a szerzők vagy a kiadók részéről az árleszállítás, meg a k e d v e z m é n y e s á r sem volt ismeretlen fogalom. Bornemisza Péter öt posztilla-kötetét eredetileg tíz frtra tartotta, de pénz dolgában megszorulván, felhatalmazza Máriássyékát, hogy esetleg nyolc frtért, a 4. és 5. kötetet pedig az eredeti négy frt helyett három frtért árusíthassák. /-Tolnai Gábor: Ujabb adalék a 16. századi magyar könyvkiadás és könyvkereskedelem történetéhez. M. Kvszle, 1937. 161.1.-/ Kis Miklós pedig a Soltárok-at fűzve az "Ekklesiasticusoknak... kit 60, kit 66 pénzen" s kötve nyolc sustákon vesztegette el az önmaga által megállapított 75 pénz, illetve tíz susták helyett. /-Mentség. 7.1.-/ Kiadók és könyvkereskedők a körülményekhez képest szabták meg az eladási árat. Élelmes kereskedők rendszeren nagyobb árat kértek könyveikért, mint amennyire valójában számítottak, "mert ez a' Nemzet - panaszolja Kis Miklós - semminek limitált árához nem szokván, nem állhatja, hogy még-is el ne kunyoráljon benne. Ugy, hogy ha a' Bibliát két pénzen tartanám, még-is a' Magyar egy pénzen kérné".

IX. A KÖNYVEK GYŰJTÉSE, MEGŐRZÉSE ÉS HASZNÁLATA

1. Az ujkori közkönyvtárak kialakulása

A k ö n y v n y o m t a t á s elterjedése és a r e - f o r m á c i ó térhódítása két hatalmas tényező volt az ujkori könyvtárak kialakulásában. Az első a könyvek tömeges előállításával árukat is kellőképp leszállította s így nagyobb könyvtárak összegyűjtését oly egyének számára is lehetővé tette, akiknek az előző korszakban maguknak kellett lemásolniuk azokat az írásműveket, amelyek bírására súlyt helyeztek. A reformáció pedig azzal, hogy a szent iratok és hagyományok tanulmányozását híveinek egyik legfőbb feladatává tette, erősen fokozta a könyvszükségletet. Már maga Luther arra buzdította a tehetősebb nagy városokat, hogy "szorgalmat s költséget nem kimélve" létesítsenek városi könyvtárakat. Az erdélyi szászság reformátora, Honterus /1543/ szintén fölismerte a könyvek és a könyvtárak fontosságát. Utóbbiak célját abban látta, hogy egyfelől egybegyűjtik a vallás terjesztését szolgáló segédeszközöket, másrészt lehetővé teszik a tanulóifjuság kiművelését. /-L. Gross, Julius: Zur ältesten Gesch. d. Kronstädter Gymnasialbibl. Arch. f. Siebenbürg. Landesk.U.S. XXI. 591. s köv.lapok.-/

Luther intelmét a reformációnak meghódoló városaink is megfogadták, s többnyire igen kényelmesen intézték el.

A plébániákkal kapcsolatos templomi könyvgyűjteményeket egyszerűen városi könyvtárakká nyilvánították s az új hitnek megfelelő könyvekkel egészítették ki, mégpedig - mint a bártfai számadásokból kitetszik - többnyire a katolikus korszakból fennmaradt misealapítványok terhére.

Igy lett a kőszegi, eperjesi és kassai plébániai könyvtár is városi könyvtárrá s valószínűleg továbbra is a papok meg a tanítók szolgálatában állott. A könyvtár ilyen kettős rendeltetését legalább Bártfára nézve igazolja az a körülmény, hogy 1596-ban Sontag György bártfai kántor - távozni kényszerülve a városból - mint a könyvtár kezelője a gyűjtemény katalógusának egy-egy példányát a plébánosnak és az iskolamesternek adta át. /-V.ö. Ábel Jenő: A bártfai Sz. Egyed templom könyvtárának története. Bp., 1885.-/

Ugyanilyen kettős rendeltetésre vall az eperjesi evangélikus egyház könyveinek 1606. évi lajstroma, mely 175 munkát sorol fel 224 kötetben. Az anyag túlnyomórészt latin és teológiai jellegű, de azért a történelem, csillagászat, földrajz, orvostudomány, mennyiség- és mértan, továbbá a klasszikus, a nyelvtani és a szótárirodalom is képviselve van, még pedig javarészt tankönyvek alakjában. A könyvek között világosan megkülönböztethetünk két réteget, egy reformáció előtti és utáni. /-V.ö. Iványi Béla: Az eperjesi egyház könyvtára 1606-ban. M. Kvszle, 1918. 89-93. l. -/ Ez a kettősség már a könyvtár 1552. vagy 1553. szeptember 23-án felvett leltárában is megnyilvánul. Ez abból az alkalomból készült, hogy a plébánia javait átadták a város új lelkipásztorának. Ekkor még csak 80 mű 117 kötetéből s a régi missalékból s egyéb szerkönyvekből állott. Aquinói Sz. Tamás s az egyházatyák művei meg középkori prédikációs könyvek mellett Calvin Institutio-ját, Erasmus, Luther, Melancthon stb. írásait is tartalmazta. /-Ua.: Az írás és könyvek Eperjesen a 15-16. században. M. Kvszle, 1911. 305-307. l. Iványi hol 1552-t, hol 1553-at ír! -/

Egészen hasonló jellegű a Kőszeg város tulajdonában volt könyvek 1614-ben fölvelt leltára, mely 134 kötetet sorol fel. /-L. Thaly Kálmán: Kőszeg város könyveinek lajstroma 1614-ből. M.Kvszle, 1894. 114-120.1.-/

Az 1606.évi eperjesi és a kőszegi leltár valószínűleg abból az alkalomból készült, hogy a templomot a luteránusoknak vissza kellett szolgáltatniok a katolikusoknak. Legalább a kassai Sz.Erzsébet egyház könyveinek 1604.évi leltára /-M. Kvszle, 1890. 23.1.-/ kifejezetten ily alkalom szülötte. Utóbbiban nyoma sincs a heretikus könyveknek, pedig ilyenek még 1763-ban is nagy számmal találtattak a székesegyház könyvtárában, amikor a katolikus jellegű anyagot átvitték a paróchiára. Hogy mi történt e protestáns iratokkal, eddigelé nincs kiderítve. Lehet, hogy később a püspöki könyvtárba kerültek, mely luteránus művekben meglepően gazdag. /-L. M.Kvszle, 1891. 334.1.-/

A Sopronban 1557-ben a város kegyurasága alatt létesült protestáns latin iskola könyvtára valószínűleg szintén katolikus egyházi eredetre ment vissza, s ebben leli magyarázatát, hogy 1674-ben az iskolával együtt a katolikusok javára elkozták, míg az evangélikus gimnázium 1651-ben közadakozásból létesült könyvtárát nem bántották, noha ezt az iskolát is bezárták. /-Müllner Mátyás: Adatok a soproni ev. lyceumi könyvtár történetéhez. M.Kvszle, 1883. 1-3.1.-/ A pozsonyi evangélikus liceum első könyvtára, mely 1672-ben a jezsuiták kezére jutott /-Markusovszky Sámuel: A pozsonyi ág.h.ev.lyceum története. Pozsony, 1896. 603-609.1. A lyc.könyvtár története c. fej.-/, bizonyára szintén középkori eredetű volt.

Az 1555-ben létesült nagyszebeni evangélikus gimnáziumi könyvtárról kétségtelen, hogy a dominikánusok gyűjteménye volt az alapja, amelyet azután bőven kiegészítettek humanista és reformáció korabeli kiadványokkal. /-L. Archiv f.Siebenb. Landesk.U.S. XVII. 30-31.1.-/ A brassói evangélikus iskola nagyhírű könyvtárát Honterus János a helybeli templomi és ko-

lostori könyvtárak felhasználásával létesítette, amint ezt a könyvtár 1575.évi katalógusában szereplő nagyszámu katolikus munka bizonyítja. E jegyzék szerint a könyvtár akkor 600 kötetből, közte 70 kéziratból állott. Állítólag a kifosztott Korvinából s - görög kereskedők közvetítésével - bizánci könyvtárakból is került ide néhány kötet. /-L. Gross i. cikkét, Arch.f.Siebenb.Landesk.U.S. XXI. 591. s köv.lapok.-/ A kolozsvári unitáriusok a XVI.század folyamán - úgy látszik - két könyvtárt tartottak fenn, egy nagyobbat a piaci templom sekrestyéjében s egy kisebbet az óvári iskola egyik helyiségében; amazt a papok és tanárok, emezt az ifjúság számára. /-Simén Domokos: Az unitáriusok kolozsvári főiskolájának könyvtára. Ker.Magvető, 1877. 193-207.l.-/ Mindkettő valószínűleg középkori gyűjteményekben gyökeredzik. A nagybányai református iskola, a Schola Rivulina 1547-ben keletkezett s ugyanakkor a parókia könyvállományát is birtokába vette. /-Morvay Győző: Két nagybányai régi könyvtár. M.Kvszle,1896. 16.l.-/

A sárospataki és debreceni református főiskola könyvtárának eredetét teljes homály fedi; csak annyi valószínű, hogy mindkettő az iskola alapításával egy időben, tehát 1531-ben /-Szinyei Gerzson: A sárospataki protestáns könyvtár története. Sárospatak, 1884.-/, illetve 1551 táján /-Géresi Kálmán: A főkönyvtár története. A ref.gymn.értes. Debrecen, 1895.-/ keletkezett.

A gyulafehérvári református főiskolát alapítója, a tudománykedvelő Bethlen Gábor erdélyi fejedelem látta el jól felszerelt bibliotékával, mely Szalárdi becslése szerint sok ezer tallérba kerülhetett. /-Stirákovits László: Erdély művelődése Bethlen Gábor korában. Bp., 1910. 80.l.-/ Gr. Bethlen János, a székelyudvarhelyi református gimnázium megalapítója már jóval szűkösebben gondoskodott 1670-ben az intézet könyvszükségletéről: mindössze 26 db könyvet adományozott, amit azután Apafi fejedelem még a maga részéről megtoldott 18 kötettel. /-Gönczi János: A székelyudvarhelyi ref.

főgymnasium multja és jelene. Székelyudvarhely, 1895.-/

Nagykőrösön a református eklézsia 1667-ben mondotta ki, hogy papjai és rektorai használatára a szükséges segédkönyveket megveszi; ezek utóbb az iskolai könyvtár tulajdonába mentek át. /-M.Minerva. Bp., 1900. I. 241.l.-/ A lőcsei evangélikus iskola könyvtárának 1710-ben Hain Miklós hagyatékával vetették meg az alapját. /-Uo. I. 212.l.-/

A k a t o l i k u s o k k ö n y v t á r i v i s z o n y a i a XVI.században hihetetlenül leromlottak. Egyrészt a török hordák pusztítása - így például a pálosok budamelléki Sz.Lőrinc kolostorában 1526-ban ezer frt értékű könyvet gett benn /-Záhonyi Mihály: A Buda melletti Sz.Lőrinc pálos kolostor története. Bp., 1911.-/, a ferencesek székesfehérvári ősi könyvgyűjteménye is ugyszólván teljesen elpusztult /-M.Minerva, I. 330.l.-/ - másrészt az egyházi fegyelem meglazulása s ezzel együtt a paróchiák és a rendházak elnépteledése az ebek harmincadjára juttatta eleink nagy fáradsággal összehordott szellemi kincseit. A leleszi konvent XVI. századi jegyzéke például mindössze 26 könyvet sorol fel, s ezek közt is 13 misekönyv. A ferenciek 1492-ben alapított galgóczi könyvtára pedig a vallásháborúk alatt a zárdával együtt a lángok martaléka lett. /-M.Minerva, I. 148.l.-/

S ahol megmaradtak a könyvek, a papság ott sem törődött velük. Oláh Miklós nagyszombati könyvtárát azzal a megokolással tagadta meg egyházmegyéjétől: ugyis van annak könyve elég, de a kanonokok nemcsak nem olvassák őket, hanem még arra sem gondolnak, hogy legalább néhanapján leverjék róluk a port! Csak kevés gyűjteménynek jutott az a szerencse, hogy a templommal együtt az új hit követői kezére került, akik - mint azt a bártfai, eperjesi, kassai, kőszegi, brassói és nagyszombati jegyzékek bizonyítják - nem egyszer dicséretre méltó kegyelettel őrizték meg a rájuk nézve immár hasznavehetetlenné vált örökséget. Sőt arra is van példa, hogy a város letétbe vette és közel másfél századig híven megőrizte

azokat a könyveket, amelyek a távozó szerzetesek után ott maradtak, hogy azután visszatértükkor ismét visszaszolgáltassa nekik. Így jártak a kassai domokosok, akik 1556-ban, miután a tűzvész rendházukat és templomukat elhamvasztotta, elhagyták a várost és csak 1699-ben tértek vissza, amikor a magisztrátus nem csupán a könyvtárak jegyzékébe felvett 52 kötetet szolgáltatotta ki nekik, hanem azt a 31 kötetet is, mely a lajstromban nem szerepelt, de amelyet egyéb ingóságokkal együtt távozásuk idején őrizetbe vett.

A f e r e n c e s e k , akik a középkorban szép könyvtárakkal rendelkeztek, e téren annyira elszegényedtek, hogy az 1581-i gyöngyösi káptalan határozatainak utolsó, 12. pontjában kénytelen elrendelni: minden konventben könyvtár létesíttessék, nehogy a szerzetesek a könyveket nagy fáradsággal, költséggel s a könyvek rongálásával legyenek kénytelenek egyik zárdából a másikba szállítani. A könyvekről jegyzék készítendő, hogy mindenki tudhassa, mily munkákat találhat a zárdában. Volt-e ennek a rendeletnek fogamatja a XVI. században, azt eddig nem sikerült kikutatnunk. Annyi azonban tény, hogy a XVII-XVIII. században alakult vagy újra megalakult rendházakban a könyvtár majd mindig egyidős a kolostorral, s nem egyszer elég gyorsan gyarapodott. Így a körnőbányai ferencesek 1649-ben alapított könyvtára az 1678. évi leltár szerint akkor 273 kötetre rugott. /-M. Minerva, I. 205. l.-/ Könyvtáraik alapját rendszerint az őket letelepítő főúri családok vetették meg. Például a németújvári kolostorét 1640-ben Batthyány Ádám könyvadománya /-uo. I. 257. l.-/, a pápaiét 1660-ban gr. Esterházy Ferenc és felesége, Tököli Éva néhány kötetnyi adománya /-uo. I. 270. l.-/, a kismartoni rendházét 1695-ben az Esterházy-család ott letéteményezett könyvtára /-uo. I. 185. l.-/.

A katolikus könyvtárügy fellendítésében nagy részük volt a j e z s u i t á k n a k , akik 1587-től a rend feloszlataásáig számos virágzó kollégiumot, három akadémiát és két főiskolát: a nagyszombati és kassai egyetemet tartot-

tak fenn hazánkban. Könyvtárak alapítására mindenütt nagy súlyt helyeztek. Hiszen egyik vezéregyéniségüktől, a katekizmusíró Canisius Péter ingolstadti egyetemi tanártól ered az a mondás, hogy "inkább legyen a kollégium saját templom nélkül, mint saját könyvtár nélkül". /-V.8. Handbuch der Bibliothekswissenschaft. Leipzig, 1940. III. 417.1.-/ Pozsonyban az ottani rendház első főnöke, Malli Gáspár 1625-ben azzal a kéréssel fordult II.Ferdinándhoz, hogy adományozza házuknak a veszprémi apácák jószágait, mert meg szeretnék vásárolni Ketskés János könyvtárát. Kérése azonban nem járt eredménnyel, s így a pozsonyi kollégiumi könyvtár alapját azon a 200 frton vetették meg, mely Fügenschuh Ferenc 1629-ben kelt végrendeletében "pro instauratione bibliothecae" hagyományozott 600 frtból tényleg befolyt. /-Schönwitzky Bertalan: A pozsonyi kir.kath.főgymn.tört. Pozsony, 1896.-/ Besztercebányán, ahol a jezsuiták 1648-ban telepedtek le, 1676-ban állandó használatra kölcsön vették a város könyveit. Ezeket a rend felosztásakor a régi tulajdonos visszakövetelte. /-Jurkovich Emil: A besztercebányai kir. kath. főgymn.tört. Besztercebánya, 1895. I. 223.1.-/ Míg azonban a protestáns iskolákkal kapcsolatos könyvgyűjtemények főleg a tanulóifjuságra voltak tekintettel, addig "a jezsuiták gazdag könyvtárai - mint Jurkovich helyesen megjegyzi - sehol sem szolgálták első sorban az iskola céljait, mert az ott előforduló művek kevés kivétellel mind tulszárnyalták az iskola igényeit vagy semminemű viszonyban nem állottak vele". /-I.m. I. 222.1.-/ Így besztercebányai kollégiumuk fennmaradt könyvjegyzékeiben néhány történeti munkán és klasszikus írón kívül csupa teológiai vagy a teológiával rokon munka szerepel. /-Uo. 223.1.-/ Tulnyomó volt a teológia pozsonyi kollégiumuk könyvtárában is, habár ennek 1639 körül készült jegyzékében felsorolt 1753 munka között a bölcsészet és matematika 139 művel, a széppróza /oratores/ 46 művel, a költészet 149 művel, az orvostudomány 251 művel és a gyógyszerészet 42 művel volt képviselve. Legnagyobb könyvtárak

Nagyszombatban volt. Ez - a fennmaradt katalógus tanúsága szerint - már 1690-ben körülbelül 5000 kötetre rugott, s abban az időben hazánk egyik legtekintélyesebb gyűjteménye volt. A debreceni református főiskola könyvtára például 1706-ban - igaz, hogy a gyűjtemény 1705.évi részleges pusztulása után - fölvelt legrégibb jegyzéke szerint csupán 1813 kötetből állott, tehát félakkora sem volt, mint a nagyszombati. A rend felosztatásakor a könyvtár mintegy 15.000 kötetet számlált. Ennek csupán egy harmada került az egyetemmel Budára. Második harmadát a nagyszombati gimnázium birtokában hagyták, illetve belőle 442 kötet az akadémiával Pozsonyba jutott. Végül mintegy harmadrészét plébániák és szerzetesek között osztották szét.

1665-ben telepedtek meg hazánkban a k e g y e s - r e n d i e k , akiknek nagyszámu társházaival és iskoláival kapcsolatban szintén létesültek többé-kevésbé jelentékeny könyvgyűjtemények. Az alapvetésben a világiak is kezükre jártak. Így a nagykárolyi házikönyvtár alapját 1727-ben Károlyi Sándor vetette meg 39 mű 48 kötetével. /-M.Minerva, I. 39.1.-/

2. Közkönyvtáraink belső élete

A könyvtárak belső életére vonatkozó, eddig felszínre került adatokat a következőkben csoportosítjuk.

a/ A közkönyvtárak elhelyezése

A könyvtárak vagy középkori mintára a t e m p l o m o k b a n , r e n d h á z a k b a n , és p a p l a k o k b a n , vagy az i s k o l á k b a n voltak elhelyezve.

A nyitraegyházmegyei könyvtár részére Erdődy László Ádám a XVIII.század második tizedében a székesegyház előcsarnoka fölötti II.emeleten két tágas és világos, csinos

állványokkal felszerelt szobát juttatott. /-M.Kvszle, 1885. 128-130.1.-/ A török kiűzése után új életre kelt kalocsai káptalani könyvtárnak pedig a székesegyházban a káptalani levéltárral közös helyisége volt. Kőszeg város könyveit 1614-ben a paróchián őrizték. A soproni evangélikus gyülekezet 1666-ban keletkezett könyvtára, az ugynevezett konventi könyvtár, szintén a lelkész lakásán volt elhelyezve, jóllehet nemcsak a papok, hanem a gimnázium tanárai, sőt felsőbb osztályú növendékei is használhatták. /-Müllner Mátyás: Adatok a soproni evangélikus lyceumi könyvtár történetéhez. M.Kvszle, 1880. 1-3.1.-/ A brassói könyvtár részére az 1547-ben épült "nagy iskolában" a rektor lakása fölötti nagy termet rendezték be, amelyet - külföldi szokás szerint - filozófusok és tudósok arcképével is díszítettek. Az építkezés március 11-én vette kezdetét és augusztus 29-én nyert befejezést. Kéltiségei kerek számban 465 frtra rugtak. /-Gross i.h. - Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenburgen Brassó, 1896. III. 411.1. szerint az épületet Simon ácsmester két pinnaculummal díszítette.-/ Debrecenben a könyvek valószínűleg az iskola nagy termében, az auditóriumban voltak elhelyezve. 1744-49. között - Szilágyi Sámuel könyvtári felügyelősége alatt - a gyűjtemény új, tágas helyiséget nyert, melynek állványai és polcai Szilágyi méretei szerint készültek. /-Géresi i.h.-/ A kassai jezsuiták könyvtára a Szapáry-Károlyi Antónia grófné által a rendnek hagyott épület egy tágas termében volt elszállásolva. A besztercebányaikét pedig az épület III.emeletén, a terciáriusok közös nappali terme tőszomszédságában lévő helyiségben őrizték aranyos ékítményekkel és faragványokkal díszített, fényezett fából készült tömör szekrényekben, amelyek még 1895-ben is megvoltak. Épségben áll ma is a pesti pálosok gyönyörű könyvtárterme. "Ennek pompás rococo stílusú nagy könyvszekrényeit, rendkívüli technikai készségről tanuskodó két csigalépcsőjét és az egész termen körül huzódó karzatát egy pálos szerzetes készítette a XVIII.század második felében". /-Gaul

Károly: A butor. Az iparműv. könyve. Bp., 1903. II. 478.l.
Képpel.-/ Már régebben veszendőbe mentek azok az elmés masi-
nériák, amelyek segítségével Korabinsky szerint /-Geogr.hist.
Lex. Pozsony, 1786. 529.l., s.v. Pest-/ , ha a látogató a te-
rembe lépett, a padló közepéből egy pillanat alatt asztalok,
székek és íróeszközök emelkedtek ki. Ez a legrégebb hazai
példa a barokk korszakban kedvelt terem-könyvtárakra, aminők
például Bajorország és Ausztria bencés, cisztercita és ágos-
tonos kolostoraiban oly szép számmal maradtak fenn. /-V.ö.
Handbuch der Bibliothekswissenschaft. III. 418.l.-/

A könyvtári helyiségeket gyakran e g y é b t á r -
g y a k elraktározására is felhasználták. Így a jezsuiták
nagybányai társházának egyik kisebb méretű emeleti kamrája
nem csupán a könyvek, hanem a hangszerek megőrzésére is
szolgált. /-L. Morvay, idézett cikkét.-/ A nagykőrösi és a
debreceni könyvtárban Korabinsky szerint matematikai és fi-
zikai eszközök, sőt utóbbiban egyéb ritkaságok is őriztettek.
A debreceni gyűjtemény ritkaságai közül forrásunk kiemeli a
szakállas emberbőrt és a kétfejű borjut. /-I.m. 109-110.,
328.l.-/ Az ilyen különlegességek ebben az időben a könyv-
tárak szokásos kellékei közé tartoztak. A hamburgi városi
könyvtárban többek között szintén őriztek egy kicserzett em-
berbőrt. A lipcsei könyvtár főlátványossága egy 250 talléron
megvásárolt egyiptomi mumia, meg egy légszivattyu volt, ame-
lyet a vásárok alkalmával a könyvtárban megforduló idegenek
ugyancsak megbámultak. A nürnbergi könyvtárban is több bá-
mulója akadt Luther ivópoharának és selyemsapkájának, mint-
sem az ódon könyveknek és kéziratoknak. /-L. Handbuch der
Bibliothekswissenschaft. III. 506.l.-/ Amikor József császár
1770.évi debreceni időzésekor megtekintette az iskola kin-
cseit, a vezetőség bizonyára sulyt helyezett rá, hogy az
emlitett "ritkaságok" ne kerüljék el a "magas szemrevétel"-t.

Egészen más lapra tartozik a székelyudvarhelyi refor-
mátus kollégium 1682.évi törvényeinek az a rendelkezése,
mely megtiltja a könyvtárosnak, hogy a könyvtárszobában a

kényelem kedvéért ágyat tartson, s elrendeli, hogy csupán olyan tárgyakat őrizzen ott, amikre ritkábban van szükség.
/-Gönczi János i.m. 91-93.l.-/

b/ A közkönyvtárak állománya és gyarapodása

Mind a katolikus, mind a protestáns jellegű könyvtárak főleg h i t t u d o m á n y i s tulnyomórészt l a t i n n y e l v ű könyvekből állottak. A jezsuiták pozsonyi könyvtárában 1641 tájáig 2191 mű között mindössze 26 magyar mű szerepel. Debrecenben 1706-ban össze-vissza 85 hungaricum akadt. Köztük nyoma sincs a magyar szép- és ponyvairodalomnak. Ami ebből a fajtából most a könyvtárban található, az - Géresi megállapítása szerint - egytől-egyig újabb szerzemény. A nagykőrösi református iskola 1712.évi könyvjegyzéke 130 munkát sorol fel, s közülük mindössze hét a magyar nyelvű. A nagybányai jezsuiták egy ismeretlen korból való könyv-lajstroma 703 művet tartalmaz, s közülük csupán 26 magyar nyelvű; 266 mű viszont hazai nyomda terméke. Ugyanebben a jegyzékben 17 német, 9-9 francia és olasz, 6 görög, 2 rutén és egy arab munka szerepel. A komáromi jezsuiták könyvtárának 1774-ben készült katalógusa 2854 művet foglal magában. Ebből mindössze 82 magyar, 37 francia meg olasz, s 511 német.

E korabeli könyvtáraink főleg a d o m á n y o k b ó l és h a g y o m á n y o k b ó l gyarapodtak s csak kisebb részben v á s á r l á s útján. Ez egyébiránt az egykoru külföldi könyvtáraknál is kevés kivétellel tapasztalható. Ez a helyzet a céltudatos fejlesztést eleve kizárta.

A marosvásárhelyi református particula igen szerény, mindössze 20 kötetből álló gyűjteményét 1650-ben Csulai György református superintendens 10 iskolai kézikönyv 35 példányával, ifj. Szócs Márton pedig 1653-ban - a vizsga alkalmával - 18 kötetrel gyarapította. /-M.Kvszle, 1879.216.l.-/

A székelyudvarhelyi református kollégium Tolnai István adományából 1680 körül 69 kötettel, Jenei Sámuel ajándékából pedig 1719-ben 57 kötettel gazdagodott. Rozgonyi Anna 1713. június 22-én elhunyt férje, Kaposi Sándor gyulafehérvári kollégiumi tanár emlékének fönntartása kedvéért még az év augusztus 1-én az iskola könyvtárának adományozta a megboldogult könyveit. A nagyszombati jezsuiták Pázmány jóvoltából 1636-ban a Thurzó-család semptei könyvtárának összes eretnek könyvei birtokába jutottak.

A városi tanácsok is meg-megajándékozták a területükön működő iskolák könyvtárait. Így a brassói könyvtár részére Benckner bíró a törökök által elpusztított görögországi könyvtárakból több nyomtatványt és kéziratot vásároltatott konstantinápolyi kereskedők közvetítésével. A szebeni tanács Aeneas Sylvius munkáit hozatta meg az ifjuság használatára, míg a debreceni városi tanács 1702-ben 40 db héber Bibliát, 1738-ban pedig Belgiumból 130 kötetet, javarészt görög és latin klasszikusokat hozatott a református főiskola könyvtárának.

A református főiskolákat a külföldi egyetemekről visszatérő ifjak is rendszerint megajándékozták hálájuk és kegyeletük jeléül egy-egy kötettel. Debrecenben azokat az ifjakat, akik gazdagabb adománnyal járultak az iskolai könyvtár gyarapításához, ebédrel vendégelte meg a senior. /- Géresi i.m. 335.1.-/ Ugyanitt az 1740. január 21-i professzori ülés egyenesen kötelezővé tette, hogy az intézetről külföldi akadémiaakra kerülő ifjak bizonyos, a tanárok által kijelölt művet hozzanak magukkal a könyvtár részére. /-Dézsi Lajos: Adalékok a debreceni ref.coll.könyvtár történetéhez.M.Kvszle, 1902. 122.1.-/

Bőséges gyarapodási forrásul szolgáltak a k ö n y v - h a g y o m á n y o k is. Sellarius János nagyszzebeni prédikátor a XVI.század derekán az ottani evangélikus gimnázium könyvtárára testálta könyveit. A pozsonyi evangélikus liceum

könyvtára szinte kizárólag hagyományokból került ki. A legjelentékenyebb legátum az 1734-ben elhunyt Marth Mátyásé, az iskola egykori rektorás volt, aki 445 kötetet hagyott az iskolára. A református papok is rendszerint az iskolára hagyták könyveiket. Így Szepesi György kutyfalvi pap 1680 körül 43 kötetet testált a marosvásárhelyi iskolára. Debreczenben régi szokás volt, hogy az elhalt papok özvegyei férjük könyvtárát beszolgáltatták a főiskolának. Itt azután a kollégium gyűjteménye részére kiválasztották a szükséges köteteket, míg a felesleget a család javára elárvereztették. Ez a szokás más főiskolákon is divatozhatott. Legalább erre látszik valani az a körülmény, hogy a marosvásárhelyi kollégium 1765-ben Nagyszebenben és Nagyenyeden, 1767-ben pedig Kolozsvárt szerzett be aukciókon könyveket.

A könyvtárgyarapítás szempontjából nagy jelentőségű a kolozsvári u n i t á r i u s főtanács 1781.évi rendelete, mely szerint azok a tanárok és papok, akik közköltségen jártak külföldi akadémiákon s ottan könyveket vásároltak, könyveik jegyzékét adják be a főkonzisztóriumhoz, mely abban az esetben, ha olyan utódok nélkül halnak el, akik a könyveket használhatják, a visszamaradt könyveket a kollégiumi könyvtár gyarapítására fordítja. /-Simén Domokos i.cikke. Ker. Magvető, 1877.-/

K a t o l i k u s részről a papi tulajdonban lévő könyvek sorsát szinte intézményesen biztosítja az 1611.évi nagyszombati zsinat, mely elrendelte, hogy ne csak a püspökök hagyományozzák könyveiket egyházmegyéiknek, hanem a plébánosok is hagyják arra a paróchiára könyveiket, amelyen legutoljára működtek. Ezt az intézkedést az 1633-i zsinat módosította, hogy végrendelet nélkül elhunyt plébánosok könyvei azontul a plébániát illetik. Persze, ez még nem jelentett sokat, mivel a legtöbb papnak alig voltak könyvei. Zlatinay György báthai apát és nyitrai főesperes 1627-ben kelt végrendeletében pl. mindössze két kötet szerepel: egy római Missale és egy ezüstkapcsos Breviarium. /-Kollányi

Ferenc: Könyvek a 16. és 17. századbéli főpapi hagyatékokban. M.Kvszle, 1895. 208., 213. l. -/ Egyébiránt a protestáns papok közt is akadtak mind a XVI., mind a XVII. században fölös számmal olyanok, akiknek még csak Bibliájuk sem volt. Az 1563. évi szász zsinat például öt frt büntetés terhe alatt kötelezte papjait, hogy szerezzék meg a Bibliát, s ezt a határozatot az egyik szász esperesség 1664-ben kénytelen volt megújítani. /-Koch István: Az erdélyi szász iskolák a nemzeti fejedelmek korában. Bp., 1906. 22-23. l. -/

Monoszlai Gábor pozsonyi kanonok könyvei egy részét 1603-ban kelt végrendeletében a káptalannak és a pozsonyi ferenceseknek hagyományozta. Szentgyörgyi Ferenc váci püspök 1657-i végrendeletében könyveit a Sz. István-szeminárium és a nagyszombati ferencesek közt osztotta meg. /-Kollányi i. c. M.Kvszle, 1895. 212-213. l. -/ A legnagyobb szabásu hagyomány mindenestre Pázmány Péteré volt, aki könyveit a pozsonyi jezsuita kollégiumra testálta, amely azonban - sajnos - nem vette birtokába örökét. /-Schönwitzky i. m. 199. l. -/

De nemcsak egyháziak, hanem világiak is szívesen fölkeresték hagyományaikkal a könyvtárakat. A tragikus végü Gyulay Pál 1592-ben kelt végrendeletében deák és görög könyveit a brassói könyvtárra hagyta /-Gross i. h. /. A német-ujvári ferencesek könyvtárának alapját Batthyány Ádám 1649-ben az 1590-ben elhunyt Batthyány III. Boldizsár gazdag hagyatékával vetette meg. Szinte párját ritkítja e korszakban az a hagyomány, mely a sárospataki református főiskolára szállt a korán elköltözött Rákóczi Zsigmond halálával /1652/, aki atyjától I. Rákóczi Györgytől örökölt s a maga részéről is derekasán fejlesztett könyvgyűjteményét testálta az intézetre. Az iskola csupán 1658-60 táján jutott a becses örökség birtokába. Az átszállításkor fölvelt leltár mai töredékes állapotában is 821 kötetet tüntet fel. /-Harsányi István: A Rákóczi-könyvtár és katalógusa. M.Kvszle, 1913. 138. s köv. lapok. -/

Azonban bármily értékesek voltak is az ilyen adományok és hagyományok, a könyvtárak céltudatos fejlesztése csakis v á s á r l á s o k útján volt megvalósítható.

A nagyszombati evangélikus gimnázium vezetősége már 1557-ben 100 frt ára könyvet hozatott Németországból könyvtára számára. /-Arch.f.Siebenb. Landesk.U.S. XVII. 30-31.l.-/ A debreceni református főiskolai könyvtár fennállását tanusító első ránk maradt pozitív adat egy 1592.évi könyvbejegyzés, melyből kitűnik, hogy az illető könyvet akkor vették az intézet egy - sajnos - elolvashatatlan nevű jótevőjének hagyományából.

Igen rendszeresen vásároltak könyveket a nagyszombati jezsuiták, akiknek lajstromaiba egy-egy fontosabb külföldi munka még a megjelenés évében vagy nem sokkal utóbb bekerült. Így Aquinói Sz.Tamás híres 1645-i kiadását már 1646-ban elkönyvelik. Esparzanak De actibus hominis c. Rómában, 1638-ban megjelent munkáját pedig még abban az esztendőben megszerzik. A jezsuiták könyvtáraik rendszeres gyarapítását pénzbeli alapítványokkal igyekeztek biztosítani. Így Hevenessy Gábor provinciális 1713-ban ezer frtot tett le a beszercebányai jezsuita könyvtár gyarapítására. Csécsi Ferenc rendtag 1739-ben 300 frtos alapítványt létesített a pozsonyi jezsuita könyvtár javára. A kassai jezsuiták Andrásy József alapítványából 1755 óta évi száz frtot fordítottak könyvtárunk gyarapítására. Pock Mátyás jezsuita pozsonyi rektor /1762-64/ 2000 frtos alapítványt tett le hitvitázó iratok kiadására és beszerzésére. A nagybányai jezsuiták 1714-től 1733-ig a fennmaradt eredeti számadások szerint könyvtárunk fejlesztésére 937 frt 18 krt költöttek; a legtöbbet - 245 frt 16 krt - 1730-ban, a legkevesebbet - egy frt 36 krt - 1719-ben.

A jezsuiták egyébiránt csupán a Claudio Aquaviva rendi generális által 1586-ban kiadott Ratio studiorum [Tanulmányi rendtartás] szellemében jártak el, mely ma a legnagyobb

könyvritkaságok egyike. A Ratio 8.fejezete ugyanis rölttőbb kívánatosnak jelenti ki, ha évenként meghatározott összeg vettetné ki a könyvtár gyarapítására, melyet azután más célra nem volna szabad fölhasználni. Az 1658 tájáról való a Forma et ratio gubernandi academias et studia generalia S.J.in Provincia Austriae [A Jézus Társaságának ausztriai rendtartományában az akadémiák és egyetemes tanulmányi házak kormányzására vonatkozó rendtartás] a gráci egyetem számára a század első negyedében kidolgozott Ratio-ra megy vissza és Magyarországbán is érvényben állott. Ebben egyenesen kötelességévé tesz az akadémiák könyvtárosainak, hogy gondjuk legyen a könyvtárak új könyvekkel való kiegészítésére. Ezért tartoznak átnézni a vásári könyvjegyzékeket, valamint a könyvkereskedők boltjait, hogy idejében javaslatokat tehesenek a rektornak az új szerzemények ügyében. /"Curabit... ut Bibliothecae novis Authoribus instruantur. Catalogum deinde tempore nundiarum si haberi possit et Officinas Bibliopolarum lustrabit, ut mature Rectorem monere possit, quos noviter emendos iudicaverit". G.M. Pachtler: Ratio studiorum et institutiones scholasticae Societatis Jesu per Germaniam olim vigentes. Berlin, 1890. III. 332.l.-/

A szakolcai ferencesek 1668-tól 1754-ig 219 munkát vásároltak, a legtöbbet: 30 művet, 1744-ben.

Somogyi Dániel 1768-ban pannonhalmi főapáttá történt kineveztetésekor királyi utasításul kapta, hogy a monostor igen lezüllött könyvtárát fokozatosan kiváló, értékes és hasznos művekkel egészítse ki. Az új főapát e célra a rend felosztásáig évente 700 frtot áldozott. Áldozatkészségének meg is volt a maga eredménye: a pannonhalmi könyvtár 1768-tól 1786-ig 1801 kötetről 4249 kötetre szaporodott fel. /-L. A pannonhalmi Sz.Benedek-rend története. V. 403-404.l.-/

Nagykőrösön a református egyház 1751 óta bizonyos öszszeggel járult az iskolai könyvtár gyarapításához, s az iskolai növendékek által gyűjtött szupplikációs pénz nagy ré-

szét is a könyvtárra fordította. A marosvásárhelyi református főiskola könyvtára részére 1765 körül teremtették meg közadakozásból a pénzalapot. A legnagyobb alapítványt, 2000 magyar frtot Teleki Józsefné tette. /-V.8. M.Kvszle, 1879. 327.l.-/ Az alapítványok kamatait azonban hosszú ideig fölemésztették az építkezési költségek, s így az iskola 1763 és 1795 között évenként alig 80-100 magyar frtot fordíthatott könyvek vásárlására, noha az alapítványok kamatain kívül é célra egyéb jövedelmei is voltak. Az iskola egyes jötevői ugyanis a könyvtár céljaira természetbeni adományokkal is kedveskedtek. Így gr.Teleki Lajosné, Bethlen Kata 1768-ban 23 véka búzát, 60 véka elegy búzát és 12 veder bort küldött a könyvtárnak, amiből könyvek vásárlására 41 magyar frt 76 dénár folyt be. Emellett a könyvtáros papirost is árult a könyvtár javára.

c/ A könyvek felállítása, szakcsoportosítása és katalogizálása

A könyveket jobbara s z a k o k s z e r i n t csoportosítva s ezeken belül rétnagyság szerint egymástól elkülönítve állították fel, még pedig álló helyzetben, sarkukkal kifelé fordítva a nyitott állványok vagy a zárható szekrények polcaira. De nem lehetetlen, hogy a XVI.század folyamán egyes könyvtárainkban az élére állított könyveket metszési oldalukkal kifelé helyezték el a polcokon. Ez a felállítási mód ugyanis még a XVII.század elején is divatozott. Példa rá az 1587.októberében megnyitott s a magyar diákok által is sűrűn látogatott leydeni egyetemi könyvtárról 1610-ben készült rézmetszet. /-Hasonmása: J.W.Clark: The care of books. Cambridge, 1901., mell. a 170.l.-hoz.-/

A szekrényeket és állványokat - miként ezt a sárospataki könyvtárnak egy 1660-71.közt készült katalógustördéske tanúsítja - az abc nagybetűivel, az egyes polcokat pedig ró-

mai számokkal jelölték. Az egyes kötetek e mellett sorszámot is kaptak. A sorszámozás polconként újra kezdődött. /-Harsányi István: A legrégibb helyi jelzettel is ellátott hazai könyvtárkatalógusok. M.Kvszle, 1928. 78.1.-/ Ez az un. helyhez kötött felállítási mód egész a korszak végéig európszerte tartotta magát. A könyvek megkeresését megkönnyítő jelzet /signatura/ többnyire három elemből tevődött össze: a szekrényt /állványt/ jelző nagybetűből, a polcot jelölő római számból vagy kisbetűből és a könyv helyét a polcon meghatározó arab számból. Ezeket a jelzeteket hol közvetlenül a könyv kötésének sarkára jegyezték fel, hol egy kis papíroscimkére. A cimkét a kötés sarkára ragasztották. Máskor meg külön papírszeletkére jegyezték fel, melyet úgy helyeztek el a könyv lapjai között, hogy a jelzet a felső metszési felületből kiálljon. A sárospataki könyvtárban pl. a jelzetet a könyvek sarkán alkalmazták. /-L.Harsányi i.c. 82.1.-/ Az, hogy ezek a jelzetek magára a kötésre vagy pedig a kötésre ragasztott címkékre kerültek-e, Harsányi leírásából - sajnos - nem derül ki. Később a sárospataki könyvtárban az 1726-i katalógus tanúsága szerint nem a szekrényeket, hanem a thecanak nevezett egyes polcokat jelölték meg a latin és héber abc 44 betűjével. /-Uo. 84.1.-/

Külföldi könyvtárakban még a XVII. században is tartotta magát az a szokás, hogy a könyvek egy részét a polcokhoz vagy a pulpitusokhoz láncolták. Az 1560-ban megnyitott zwickau-városi könyvtár pl. két részből állt: a zárt szekrényekben őrzött nagyobb és a pulpitusokhoz láncolt kisebb könyvtárból. Utóbbit a diákok a helyszínen szabadon használhatták. /-Handbuch der Bibliothekswissenschaft. III.412.1.-/ Sőt, a clairveauxi kolostorban még a XVIII. század elején is odaláncolták a könyveket. /-Uo. III. 457.1.-/ A kassai Sz. Erzsébet székesegyház 1604.évi könyvrajstromában még négy láncos könyv szerepel. Föltéve, ha a "cum catena" kifejezés valódi láncot s nem magyarázó jegyzeteket jelent. /-M.Kvszle, 1891. 334.1.-/ Korabinsky /-i.m. 369.1.-/ a lőcsei Sz.Jakab

templomról szólva megemlíti, hogy könyvtári helyiségében még az ő idejében /1786/ is "néhány ritka munka biztonság okáért láncra erősítve áll".

A fennmaradt katalógusok a könyvek számával arányban több-kevesebb szakra oszlanak, s a szakokon belül a könyvek - a kor általános gyakorlatának megfelelően - többnyire formátumuk szerint is el vannak egymástól különítve.

A legrégebb hazai szakrendszere a marosvásárhelyi református főiskola 1623. augusztusában készült katalógusában maradt fenn, mely Koncz József szerint a könyvtár 296 kötetnyi állományát a következőképp csoportosította: Theologia, Történelem, Hellén és latin remekírók, Nyelvészet, Theologia [Szentírás?]-magyarázók, Auctores locorum comm., Bölcsészet, Orvostudomány. /-Koncz József: A marosvásárhelyi helyv. hitv. főtanodai könyvtár ismertetése. M. Kvszle, 1879. 218. l. -/ Vele szinte egykorú a brassói könyvtaré 1625-ből, mely a következő tiz szakot különbözteti meg: Jogtudomány /Libri Utriusque iuris/, Természettudomány /Libri mathematici, geographici, astronomici et arithmetici/, Orvostudomány /Libri medici/, Bölcsészet /Libri philosophici/, Költészet /Libri poetici/, Nyelvtudomány /Grammatici, lexicographici etc./, Széppróza /Orateres/, Történettudomány /Historici/, Hittudomány /Libri theologici et patrum scripti/, s végül Hítszó-
noklat /Sermones/.

Gazdagabb tagozódású a pozsonyi jezsuita kollégium 1639. évi első katalógusa, mely a következő 15 tárgyi és két nyelvi csoportot különbözteti meg: 1. Doctrina sacra, 2. Concilia, 3. Patres graeci et latini, 4. Interpretes scripturae sacrae, 5. Theologi scholastici, 6. Controversiae, 7. Concionatores et catechistae, 8. Canonistae, casuistae, juristae, 9. Spirituales, 10. Historici sacri et prophani, 11. Philosophi et mathematici, 12. Oratores, 13. Poetae, 14. Medici, 15. Pharmatici, 16. Graeci, 17. Hebraici.

Igen érdekes a szakolcai ferencesek

1668-tól 1754-ig vezetett régebb katalógusa, mely hét osztály 30 alosztályába sorolja a könyveket. Nevezetesen: /I./ Libri primae classis /1./ Sub primo titulo: Sacrorum Bibliorum latinorum, Biblia Bohemica, Bibl. Hungarica et libri concordantiarum Sacrae Scripturae. /2./ Sub secundo titulo: Expositionum Sacrae Scripturae. /3./ Sub tertio titulo: Sanctorum Patrum. /4./ Sub quarto titulo: Asceticorum Scriptorum Ecclesiasticarum Catholicorum. /5./ Sub quinto titulo: Praedicatori concertantes Divinum Officiorum quoad Rubricastam Breviary quam Missalis et quoad Ceremonias. /6./ Sub sexto titulo: Sacrorum Meditationum. /7./ Sub septimo titulo: Spirituales.- /II./ Libri secundae classis. /8./ Sub primo titulo: Theologici speculativi, item et Morales. /9./ Sub secundo titulo: Controversiarum. /10./ Sub tertio titulo: Casuistarum. /11./ Sub quarto titulo: Regularum.- /III./ Libri tertiae classis /12./ Sub quinto titulo: Concionatores, Postillatores, Homiliastae et Sermonistae.- /IV./ Libri quartae classis /13./ Sub primo titulo: Historiarum Sanctorum seu uita aut exempla patrum. /14./ Sub secundo titulo: Historiarum Profanarum, Authorum Diversorum. /V./ Libri quintae classis /15./ Sub primo titulo: Juris Prudentiae utriusque. Item Libri Practicae Criminalis. Item Libri Concilij Tridentini, Et aliorum Conciliorum Sacrorum.- /VI./ Libri sextae classis /16./ Sub primo titulo: Medicinales. /17./ Sub secundo titulo: Philosophici. /18./ Sub tertio titulo: Astronomici, Cosmographici, Geographici, Mathematici. /19./ Sub quarto titulo: Poetici a nostratibus editi. /20./ Sub quinto titulo: Rhethorici et oratorij a nostratibus editi. /21./ Sub sexto titulo: Epistolarum. /22./ Sub septimo titulo: Grammaticales. /23./ Sub octavo titulo: Calepini Vocabularij, Dictionarij seu Repertory. VII. Libri septimae classis /24./ Sub primo titulo: Pure latini Hungarici. /25./ Sub secundo titulo: Pure Hungarici Idiomatis. /26./ Sub tertio titulo: Bohemici Moravicique concionum et controversiarum item Spirituales. /27./ Sub quarto titulo: Bohemici non Sacri, aut non Spirituales. /28./ Sub

quinto titulo: Germanici Varj. /29./ Sub sexto titulo: Polonici Varj. /30./ Sub septimo titulo: Graeci diversorum authorum. /-L. Mailáth Béla: A szakolcai ferencrendi könyvtár 17. századi történetéhez. M.Kvszle, 1882. 292-293.l.-/ A 30 szak közül - hét nyelvi csoport lévén - a tudományos szakok száma 23, szemben a pozsonyi szakrendszer 15 tárgyi szakjával. E szakok közül - papi könyvtárról lévén szó - 14 esik a hittudományra, hét a világi tudományokra, míg egy szak /a 15-ik/ egyházi és világi könyveket is tartalmazó vegyes jellegű. Az is érdekes, hogy a nyelvi csoportok közé kerültek a magyarországi latin nyelvű munkák is /24.szak/, s a könyvtár oly gazdag volt cseh-tót könyvekben: két csoportba, az egyházi és a világi könyvekébe osztották őket.

Jóval kezdetlegesebb a n a g y s z o m b a t i j e z s u i t a könyvtár 1690.évi jegyzékének szakrendszere, mely össze-vissza keveri az egyházi és világi tudományokat. Mindössze 21 szakcsoportot különböztet meg, s ezek közül is az utolsó négy a nem latin nyelvű könyvek befogadására szolgál. E szakcsoportok: Szentírás és egyházatyák, Skolasztikus teológia, Teológiai erkölcsstan, Kánonjog, Polgári jog, Bölcsészet, Orvostudomány, Mennyiségtan, Hitszónoklat, Katekézis, Hitvitázók, Apologétika, Történelem, Politika, Ó- és ujkori latin és görög irodalom /Humanitaria/, Hitbuzgalmi művek /Spirituales/, Életrajzok, Görög és héber könyvek /Graeci jelöléssel/, Magyar, cseh és tót könyvek, Német könyvek, Olasz, francia és spanyol könyvek.

A tudományszakok és nyelvek szerinti csoportosításnak ez a v e g y ü l é k e a XVII. és XVIII. századbéli katalógusokban rendes jelenség. A komáromi jezsuiták könyvtáráról 1774-ben készült leltárban is csupán a latin könyvek vannak szakok szerint csoportosítva /16 szakban/, míg a német, magyar és olasz-francia könyveket nyelvek szerint különítették el. E jegyzékben még egy érdekes utolsó csoport is van, mely libri haeretici miscellanei [Vegyes eretnek könyvek] címen 140 protestáns kiadványt sorol fel. Ugyanigy a kassai jezsuita könyv-

tár XVIII.századi szakrendszerében, amelyből egyébként a nyelvi csoportok hiányoznak, az utolsó, 17.osztályt a libri haeretici teszik. /-Röszler István: Adalékok a kassai kir.jogakad. könyvtára történetéhez. M.Kvszle, 1882. 1-30.1.-/

Már Jean Garnier S.J. 1678-ban Párisban megjelent Systema Bibliothecae Collegii Parisiensis Societatis Jesu [[A párizsi jezsuita kollégium könyvtárának szakrendszere] c. kidolgozott és részletesen megokolt szakrendszerében, mely az összes tudományszakokat hat főcsoportba osztja be, Heterodoxa [Eretnek dolgok] címen egy hetedik csoportot is fölvelt; ennek azonban tudományrendszeréhez semmi köze, s abban az egyházi jellegű könyvtáraknál szokásos előírásban leli magyarázatát, mely az eretnek s az Egyház tanításával szembehelyezkedő írásoknak a közönségesen hozzáférhető könyvektől való elkülönítését rendeli el. /-Gulyás Pál: A bibliográfia kézikönyve. Bp., 1941. I. 248-249.1.-/ Az ilyen könyvek használatát a pápa csak külön, megokolt esetekben engedte meg. Így 1764-ben XIV.Benedek pápa a kapucinusok rendfőnökének előterjesztésére megengedte, hogy a szerzet könyvtáraiban heretikus műveket is tarthasson, de csakis a többiektől szigorúan elkülönítve és csupán oly egyéneknek hozzáférhető módon, akiknek mint gyónatóknak, hitszónokoknak, hittérítőknak vagy teológiai tanároknak szükségük van rájuk. /-Ernst Gust.Vogel: Über eine minderbetrachtete Quelle zur Geschichte ausserdeutscher Klosterbibliotheken im 15.bis 18.Jh.Serapeum, 1840. 340.1. Ugyane cikkben még számos más példa is fel van sorolva. Érdekes, hogy Casanetta bibornok a XVIII.század elején a római S.Maria Sopra Minerva dömés kolostornál alapítványt tett tiltott könyvek beszerzésére, amit XI.Kelemen pápa 1701.II.12-én a szokásos kikötésekkel meg is engedett.-/

Protestáns részről ehhez hasonló intézkedés nyomai lelhetők fel a brassói könyvtár 1575.évi jegyzékében mely szerint a Bold. Szűzről nevezett plébánia és a dömés kolostor teológiai és liturgikus könyvvállományát elkülönítve kezelték, míg világi jellegű kézírataikat beolvasztották a főjegyzékbe.

Könyvtáraink szakrendszerei tisztára e m p i r i k u s jellegűek voltak s a szakok száma az egyes könyvtárak méreteihez és jellegéhez igazodott. A teológiai irodalom tulntengéséből önként következik, hogy a leggazdagabban a vallásos jellegű irodalom tagozódik. Sőt, a nagyszombati katalógus két látszólag világi jellegű szakja, a Történelem és az Életrajzok is tulnyomó részben vallásos jellegű könyvekből tevődtek össze, mivel amabban a szent történelem, emebben pedig a hagiográfia is helyet foglalt.

A katalógusok c i m l e i r á s a i általában sok kívánni valót hagytak hátra.

A sárospataki református kollégium könyvtárának 1623. évi jegyzékében például a szakcsoportokon belül a könyvek címleirását egészen mellőzték, s beírték a szerzők nevének meg a könyvek rétnagyságának feltüntetésével. A debreceni református főiskola 1706-1 jegyzékében az angol nyelvű könyvek nem címük szerint; hanem "liber anglicus" megjelöléssel szerepelnek. A szakolcai ferencesek XVII. századbeli katalógusa közöl ugyan könyvcimeket, de jobbára igen hiányosan, s emellett csupán a formátumot, meg elvétve a kötetszámot tünteti fel. A szakolcaiak XVIII. századbeli jegyzéke, mely a könyveket rétnagyságuk szerint, egymástól elkülönítve vezetete az egyes szakcsoportokba, a kötetszámot már rendszerint kiteszi s egy újabb rovatban a megjelenés helyét is feltünteti. A jezsuiták, bár bibliográfiailag pontos címleirásról náluk sincs szó, már sokkal több részletre kiterjeszkednek. Így pozsonyi könyvtáruk 1639. évi katalógusa nem kevesebb mint hét rovattal bír a következő adatok befogadására: szerző neve /auctor/; a munka címe vagy tárgya /materia/; rétnagysága /quantitas/; megjelenési helye /locus/; ideje /tempus/; nyomtatója /typographus/; kötés minősége /coperatura/. Besztercebányai könyvtáruk 1713. évi lajstroma csupán hat rovattal bír; mellőzi a könyvnyomtatók nevét és a kiadá-

si helyet, ellenben feltünteti a beszerzés idejét, ami a könyvtár fejlődésének megítélésénél bir jelentőséggel. A debreceni református főiskola 1737-38. évi katalógusában szintén hét rovat van, melyek főírásai a következők: Nomen auctoris; materia tractatus; quantitas; qualitas /a példány állapotának jellemzése/; ubi editus; anno, s végül a jelzet: theca, ordo, liber.

d/ A könyvtárak kezelésének módja és használatának rendje.

Az első díjazott könyvtáros a gyulafehérvári főiskola dicsekedhet. Szalárdi szerint a könyvtár gondozását Bethlen Gábor fejedelem a fehérvári káptalan egyik tagjára bízta, aki a könyveket jegyzékbe foglalta, kikölcsönzésüket, beszerzésüket lebonyolította, s ezért a fáradozásáért fizetést is kapott. A protestáns iskolák könyvtárai egyébiránt a coetus scholasticus, vagyis a tanulóifjuság egyetemének tulajdonát tették, s a felsőbb osztályu növendékek sorából évenként e célra megválasztott tisztviselő kezelése alatt állottak, még pedig a rektor vagy valamelyik professzor ellenőrző felügyelete mellett. Brassóban ezt a tisztséget az oeconomus töltötte be, aki jutalmul a könyvtárhelyiségben lakhatott //.

Debrecenben 1658-ig a seniorok vezették a könyvtárt, de azontul a coetus külön könyvtárost, sőt 1744 óta alkönyvtárost is választott. Ugyanebben az évben lépett életbe Debrecenben a könyvtárigazgatói /bibliothecae praefectus/ tisztség is, melyet egy 1749-ben kelt, de a gyakorlatban nem mindig megtartott tanári határozat szerint évenként felváltva a két rangban legfiatalabb professzor töltött be. A könyvtár első prefektusa /1744-49/ Szilágyi Sámuel, a későbbi református szuperintendens volt. Utódai közül a híres Hatvani István hat évig /1755-60/ töltötte be ezt a tisztséget. A könyv-

tárigazgatói, a könyvtárosi és alkönyvtárosi állás egyformán tiszteletbeli volt. A marosvásárhelyi református főiskolán azonban a könyvtár javára árusított papiros árából befolyó tiszta jövedelem együtöde a könyvtárost illette.

A jezsuitáknál a könyvtárak katalogizálása és kezelése a tanár-rendtagok feladatai közé tartozott. Pozsonyban rendszerint valamelyik tudós és irodalmilag is működő rendtag volt a könyvtár kezelője, így a XVIII.század folyamán Faludi Ferenc és Pray György.

A városi könyvtárak kezelési módjáról nem sokat tudunk. Mint már említettük, Bártfán 1596-ban ezt a tisztséget a pap és tanító ellenőrzése mellett a kántor töltötte be.

A sárospataki református főiskola 1621-ből ráánkmaradt könyvtárosi szabályzata és eskümintája szerint a könyvtáros a könyveket az iskola polgárainak személyválogatás nélkül tartozott kiszolgáltatni az erre kitűzött időben. A kikötésben az időtartama 15 napban volt megállapítva, de ez a határidő megújítható volt, feltéve, hogy a kinnlévő könyvre időközben más jelentkező nem akadt. Idegenek, bármily rendűek és rangúak voltak is, csupán a tanárok esetről-esetre megadott engedélye alapján kaphattak ki könyvet, még pedig zálog ellenében, amely középkori szokás szerint ugyanabban a szekrényben volt elhelyezendő, melyben a kölcsönvett munka eredetileg állott. /-V.ö. M.Kvzslé, 1881. 346-348.l.-/ A székelyudvarhelyi 1868.évi szabályzat a zálogadást már nem ismeri, de itt a könyvtáros a tanárokon és tanulókon kívül csakis a református lelkészeknek adhatott ki kölcsön könyvet a professzor fölmentő engedelmevel. Még ezeknek is csupán akkor, ha nemcsak írásos elismervényt állítanak ki a könyvekről, hanem ezen felül még kézadással is kötelezik magukat, hogy határozott időre visszaszolgáltadják őket.

Az iskolán kívül állókkal szemben még szűkkeblűbb a debreceni református főiskola 1744 táján készült szabályza-

ta, melynek 4.pontja szerint a könyvtárosnak az idegeneket és vendégeket, "különösen pedig a nem felekezetünkbelieket" /-igy Gyéresi i.h.; Dézsi Lajos közléséből, M.Kvszle,1896. 208.l. a másvallásuakra vonatkozó passzus kimaradt.-/ még csak be sem volt szabad engednie a könyvtárhelyiségbe. Akik mégis be akartak jutni, engedélyért a könyvtár igazgatásával megbízott tanárhoz kellett utasítania. A becsesebb könyvanyag kikölcsönzését egyébként is megnehezítette a szabályzat: az értékesebb vagy ritkább könyvek kiadását az igazgató esetenként kikérendő külön engedélytől teszi függővé. A sárospataki szabályzat értelmében pedig a kódexeket az iskola falain kívül semmi szín alatt, még biztosíték ellenében sem lehetett használni. Nagyszébenben a rektor saját belátása szerint adhatott ki kölcsön könyveket, de csakis a város határain belül s természetesen csupán elismervény ellenében. /-Koch i.m. 54-55.l.-/

A jezsuiták - úgy látszik - meglehetősen szabadelvéen jártak el a rendhez nem tartozó olvasókkal. Erre vall legalább az a körülmény, hogy a rend feloszlásakor foganatosított leltározás alkalmával Besztercebányán a téritvények alapján kiderült, hogy nem kevesebb mint 256 kötet volt a környékbeli lakosságnál kikölcsönözve. Ez a tekintélyes szám bizonyára az évek hosszú sora alatt halmozódott fel, mivel a kölcsönzés határidejét abban az időben még kevésbé tartották meg, mint napjainkban. /Igy a rostocki egyetemi könyvtárban a XVII.század második felében elvileg negydedévből volt megszabva a kölcsönzés időtartama, de a legtöbb könyvet csak igen hosszú idő elteltével, olykor husz esztendő múlva szolgáltatották vissza./

Arra, hogy külföldre is kölcsönöztek ki könyvtáraink könyveket, csupán egy adatunk van: 1531-ben Smigródi Staniczky András "succamerarius premysliensis" küldi vissza Bártfa város tanácsának a Statutum Regni Ungariae c. könyvet, melyet azután a következő esztendőben újból kölcsön kér.

A kölcsönzések nyilván tartása Székelyudvarhelyt úgy történt, hogy a könyvtáros előbb felírta a jelentkezők nevét, azután a jelentkezés sorrendjében szolgálta ki őket, följegyezvén a napot is, amelyen a kikölcsönzés történt. Mind itt, mind Debrecenben a szabályok a könyvtárosnak azt is lelkére kötik, hogy a jelentkezőknek ne adjon ki bármiféle könyvet, hanem csakis olyant, amely az olvasó életkorával, értelmi fokával és tanulmányaival összhangban áll. A kölcsönzésekre vonatkozó följegyzésekben természetesen épp oly rövidre fogták a könyvcimeket, mint a katalógusokban. Izelitőül álljon itt egy ilyen kölcsönzésre vonatkozó följegyzés a nagyszebeni Kápolna-könyvtár nyilván tartásából a XVII. század elejéről:

"D.Colomannus Regius habet vitas Plutarchi in folio.
[Regius Kálmán urnál van Plutarchostól a folio életrajzskötet.]

Item Xenophontem lat. et graece in folio.

Item Matthei Wesenbaci paraletta /A közlő megkérdőjelezte; alighanem "paralella" olvasandó. Az egész mondat értelme: [Ugyancsak Wesenbach Máténál a polgári jog döntvényeinek a párhuzamos helyeket is feltüntető kiadásal./ in Pandectas juris civilis".

Regius Kálmán uram a megbízható kölcsönzők közé tartozott, mert a bejegyzés mellé a rektor később odajegyezte a visszaadást tanusító "reposit" kifejezést. /-Arch.f.Siebenb. Landesk.U.S. XIV. 493.1.-/

A könyvtári revízió céljait szolgáló intézkedések sem hiányoznak e régi szabályzatokból. Debrecenben egy 1702.évi rendelkezés értelmében a könyvtáros a kinnlévő könyveket évnegyedenként egyszer bekérte és a tanárok jelenlétében pontosan megvizsgálta, minő állapotban vannak. Székelyudvarhelyt a szünetidő közeledtével az összes kikölcsönzött köteteket bekérték s a maguk helyére beállították. A nagyszebeni evangélikus gimnáziumi könyvtár 1758.évi

rendtartása is előírja, hogy az összes könyvek szemeszteren-
kint egybegyűjtendők. /-Archiv.f.Siebenb. Landesk. U.S. XIX.
465.1.-/

A k ö n y v t á r i ó r á k számát illetően Brassó és
Nagyszeben vezetett. A brassói könyvtár naponta d.u. 5-től
6-ig /-Gross i.cikke, Arch.U.S. XXI.-/, a nagyszebeni pedig
ugyancsak minden nap d.u. 4-től 5-ig /-l. Koch i.m. 63.1.-/
állt nyitva. Debrecenben a XVIII.század közepe táján heten-
kint kétszer: szerdán és szombaton d.u. 1-től 3-ig volt nyit-
va a könyvtár. Mai szemmel nézve ugyan szűkre szabottnak lát-
szik ez a nyitási idő, de a maga korában rendes jelenség volt.
Párizsban például nagy vívmányként üdvözölték a királynak azt
az intézkedését, hogy 1735-ben hetenként kétszer a délelőtti
órákban megnyitotta könyvtárát a tudósok előtt.

A könyvtárak h a s z n á l a t á n a k m é r t é k é -
r ő l nincsenek adataink, de hogy milyen kevésbé vették i-
génybe még az aránylag látogatott főiskolák könyvgyűjtemé-
nyét is, arra érdekes világot vet a rostocki egyetemi könyv-
tár fennmaradt kölcsönzési naplója. E szerint Rostockban az
1650-től 1690-ig eltelt negyven év alatt évi átlagos 300
egyetemi személy - tanár és hallgató - jelenléte dacára mind-
össze 707 munkát kölcsönöztek ki, tehát évenként 17-18 művet.
Jellemző, hogy az egyetemen ez alatt az idő alatt szereplő
71 tanár közül 31 egyáltalán nem fordul elő a kölcsönzők kö-
zött, a többi negyven is mindössze 390 munkát használt.
/-Kohlfeld: Über Bibliotheksbenutzungen im 17.Jh.Zentralbl.
f.Bibliotheksw. 1901. 54.1.-/

A brassói, sárospataki, debreceni és nagyszebeni szabá-
lyok a könyvtár t i s z t á n t a r t á s á r ó l is meg-
emlékeznek. Brassóban Honterus elrendelte, hogy az oeconomus
havonként egyszer leporolja a könyveket. Sárospatakon a könyv-
táros kötelessége volt, hogy a könyveket a molyoktól és a
piszoktól megóvja. Debrecenben a segédkönyvtárosra várt a
feladat, hogy a könyvtárszoba tisztaságára felügyeljen és a

bibliothek/ magyar szempontból sok becses anyagot tartalmazott és tartalmaz még ma is, - szemlénket az e r d é l y i f e j e d e l m e k k e l kezdjük meg. Sorukból főleg a tragikus véget ért Báthory András bibornok /megh. 1599./, Bethlen Gábor /megh. 1629./, I. Rákóczi György /megh. 1648./ és I. Apafi Mihály /megh. 1690./ vált ki bibliofil hajlamával.

B á t h o r y A n d r á s t nagybátyja, István lengyel király, aki a Varsó melletti jezsuita kollégiumban neveltette, már tanuló korában elhalmozta könyvekkel. Beszerzésüket udvari történetírója, Brutus Mihályra bízta. Ez egy alkalommal 41 frtot fizetett a neki szánt könyvekért és tíz frtot díszes bekötésükért a király krakói könyvárusának, illetve kompaktorának. Erdélyből magyar vonatkozású könyveket és kéziratokat Boldizsár bátyja hozott számára 1581 tavaszán, lengyel munkákkal tanárai és maguk a szerzők ajándékozták meg, római kiadásokkal pedig a pápai nunciusok kedveskedtek neki. 1583. évi első római utjáról hét láda könyvvel tért vissza heilsbergi kastélyába, ahol mint vármiai püspök a politika és a vadászat mellett főleg könyveinek élt. Amikor 1599 elején elindult tragikusan végződő erdélyi útjára, hogy átvegye a magyar fejedelemséget, drágaságait és könyveit a heilsbergi kastélyban hagyta. Könyvtárának egy részét - vagy 400 kötetet - hosszas huza-vona után 1608-ban potom áron elárverezték. Az ekkor készült hevenyészett leltár azt mutatja, hogy főleg az egyházatyák, jogtudósok, görög, latin és humanista írók érdekeltek. "Magyar könyveit - írja Veress - sajnos nem sorolja fel az árverési lajstrom, hihetőleg azért, mert azokra - fönn északon, a Keleti tenger partvidékén - nem akadt vevő s még jó, ha a biboros magyar szolgái szétosztották maguk közt. De megtaláljuk Bonfini történetét két példányban, egy névtelen magyar krónikával együtt és Temesvári Pelbárt műveit". Lehet, hogy az a névtelen Chronica Ungarica a budai sajtó első terméke, de az sincs kizárva, hogy Heltai magyar nyelvű krónikájáról van szó. Báthory néhány könyve mindmáig fennmaradt. Ezekből ismerjük címeres

könyvespolcokról a port lesöpörgesse. A nagyszebeni evangélikus iskola 1758.évi rendtartása a könyvtáros-rektort kötelezi arra, hogy a könyvek portalanításáról kellő időben gondoskodják.

3. Közkönyvtáraink viszontagságai

Mind e könyvtárak távolról sem maradtak érintetlenül korunkra. A brassói könyvtár a hazai tudományosság örök kárára 1689-ben a várost elhamvasztó tűzvész áldozata lett. A kolozsvári unitáriusok könyvtárát 1602-ben feldúlták Básta hajdúi. A debreceni könyvtárt - Korabinsky állítása szerint /-i.m. 109.1.-/ - 1607-ben a katonák annyira kifosztották, hogy "a tudományok kedvelőinek és barátainak" valósággal újra kellett megalapítaniok. A gyulafehérvári Bethlen-könyvtárt 1658-ban felperzselte az Erdélyre zudított tatár horda. A nyitrai káptalan könyvtárát is gyakran megdézsmálták a városon átvonuló csapatok. Így az egyik könyvet, a benne olvasható bejegyzés szerint, 1610-ben szerezték vissza a Bocskay-zsákmányból, egy másikat pedig 1663-ban a török-zsákmányból. A sárospataki kollégium és könyvtára 1671-től 1682-ig, majd 1687-től 1703-ig a jezsuiták kezén volt, s tőlük a könyveket csak némi veszteséggel kapta vissza a kollégium. De a legnagyobb veszteséget a jezsuiták szenvedték, akiknek rendjét 1773-ban eltörölték, s ezért könyvtáraik 1774-ben - erősen megtizedelve - idegen kézre kerültek.

4. A fontosabb magángyűjtemények

Befejezésül szóljunk még a magánkönyvtárakról.

A Habsburg-ház könyvkedvelő tagjait mellőzve, - bár a gyűjteményeikből kialakult bécsi Hofbibliothek /ma National-

exlibrisét és superexlibrisét, valamint az utóbbi köré nyomtatott jelmondatát: Frustra vivit, qui nemini prodest. /- [Haszontalanul él, aki senkinek sincs javára]. V.ö. Veress Endre: Báthory András püspök könyvtára. M.Kvszle, 1905. 1-26.l. Egy kötésnek és exlibrisének hasonmásával.-/

B e t h l e n G á b o r , aki pazar építkezéseivel, művészet- és tudománypártolásával némileg Mátyás királyra emlékeztet, nagy barátja volt az irodalomnak is. Láttuk, hogy fejedelmi nyomdát létesített Gyulafehérvárt s bőkezű istápolója volt a hazai irodalomnak. Kedvenc alapítását, a gyulafehérvári akadémiát - Szalárdi szerint - "sok ezer" tallérynyi költséggel "különb külön tudományokhoz tartozó, gyönyörűséges jó könyvekkel rakott" bibliotékával szerelte fel. Mint róla feljegyezték, még hadjárataira is magával vitte könyveit és kocsijában menetközben is olvasott. Csakis így érthető, hogy államférfiúi elfoglaltsága dacára is ideje volt negyvenkétszer elolvasni a Szentírást. Angyal Dávid szerint a Biblia mellett a hadi tudomány, a történet s az európai államok viszonyai érdekelték különösebben. De hogy az ezekre vonatkozó ismereteket miféle könyvekből merítette, arról semmitsem tudunk. Hiszen - mint Angyal idézi - maga mondta, hogy "deákul soha sem tanult s magyar írásnál egyebet nem tud". /-Szilágyi Sándor: A magyar nemzet története. Bp., 1898. VI. 417.l.-/ Felesége, Brandenburgi Katalin, akárcsak annak idején Aragoniai Beatrix, osztotta férje nemes szemvedélyét. 1629-30-ban külön könyvtárost is tartott Barsi Mihály személyében, aki ezért évi száz frt fizetést huzott. Könyvekből - sajnos - egy sem maradt hirozónak az utókorra!

I. R á k ó c z i G y ö r g y , akinek irodalmi mecénáskodását már ismertettük, főleg a vallási és politikai újdonságok iránt érdeklődött. Ő is szenvedélyes Biblia-olvasó volt. Szalárdi feljegyzése szerint az Ószövetséget tizenháromszor, az újat pedig több mint harminckétszer olvasta át. Sárospatakon ma is meglévő vizsolyi Új Testamentumát 1619-

20-ban, a kényelmesebben kezelhető hanauai Biblia-kiadást pedig, melynek Rákóczi-példányát a budapesti Ráday-könyvtár őrizi, 1625-33-ig forgatta. Udvari könyvtára sárospataki várban, valószínűleg a Perényi-szárny egyik földszinti termében volt elhelyezve. Kezelője Tolnai István udvari, majd sárospataki lelkész volt, aki katalogizálta a sokszor hordószámra érkező könyveket és nyilvántartotta a kölcsönzéseket; a fejedelem ui. szívesen nyitotta meg gyűjteményét a papok és tanárok előtt.

Rákóczi lépéseket tett a Korvina budai maradványainak megszerzésére is. A tárgyalások azonban nem vezettek eredményre, mivel a budai pasa látatlanba 5000 tallért kívánt a könyvkészletért. Egyébiránt Szalárdi szerint Bethlen Gábor is gondolt Mátyás király könyvtárának Budán sejtett maradványai megszerzésére, úgy szintén - ha hihetünk Lomeierusnak /-De bibliothecis liber singularis. 1679. 188-189.l.-/ - Pázmány Péter is. Sajnos, tervét egyikük sem valósíthatta meg s így a Korvina esetleges maradványai 1686-ban, Buda visszavételekor, javarészt a bécsi császári gyűjteménybe vándoroltak.

Rákóczi könyvtárát kisebbik fia, Zsigmond örökölte, aki nemcsak hűséges sáfára, hanem lelkes továbbfejlesztője is volt az apai örökségnek. Az új szerzemények megválogatásánál Biesterfeld, meg az udvari lelkész tanácsa után indult. Beszerzésükkel - úgy mint már atyja is - a követeket és külföldi iskolákat járó diákokat bizta meg. Az ekként továbbfejlesztett gyűjteményt az 1650-ben elhunyt ifjú a sárospataki főiskolára testálta. Az 1658-60 körül történt átszállítás alkalmával a könyveket bibliográfiai szempontból meglehetősen tökéletlen jegyzékbe foglalták. Ennek a leltárnak 44 lapra terjedő töredéke ma is megvan. A töredék 644 tételben 821 kötetet sorol fel. Ezek közül Harsányi István összeállítása szerint 371 esik a teológiára és filozófiára, 293 a földrajzra és történelemre. A többi szak feltűnően szegényesen van képviselve benne. Így a jog 31, a klasszikusok

32, a filológia 14, a természettudomány 26 és az orvostudomány 32 kötettel. Ne feledjük azonban, hogy csak töredékes jegyzékkel van dolgunk. A Szabó-féle Régi magyar könyvtár köteteibe tartozó darabok számát Harsányi hol 188-ra, hol meg 273-ra teszi. Közülük 11 olyan is akad, melyet sem Szabó, sem Szabó kiegészítői nem ismertek. A 821 kötetből egy pár ma is megvan Sárospatakon, s egy pár Harsányi idejében megvolt a piaristák sátoraljaujhelyi házi könyvtárában. /-V.ö. Harsányi István: A Rákóczi-könyvtár és katalógusa. M.Kvszle, 1913-16. 12 közlemény, főleg 1913. 13-23., 137-139., 143-144. l.-/

Végül fennmaradt Öreg A p a f i M i h á l y , az utolsó erdélyi fejedelem könyvtárának, helyesebben szólva, könyvtára egy részének emléke abban a jegyzékben, amely 1714-ben a fejedelem ingóságairól készült. /-Thallóczy Lajos: Öreg Apafi Mihály könyvtára. M.Kvszle, 1881. 121. s. köv. lapok.-/ A lajstrom 116 művet sorol fel 187 kötetben, a könyvek akkori értékének távolról sem megfelelő hivatalos becslés szerint 1133 frt 74 krajcár értékben. A leltár jóval nagyobb gondtal készült, mint például a Rákóczi-könyvtaré. A címfelvételek meglehetősen pontosak s a megjelenés helyére és évére, sőt elvétve a kötés minőségére is kiterjeszkednek. A fejedelem könyvei többnyire fekete vagy piros bőrbe köttettek, egyik-másik dus aranyozással /-pl. a jegyzék 87.sz.a. szereplő K.Csipkés György: Igaz hit. Nagyszomben, 1666. és a 155.sz.a. fölvevett Schad Johannes Adam Xaver: Effigies ducum et regum Hungariae [Magyarország királyainak és fejedelmeinek képe]. 1687.-/. Különösen díszes lehetett a Károli-féle Biblia /a jegyzék 83., illetve 84. sz.a. leirt/ amsterdami /1685/ és kolozsvári /1661/ kiadásának bekötése. Mindkettő vésett ezüst-veretekkel és csatokkal ellátott bőrkötésben pompázott. Ezeknél jóval egyszerűbb az Uj Testamentum 1687.évi amsterdami kiadásának Apafi birtokában volt példánya, mely jegyzékünkben nem szerepel, de ma is megvan az Erdélyi Múzeum könyvtárában.

Szabó leírása /-RMK. I. 552.1.-/ szerint ennek első fedelén "Apafi Mihály F.F." felírás, hátsó fedelén pedig az "1688" évszám olvasható. Petki János 1659-ben csiki főkirálybíró /-Nagy Iván: Magyarország családai. Pest, 1869. IX. 272-273.1.-/ gyűjteményéből került Apafi birtokába Medgyesi Pál Praxis pietatis-a /104.sz.Kolozsvár, 1677/, melynek ezüst veretekkel és csatokkal ellátott fekete bőrkötése az első táblán Petki címerét, a hátsón jelmondatát "Spe vivo, spe morior" [Reményben élek, reményben halok] tünteti fel.

A könyvek sorában tulteng a teológiai munka, de emellett számos bölcsészeti, történelmi, földrajzi, jog- és államtudományi, orvosi és filológiai mű is akad sorukban. A könyvtár színvonalára jellemző, hogy olyan nevek is szerepelnek benne, mint verulami Bacon /17.sz./, Descartes /25.sz./ és Hugo Grotius /53.sz./. Comenius munkái - egyikük Amos Janos alatt vétegetett fel - pedig arról tanuskodnak, hogy a fejedelem diák kora óta gyűjtögette könyveit. Könyvtárának gyöngye a Korvinából származó Catullus-Tibullus-Propertius-kódex volt, mely még Szapolyai János idejében került Erdélybe. A becses kézirat Apafitól Savoyai Jenő herceghez, s ennek gyűjteményével a bécsi császári könyvtárba vándorolt. /-V.ö. Fraknói-Fógel-Gulyás-Hoffmann: Bibliotheca Corvina. Olasz kiad. Bp., 1927. 79.1.-/

A könyvgyűjtő k a t o l i k u s f ő p a p o k sorából a XVI.század folyamán a nagy humanista egyházfejedelem, O l á h M i k l ó s /1491-1568/ esztergomi érsek említendő. Két könyvtára volt, az egyik Bécsben, a másik nagyszombati házában. /-Kollányi Ferenc: Könyvek a 16. és 17.századbeli főpapi hagyatékokban. M.Kvszle, 1895. 210.1.-/ Bécsi gyűjteményét rokonára, Lysti Jánosra s ennek hasonnevű fiára hagyta. E hagyatékból 13, többnyire préselt barna bőrkötésű kötet napjainkig fennmaradt a ferencesek kismartoni zárójában, ahová az Esterházyak révén kerültek. A könyvek ketetejének födelére arany betűkkel van rányomva egykori tulaj-

donosuk neve, míg a többi tizenegy származását az őrlapjukon lévő sajátkezü névbejegyzés alapján állapították meg. Lapszerű jegyzeteihez - akár csak Vitéz János - ő is piros tintát használt. Ezek arról tanuskodnak, hogy az érsek nemcsak olvasgatta könyveit, hanem megjegyzésekkel is kísérte az olvasottakat. Az is szokása volt, hogy a könyv végén feljegyezte a napot, amelyen olvasásával elkészült. Így például Homeros Ilias-ának olvasását Brüsszelben 1535.december 31-én fejezte be. A Béka-egérharc Aldus-féle /Venezia, 1517/ görög kiadásában kezétől származó görög bejegyzések s egyes görög kifejezések latin értelmezései olvashatók, jeléül annak, hogy olvasás közben szorgalmasan forgatta a szótárt. /-L. Csontos János: Adalék Oláh Miklós könyvtárához. M.Kvszle, 1883. 3-66.l.-/ Nagyszombati könyvtáráról csak annyit tudunk, amennyit végrendelete elárul. Eszerint ott lévő könyveiből Telegdi Miklós és Desyth Miklós kapott néhányat, míg a többi a nagyszombati szegény tanulók közt kellett szétesztani. Ez volt egyébként a sorsuk azoknak a bécsi könyveinek is, amelyekre Lystliék nem tartottak igényt.

V e r a n c s i c s A n t a l /1504-1573/, esztergomi bibornok, érsek kötetszám szerint nem ismert egész könyvtárát - az eretnek könyvek kivételével - unokaöccsére, Verancsics Faustusra, a későbbi csanádi püspök és szepesi prépostra /megh. 1617/ hagyta. Ezen kívül egy Missalé-ját és egy Pontificalé-ját Bornemisza Gergely választott váradi püspök és szepesi prépostra testálta. Ami az eretnek könyveit illeti, ezekre nézve meghagyta, hogy égessék el őket. Csapán Luther munkáinak kegyelmezett meg, amelyekről úgy rendelkezett: a nagyszombati Sz.Miklósról nevezett székesegyházi legyenek, hogy a hitszónokok a tévtanok megcáfolásánál alkalmadtán felhasználhassák. /-Kollányi i.cikke, M.Kvszle, 1895. 210.l.-/

A D e l f i n o Z a k a r i á s bibornok, 1565-1571. győri püspök szombathelyi javairól 1577.február 7-én felvett inventárban egy könyvszekrény is szerepel, melynek négy pol-

cán 158 kisebb-nagyobb kötet nyert elhelyezést, de hogy mi-
féle kötetek, arról a szűkszavu leltározó hallgat. /-Iványi
Béla: Könyvek stb. Magyarországon. M.Kvszle, 1932-34. 46.l.
A biboros püspök nevét sem az inventáló, sem Iványi nem em-
liti!-/

Még szám szerint sem ismerjük Monoszlai Miklós eszter-
gomi kanonok könyveit, melyeket 1577.junius 29-én kelt vég-
rendeletében azzal a kikötéssel hagyott a könyvei által is
ismert Monoszlai Andrásra, hogy amire nincs szüksége, azt
adja át az esztergomi káptalannak. M o n o s z l a i
A n d r á s , aki mint veszprémi püspök 1601-ben hunyt el,
kora ifjuságától gyűjtögette a könyveket. Egész gyűjteményét
- egy esztergomi meg egy zágrábi Missale és egy ujonnan ara-
nyozott Pontificale kivételével, melyeket a pozsonyi kápta-
lanra testált - Gábor nevű testvérére, a pozsonyi káptalan
tagjára hagyta. Végrendeletében a lelkére köti, hogy hiven
őrizze meg a könyveket, sűrűn olvassassa őket s tanítsa be-
lőlük unokaöccseit. Mennyiben felelt meg Monoszlai Gábor a
kikötéseknek, nem tudjuk, de hogy hűséges őrizője volt a ha-
gyatéknak, azt 1603-ban irt végrendelete mutatja. Ebből ki-
tűnik, hogy bátyja kiadatlan beszédeinek kéziratát, valamint
egy másik könyvet, mely az idő szerint Ebeczky Ferencnél volt
kölcson, Naprághi Demeter veszprémi és győri püspök, később
kalocsai érsekre hagyta. Unokaöccsét pedig felhatalmazta,
hogy azokat a könyveket, melyeket tovább képzése vagy lel-
ki épülése érdekében használhat, tartsa meg magának, míg a
többi mind a pozsonyi káptalané legyen. /-Kollányi i.cikke.
M.Kvszle, 1895. 211-212.l.-/ A hagyomány szerint Naprághi
győri székhelyére mintegy két-háromszáz kötet könyvvel ér-
kezett; a győri székesegyház régi könyvtárában mintegy 50
kötetről kétségtelenül megállapítható, hogy az övé volt.
/-L. Jenei Ferenc: Monoszlói András könyvei a győri székes-
egyház régi könyvtárában. Győri Szle, 1935. 199-201.l. és
ua.: Náprághi Demeter győri püspök könyvtára. Uo. 1936.
25-28.l.-/

Sokkal jobban vagyunk tájékoztatva két másik irodalmilag is működő XVI. századi főpap, Telegdi Miklós pécsi püspök és barátja Mossóczi Zakariás nyitrai püspök elég tekintélyes könyvanyagáról. Az 1586. április 22-én meghalt Telegdi Ingóságairól felvett leltár ugyanis 272 tételszám alatt felsorolja nagyszombati házában talált könyveit, köztük a Mossóczival közösen kiadott Decreta, constitutiones et articuli Regvm inelyti regni Vngariae /Nagyszombat, 1583. 272. tételsz./ "mintegy" 400 kötetlen /vagy füzetlen?/ példányát. Ez a hivatalos összeírás nagy sebbel-lobbal készült, mivel eredetijét már április 28-án felküldték Bécsbe az udvari kamarához s - mint Nagy Gyula orsz. főlevéltárnok, a jegyzék kiadója megjegyzi - "talán ennek a nagy sietségnek tudható be az a sajnálatos körülmény, hogy a katalógus lehető leghivatalosabb felületességgel készült, úgy hogy a benne felsorolt könyvek egy részét csak hozzávetőleg, egy részét pedig sehogysen" tudta a közlő meghatározni. /-Telegdi Miklós pécsi püspök könyvtára 1586-ból. M. Kvszle, 1880. 37. l.-/ Az egyes tételek ui. többnyire vagy pusztán a szerző nevére, vagy - a szerző megemlítése nélkül - a könyv egészen rövid címére szorítkoznak, s így pontos azonosításuk teljességgel lehetetlen.

A közlő a legtöbb esetben pusztán találgatásokra kényszerült, s föltevésai nem mindig meggyőzőek. Így például alighanem igaza van, amikor a 9. sz. alatt szereplő Chronica mundi s a 12. sz. a. Supplementum chronicae mundi alatt Philippus Bergomensis krónikájának és pótlékának valamelyik 1586 előtti kiadását sejtí. De már az erősen kétséges, hogy a 3. sz. a. Historiae ecclesiasticae-n csakugyan Eusebius vagy Nicephorus egyháztörténete értendő-e? Utóbbi semmi esetre sem, hiszen azt az 1. sz. a. Nicephorus már úgy is képviseli. Sokkal valószínűbbnek látszik, hogy a 3. sz. a. a Baselben 1559-74-ben megjelent Historiae ecclesiasticae centuriae, a magdeburgi centuriatorok híres munkája rejtőzik, annyival is inkább, mivel a protestáns munka Canisius-

irta cáfolata Canisius contra centuriatores c. a. 25.sz.a. szerepel a listában. Az sem egészen biztos, vajjon a 33.sz.a. Concordantiae bibliorum valóban Lucas Franciscus Nagy Gyula idézte kiadásainak valamelyike, mert hiszen Hugo a S.Caro és rendtársainak a XIII.században szerkesztett egybeállítását sokan dolgozták át és módosították a századok folyamán. Ellenben nagy a valószínűsége annak, hogy az 55.sz.a. szereplő Judicium ferri et aquae azonos az 1550-ben Kolozsvárt megjelent Ritus explorandae veritatis-szal. Nagy Gyula sejtéseit, amelyekből csak izelítőül soroltunk fel néhányat, a magunk részéről a következőkkel töldjük meg. A 14.sz.a. Liber S. Adalberti alighanem querfurti Sz.Brunó Sz.Adalbert-életrajza. A 33. és 34.sz.a. Concilia omnia [A zsinatokról] és Item: Concilia tételek bizonyára Laurentius Surius 1587-ben Kölnben megjelent négy kötetes gyűjteménye egy-egy kötetét jelölik, melynek egy 3.kötetét a 110.sz. így említi: Sury Commentarj. A 68.sz.a. Defensio Tridentinae fidei [A trienti hitvallás védelmezése] kétségkívül Diego Papa de Andrada híres coimbrai teológus 1578-ban Lisboaban megjelent munkájának 1580.évi kölni utánnomása. A 89.sz.a. Summa Doctrinae christianae talán Melanchthon Corpus doctrinae christianae [A keresztény tanítás foglalata] -ja /Leipzig, 1561./. A 142.sz.a. De pestilentia libr.3. [A pestisről] alighanem Jacobus Dalechampius medicus De peste libri 3. c. Lyonban 1552-ben megjelent munkája. A 163.sz.a. Tripartitum valószínűleg egyik része a 192.sz.a. szereplő Antonius Florentinus-nak. Ez utóbbi alatt ugyanis a 3 kötetes Opus historiarum seu chronicon tripartitum [Történelmi munka, avagy krónika három részben] /Nürnberg, 1491./ értendő, melynek címlappal nem bíró 3. részének zárósorai így szólnak: 3.pars Chronicae Domini Antonini Archiepiscopi Florentiae [Antal firenzei érsek krónikája]. A 194. és 286.sz.a. kétszer is szereplő Summa Angelica [Angelus summája] talán Angelus de Ubaldis XV.századi jogtudós sokáig népszerű jogi kompendiumával azonosítandó. A 226.sz.a. De re metallica libellus alighanem Georg

Bauer Agricola illusztrált munkája /Basel, 1556/. A 229.sz. a. Ordinarium officij divini okvetlenül így egészítendő ki: ecclesise Strigoniensis [Eligazítás a zsolozsma mondásának rendjéről az esztergomi egyházmegyében] /Nagyszombat, 1580/. Az azonosítást még az is megnehezíti, hogy a szerzők nevében elég gyakori az elírás, a sajtóhiba vagy esetleg a közlő hibás olvasata. Így a 32.sz.a. Hilary Opera alighanem sajtóhiba Hilary helyett, a 42.sz.a. Albertus Pichio helyesen A.Pichio utrechtii prépost, Luther egyik ellenfele, a 74.sz.a. Jobby historiae bizonyára Jovii historiae akar lenni, aki a 108.sz.a. helyesen szerepel; a 81.sz.a. Postilla Antony Broiczdhy-ban a szerző nem "talán Ant.Broick?", miként közlő véli, hanem Broiczkwy a Königstein, a 90.sz.a. megkérdőjelezett Petrus Franciscus Zho valójában Zimus s lehet, hogy De laudibus philosophiae [A filozófia dicsérete] c. Velencében 1547-ben megjelent értekezése értendő e tételen; az ugyancsak megkérdőjelezett 94.sz.a. Stanislaus Orodhovius helyesen Orichovius /Orzechowski/, a 133.sz.a. megkérdőjelezett Biblioadhi alatt alighanem Theodor Bibliander zürichi teológus rejtőzik; a 135.sz.a. Historiae Gilberti Gererbrardi kétségkívül Gilbertus Genebrardus tudós francia bencés és aixi érsek nevének elírása, s az itt említett mű valószínűleg a Chronographiae libri IV. [A csillagok világáról négy könyv] 1580 évi párisi fólió kiadása. A 189.sz.a. Petrus de Ferrys teljes nevén Johannes Petrus de Ferrariis, paviai jogtudós, akinek Practica judicialis aurea [A bírói joggyakorlat aranykönyve] c. műve sokáig igen népszerű volt. A 192.sz.a. Antonius Florentinus, mint fentebb említettük, helyesen Antoninus Florentinus; a 254.sz.a. Johannes Rutemius, valójában Ruthenius Gnostipolitanus, Melanchthon követője; a 232.sz.a. Postilla Nicolai Henningy szerzője N.Hemmingius luteránus teológus. Nagy Gyulának a 49.sz.a. Lindanushoz fűzött megjegyzése pedig oda módosítandó, hogy nem volt két Lindanus, egy Damasius és egy Wilhelmus, hanem csak egyetlen egy: Wilhelmus Damasius Lindanus /Van der Lindt/, híres katolikus hitvitázó, s valószínűleg

tartjuk, hogy Telegdi Apologeticum ad Germanos pro religionis catholicae pace [Hitvédelem a germánokhoz a keresztény hit békéjéért] c. Antwerpenben 1568-ban megjelent művét mondhatta magáénak.

De hogy a leltározók még azokban az esetekben is, amikor látszólag a könyv pontosabb címével és a szerző nevével is szolgálnak, mennyire megnehezítik az azonosítást, arra nézve felhozzuk a 109.sz.tételt: De rebus oceanicis et novo orbe Daniel Agoes. Brunet Manuel-jének tárgymutatója segítségével annyit sikerült megállapítanunk, hogy e tételen Petrus Martyr De rebus oceanicis et novo orbe decades tres c.műve értendő. De hogy ki rejlik a rejtélyes, semmiféle lexikonban sem szereplő Daniel Agoes alatt, arra nézve Martyr munkájának 1574. évi kölni kiadásáról a párizsi Bibliothèque Nationale katalógusában olvasható következő címleírás nyújt tájékoztatást: De rebus oceanicis et novo orbe decades tres Petri Martyri ab Angleria. Item ejusdem de Babylonica legatione libri 3 et item... opuscula quaedam historica... Damiani a Goes... [Az óceánok titkairól és az újvilágról háromszor tíz fejezet... Három könyv a babilóniai követségről és egy bizonyos történeti könyv...] Ez a Damianus a Goes, Jöcher szerint, előkelő portugál ur volt, aki többször járt követségben Francia-, Német- és Lengyelországban s lehet, hogy személyes ismerőse volt Telegdinek!

Nagy Gyula méltán tartja feltűnőnek, hogy "a Telegdi korában már oly gazdag nemzeti irodalom mindössze három nyomtatvánnyal /vagy valószínűbben négygel, mert hiszen nincs kizárva, hogy a 199.sz.a. Herbarium a Melius 1578-ban megjelent latin című magyar kötete! / jelenik meg a tudós főpap könyvei sorában; annál csodálatosabb, mert szinte képzelhetetlen dolog, hogy azoknak a magyar protestáns íróknak, kiknek iratai ellen maga is hévvel vitázott, könyvtárában helyet ne adott volna". De még ennél is csodálatosabb, hogy a Decretá-n kívül Telegdi egyetlen saját műve sem szerepel a jegyzékben. Nem lehetetlen, hogy a 24.sz.a. megkérdőjelezett Canisý a-

latt az ő 1562-ben kiadott katekizmus fordítása s a 132.sz.a. Cantiones hungaricae [Magyar énekek] talán helyesen Contiones hungaricae [Magyar Beszéd], s ez esetben az ő prédikációinak valamelyik kötete. Azonban a jegyzék minden fogyatékosága dacára is hiven tükrözi vissza Telegdi érdeklődési körét. A könyvek tulnyomó többsége teológiai. Az egyházatyák és a középkor skolasztikusai mellett különösen gazdagon van képviselve benne a XVI.század hittudományi irodalma. Még pedig nem csupán a katolikus, hanem az akatolikus, első sorban a luteránus is. De Luther és szorosabb követői mellett Melancthon meg Zwingli irányzata is eléggé szóhoz jutott a könyvtárban. A teológián kívül a jogtudomány és a történelem - még pedig mind az egyházi, mind a világi história - érdekelte különösebben Telegdit, aki még egy pár természettudományi és népszerű orvosi munkát is magáénak mondhatott. Telegdi 1586. április 20-án kelt végrendeletében könyveiről sem feledkezett meg. Eszerint az összes jogi könyveket az akkor Bolognában jogászokó Kecskés Andrásra, teológiai munkáit pedig - beleértve az eretnek munkákat is - a nagyszombati jezsuita kollégiumra hagyta, ama pár kötet kivételével, amelyeket a leltárt aláíró Telegdi László és Kuthassi János esztergomi kanonokok maguknak kiválasztanak. /-L. Kollányi i.cikkét, M.Kvszle, 1895. 211.1.-/ Vajjon maradt-e valami e könyvtárból hirhozónak a nagyszombati kollégium jogutódja, a budapesti tudományegyetem könyvtárában, azt eddig senkisé sem kutatta... Azért foglalkoztunk ekkora részletességgel a Telegdi-könyvtár leltárával, hogy némi fogalmat adjunk azokról a problémákról, melyek még az olyan kiváló paleográfus kiadásával kapcsolatban is felmerülhetnek, aminő Nagy Gyula volt.

Jóval jelentősebb könyvtára volt Telegdi barátjának és szerzőtársának, M o s s ó c z i Z a k a r i á s n a k , az 1587.julius 20-22 körül 45 éves korában elhunyt nyitrai püspöknek. Sokat betegeskedett. Iványi Béla gyomor- vagy bélbajra gyanakszik /-l. Mossóczy Zakariás és a magyar Corpus Juris keletkezése. Bp., 1926. 40.1.-/, de ha tudta volna, hogy mi

rejtőzik az általa közölt leltár 30.számának semmitmondó címe alatt /-Botallus de curatione, értsd Luis venereae curanda ratione [A vérhaj gyógyításának módjáról] a Leonhardo Botallo. Paris, 1567.-/, ugy bizonyára a XVI.században különös vehemenciával föllépő vérhajot sem hagyta volna ki a korai halált okozó lehetőségek sorából. Ingóságait rövidesen halála után leltározták; a leltár két - A és B - példányát Iványinak sikerült az Országos Levéltárban megtalálnia s a könyvekre és műtárgyakra vonatkozó részüket közölte is főntebb idézett értekezése függelékében. /-102-135.1.-/ A diktálás útján sebbel-lobbal készült leltár bibliográfiai szempontból erősen kifogásolható; nem kevésbé kifogásolható az a mód is, ahogy Iványi a leltárt közzétette. Kiadása alapjául a leltár A példánya szolgált, s minden tétel mellé zárjelben kitette a B példány esetleges variánsait, de a tévedések, néha az értelmetlenségig eltorzított címek és szinte felismerhetetlen szerzői neveknek jegyzetben való helyesbbitését mellőzte. Így - persze - sohasem tudjuk, hogy elírással, sajtóhibával vagy hibás olvasattal van-e dolgunk. Ilyenek például a szerzői nevek sorában: Joannis Tegelii /20.sz./ Tezelii, Petri Alcimenii /108.sz./ Alcioni, Claudi Quillialdi /148.sz./ Guilliandi, Martini Enerardis /187.sz./ Euerardis, Sceoeperii /235.sz./ Schoppii, Clytowaei /240.sz./ Clichtovaei, Melchioris Klyn /302.sz./ Kling, Trigii /317.sz./ Phrigii, Francisci Viccardini /343.sz./ F.Guicciardini, Ligofromius /338.sz./ Lycophonius, Tiburcii /486.sz./ Tibulli, Bendii /497.sz./ Bembi, Arolpei /627.sz./ Artopaei, Bisanio /885.sz./ Bizaro, Francini /912.sz./ Franchini és Patina /913.sz./ Platina helyett, hogy csak a legkirivóbbakat említsük.

De nemcsak a szerzők neve, hanem a könyvek címe is nem egyszer eltorzult a leltározó vagy a közlő tolla alatt. Így a 199.sz.a. Deffensio ecclesiae Viturgiae - Defensio eccl. liturgiae-nak olvasandó, a 867.sz.a. Galeni commentaria in Aphriasmos tipographis interprete a Laurantio Laurentiano-féle zagyvaság Galeni commentaria in spherismos Hippocratis-

szal helyettesítendő, de hogy mi rejtőzhet a 488.sz.a. Sambuci de hecimba alatt, melyet Iványi mint Sámbokey "ismeretlen munkáját" a szövegben külön is kiemel, arra sajnos nem tudtam rájönni. Esetleg Publius Vegetius Sámbokey kiadásában /Basel, 1574/ megjelent Mulomedicina-já lehet.

Még nehezebb problémák elé állítják a kutatót azok a tételek, melyek szerző megnevezése nélküli rövid címekre szorítkoznak. A 185.sz.a. névtelenül szereplő De captivitate Babylonica [A babiloni fogságról] szerzőjének kilétét elárulja az 599.sz., mely ezt a nagyfontosságú értekezést Luther neve alatt újra leltározza. A 296.sz.a. névtelenül szereplő Itinera Constantinopolitana [Konstantinápolyi utazásokról] Augerius Gislanus Busbequius Antwerpenben 1581-ben megjelent munkája s nagy a gyanum, hogy a 186. és 223.sz.a. felsorolt Institutiones christianae [Keresztény oktatás] alatt Calvin János főműve, a sok kiadást ért Institutio christiana religionis lappang. A 383.sz.a. Caroli quinti valószínűleg Joannes Sleidanus: De Statu religionis et reipublicae Caroli V. commentarii [V.Károlynak az állam és a vallás helyzetéről írt kommentárja] c.munkája. Viszont egészen kétségtelen, hogy a 605.sz.a. Italicus Liber fortificationis [Olasz könyv az erődítményekről] azonos a Della fortificatione della citta de M.Girolamo Maggi e del capitano Giacomo Castriotto /Venezia, 1564/ c. fóliánssal. Abban nem vagyunk teljesen biztosak, hogy a 433.sz.a. Historiae Sigetii Barina Sámuel műve-e, mint Iványi véli, vagy pedig a Mossócziival összeköttetésben állott Sámbokey Obsidio Szigetiana-já /Bécs, 1558./; nem tehetjük magunkévá Iványi azon apodiktikus kijelentését sem, hogy a 740.sz.a. Novum testamentum Vngaricae // "csak Hel-tai Gáspár 1562. Melius Péter 1567. vagy Félegyházi Tamás 1586. Uj testamentuma lehet", mert hiszen épp ugy, sőt, még inkább lehet Pesti Gábor /Wien, 1536/ vagy Sylvester János /Ujsziget, 1541. vagy Bécs, 1574/ fordítása is. A 766.sz.a. Postilla Petri Melii valószínűleg a Magyar praedikatio /Debrecen, 1563. RMK. I. 53.sz./ c.kötettel azonos, s nem

áll meg Iványinak értekezése szövegében /75.1./ megkockáztattott az a kijelentése, hogy Melius posztilláit nem ismerjük. A 693.sz.a. Liber ungaricus cantionalis alighanem Szegedi Gergely énekeskönyve /-Debrecen, 1569. Sztripszky 1864a-/, melyet Szilády Áron már 1893-ban újra kiadott, ha ugyan nem a Heltai által 1574-ben kihozott Cationale azaz historiás énekeskönyv /-RMK. I. 112.-/. Érdekes a 772.sz.a. Libellus Vngaricus de trinitate, ami nem más, mint a Sámbock könyvtárjegyzékében szereplő, ma már elveszett Wizaknai Gergely-féle A Szentháromságról, a Teremtésről és az Angyalokrol valo szép tudomány, mely 1558-ban jelent meg Kclozsvárt, a 773. sz. a. Libellus Vngaricus dictus consolatorius pedig Heltai Gáspár Vigasztalo könyvetské-je /-Kolozsvár, 1552. RMK. I. 32.-/, melyet már Iványi is ismerhetett volna. Azt hisszük, ennyi bőven elég annak igazolására, milyen kívánatos volna, ha ezt a könyvtártörténeti szempontból jelentős leltárt az eredeti kéziratok alapján újból kiadnák, még pedig jobb bibliográfiai segédeszközök igénybevételével, mint aminők Iványinak rendelkezésére álltak.

A leltározók természetesen nemcsak a Bibliotheca A-K betűkkel jelzett "tabulá"-in - Iványi szerint "szekrényeiben" - /a tabula "szekrény" jelentését sem Ducange, sem Bartal nem ismeri! / elhelyezett könyveket irták össze - az Iványi számozása szerint 39-876. terjedő tételekben - hanem az egyéb helyiségekben elszórtan talált könyveket és kéziratokat is, összesen 936, helyesebben 937 tételben /ha a 41a.sz. valóban külön tétel s nem pusztá ismétlése a 41.tételszámnak/. E tételek közt "közel 30 darab" kézirat /-i.m. 73.1.-/, egy könyvnek bajosan minősíthető Globus astronomicus /valószínűleg az égbolt csillagait ábrázoló gömbről van szó. 932.sz./, mely egy hosszukás asztalon állott, s a 832.sz.a. Sex libri de alba charta singulari c. fölvelt hat könyvnyi üres papirus. Nem sorolható továbbá a könyvtár sajtóképi állományába Mossóczi-Telegdi Decretá-jának az a husz példánya, amelyet a leltározók a J-vel jelölt tabellán /850.,851.sz./ találtak

elraktározva. Maradékra ez annak a 200 példánynak, melyet Ernő főherceg 1586. augusztus 16-án kelt rendelete alapján a kamara Telegdi hagyatékából a szerző-társnak kiutalt, s amiből Mossócziinak nem egész egy év leforgása alatt 180 példányt sikerült eladnia vagy elajándékoznia.

Mossóczi könyvtára tulnyomó részt teológiai jellegű. A Szentirástól és az egyházatyáktól a trentói zsinat határozataiból összeállított kiadványokig igen tekintélyes anyagot gyűjtött össze, mégpedig; nemcsak a katolikus irodalomból, hanem a heretikus irányok főképviselőinek munkáiból is. Emellett igen tekintélyes számú jogi kiadványt s több kéziratos decretum-gyűjteményt is magáénak mondhatott. De a XVI. századi humanistákra jellemző sokoldalú érdeklődésnek is hű tükörképe ez a könyvtár: görög és római klasszikusok, történeti, földrajzi és természetrajzi, matematikai, csillagászati, sőt orvostudományi művek szinte egyformán érdekelték. A könyvek nagy többsége természetesen latin nyelvű, "volt azonban a könyvtárban görög, török, héber, olasz, lengyel, cseh, francia, szláv /tót?/, chád, sőt magyar nyelvű munka is".
/-Iványi i.m. 73.1.-/

Kéziratos könyvei sorából kiemelendő a Decreta szerkesztésénél alaposan kiaknázott Ilosvai-kódex /a leltár 15. sz.a./, melyre úgy látszik, a leltár betérjesztésekor a kamara tette rá kezét, s ez juttatta el a bécsi császári könyvtárba, ahonnan 1933-ban a velencei egyezmény alapján mai helyére, az Országos Széchényi Könyvtárba került. /-L.M.Kvszle, 1932-34. 117.1. Eszerint a munka "egykoru exlibrises barna bőrkötésben" van. Sajnos, nem Ilosvai, s nem Mossóczi címeres exlibriséről van szó, hanem Magyarország, Dalmácia és Csehország egyesített címeréről, a szivpajzsban Alsóausztria címerével, mely a kötés hátsó tábláján az elmosódott közép-rész aljára került.-/ A leltár néhány darabja a budapesti Egyetemi Könyvtárbananyittrai és a pécsi egyházmegyei könyvtárban ma is megvan, de a budapesti gyűjteményben olyan kötetek is akadnak, "amelyek kétségtelenül Mossóczi könyvtárá-

ból származnak, azonban a könyvjegyzékben nyomukat ma már megtalálni nem lehet". /-Iványi i.m. 78.l.-/ Ennek valószínű magyarázata, hogy Mossóczi néhány könyve a leltározás idején ki volt kölcsönözve, vagy hogy tulajdonosuk még életében elajándékozta őket.

Mossóczi a könyvtárt 1587.július 7-én kelt végrendeletében sógora, Kecskés András doktorra hagyta, aki később Kutassy János esztergomi érsek titkára volt. Tőle a könyvtár Kecskés János pozsonyi kanonok birtokába ment át, "aki úgy látszik a könyvtár nagy részét vagy talán az egészet 1639-ben a pozsonyi jezsuita kollégiumnak adta át". /-Uo. 76-77.l.-/ A jezsuita rend feloszlata után a pozsonyi kollégium könyvtárát 1778-ban leltározták, s ez a leltár hihetőleg a könyvekkel együtt ma is a budapesti Egyetemi Könyvtár tulajdona. /-Uo. 79.l.-/ Iványinak éppen e jegyzék alapján sikerült a szűkszavu leltár néhány tételét közelebről meghatározni, de hogy az így azonosított könyvek értekezése megírásakor tényleg megvoltak-e az Egyetemi Könyvtárban, annak - sajnos - nem járt utána. Ez is bibliográfusaink jövő feladatai közé tartozik.

F o r g á c h Ferenc /+1615/, P á z m á n y Péter /+1636/, L i p p a y György /+1666/ és S z e l e p - c h é n y György /+1685/ esztergomi érsekek magánkönyvtárainak összetételéről és kötetszámáról eddigelé semmiféle leltár sem került elő, de nagyságukról némi fogalmat adhat az az állítás, hogy az esztergomi főegyház könyvtárában a múlt század derekán kerek ötezerre rugott az e főpapok hagyatékából odakerült kötetek száma. /-L. Ocs[kovszky] F[erenc]: Az esztergomi főegyház könyvtára. Religio, 1856. 18.l.-/ Ebben a számban bizonyára bentfoglaltatik a Fuggerek értékes könyvvállományának 1681 kötete is, amit Lippay érsek szerzett meg. /-L. Szarvasi Margit: Magánkönyvtáraink a XVIII.században. Bp., 1939. 44.l.-/ E főpapok közül Szepelchény exlibrisét, melyen "a művész főpapnak maga rajzolta arcképe látható... Lang Móric által rézbe metszve" az

esztergomi főegyházmegyei könyvtár állította ki az 1903.évi budapesti exlibrisz kiállításon. /-Varju Elemér: Az Iparművészeti Múzeum exlibrisz kiállítása. M.Kvszle, 1903.240.1.-/

Az igazán nagyszabású főpapi gyűjtemények azonban a X V I I I . s z á z a d folyamán keletkeztek.

Ilyen Csáky Imre bibornok, kalocsai érsek /+1732/ gyűjteménye a XVIII.század legelejéről, mely magyarbéli kastélyának fényét emelte. /-Szarvasi i.m. 47.1.-/ Ilyenek: Esterházy Károly egri püspöké /+1799/, mely 20.000 kötetet számlált és Patachich Ádám kalocsai érseké /+1784/, mely 17.000 kötetre rugott. Mindkettő a század második feléből. Esterházy Károly még életében megnyitotta könyvtárát a közönségnek, Patachich pedig magánkönyvtárát a kalocsai székesegyház és káptalan könyveivel egyesítve, 1784-ben kelt adománylevelében a kalocsai érsekségben utódának a főszékesegyházzal és a főkáptalannal való közös birtoklásul adományozta. /-M.Minerva, I. 166.1.-/

Különösen nevezetes B a t t h á n y I g n á c erdélyi püspök /+1798/ gyulafehérvári könyvtára. Részben maga gyűjtötte Rómában és itthon, ahol a szekularizáció következtében bőséges alkalom kínálkozott a régi könyvek gyűjtésére. Főleg azonban azzal lett páratlan gazdagságu gyűjteménnyé, hogy 1786-ban állítólag 40.000 frton megvásárolta Migazzi Kristóf bibornok, volt váci püspök pompás könyvtárát. Gyűjteményének legszebb gyöngye, a IX.századból való Codex Aureus valószínűleg Migazzitól került hozzá.Batthány könyvtára páratlanul állt a hazai magángyűjtemények között mintegy hatodfélszáz ősnymtatványával, 600 féle kiadásból álló bibliagyűjteményével, közel 200 régi magyar könyvével s 765 kötetnyi kéziratóval, melyek közül 273 darab a mohácsi vész előtti időre esik, köztük az egyik legrégebb magyar nyelvemlékkel, a gyulafehérvári glosszákkal. /-V.ö. Varju Elemér: A gyulafehérvári Batthány könyvtár. M.Kvszle, 1899, 1900. és 1901.; továbbá ua.: Gr.Batthány Ignác. M. Minerva, II. V-XXXII.1. Arcképpel.-/

Jeles könyvgyűjtő volt még főpapjaink sorából a nyomdát és papirmalmot alapító K l i m o G y ő r g y pécsi püspök /+1777/, aki elődjének, Berényi Zsigmondnak mintegy 3000 kötetnyi könyvtárát s a káptalan vagy ezer kötetét a maga gyűjtésével egyesítve mint 15.000 kötetes püspöki könyvtárt 1774-ben megnyitotta a köznek. /-Szarvasi i.m. 27.1.-/ B a t t h á n y J ó z s e f bibornok hercegprimás /+1799/, aki semmi költséget sem kimélt, hogy pozsonyi könyvgyűjteményét minél több becses kiadvánnyal gazdagítsa, "annyira közismert volt könyvgyűjtő és könyvtárfejlesztő hajlamáról, hogy Pray György egy ízben, 1781 körül, hozzá folyamodott egy nyilvános tudományos könyvtár felállítására tárgyában". /-Uo. 45.1.-/

A h i t u j i t á s magyarországi v e z é r e g y é n i s é g e i , a nagy irodalmi munkásságot kifejtő Bornemisza Péter, Dávid Ferenc, Heltai Gáspár, Honterus János, Melius Péter könyvtárából hirmondónak sem került elő akár csak egyetlen kötet. Kétségtelen, hogy valamennyiöknek többé-kevésbé jól felszerelt könyvgyűjteménye lehetett, mert hiszen - mint Révész Kálmán találóan megjegyzi - "tudós embert könyvtár nélkül elképzelni sem lehet". /-Alvinczy Péter könyvtáráról. Prot.Szle, 1900. 651.1.-/

Szerencsés kivétel A l v i n c z i P é t e r kassai pap /+1634/, Pázmány "legméltóbb ellenfele". Ránk maradt halála előtt pár nappal kelt végrendelete, melyben könyveiről akként intézkedik: "Sok pénzemben került, fáradsággal naggyal öszveszedezetett szép bibliothecámat írásimmal, leveleimmal együtt hagyom az nemes városnak, úgy, hogy azok közül senkinek semmit elidegeníteni ne engedgyenek, hanem örök emlékezetre minden leveleimet megtartsák". Kassa városa 37 éven át híven megőrizte a könyveket, mignem 1672-ben az akkor többségében már katolikus városi tanács a gyűjteményt átengedte a helybeli jezsuita akadémiának. Alvinczi könyvei azután osztoztak a jezsuita könyvtárakba került

könyvek sorsában. A rend feloszlata után a kassai jezsuita könyvtár az 1777-ben felállított jogi és bölcsészeti kir. akadémia, majd az ebből alakult kir. jogakadémia tulajdonába ment át. Itt került Révész Kálmán kezébe egy kilenc darabból álló kolligátum, mely kétségkívül az Alvinczi-könyvtár tartozéka volt. Kár, hogy sem Révész, sem nála ráérőbb valaki nem vette magának azt a fáradságot, hogy rendszeresen átnézze a jogakadémiai könyvtár 1634 előtti anyagát s nem igyekezett ez uton megállapítani, mi maradt még meg ezen az egyetlen kolligátumon kívül Alvinczi könyvtárából.

A leltározók jóvoltából tájékozottabbak vagyunk Weber Bálint modori evangélikus lelkész 50, szinte kizárólag teológiai munkákból álló gyűjteményéről, melyet 1608-ban lajstromoztak és Demétei András eperjesi református prédikátoréről, akinek hasonló jellegű könyvtára - az 1657-ben készült leltár szerint - 70 mű 83 kötetéből állt 74 tallér, 50 frt és 86 dénár értékben.

A protestáns papok könyveik zömét k ü l f ö l d i i s k o l á z t a t á s u k i d e j é n szerezték. Így Geleji Katona István /+1649/ maga írta össze Heidelbergben s egyebütt vásárolt könyveit, mindössze 109 kötetet, amelyek sorában a Szentírás és hittudományi művek mellett a görög és latin klasszikusok is helyet foglaltak. Jóval gazdagabb zsákmánnyal tért vissza 1700-ban külföldi tanulmányutjáról a hányatott életű Gyöngyösi Pál, aki sorra látogatta az oxfordi, cambridgei, londoni, leydeni, utrechti, göttingai, frankfurti, lipcsei, wittenbergi, genfi és halléi egyetemet. 1713-24 között kassai lelkész volt. Révész szerint "mintegy 700 kötetre menő könyvtárt hozott magával, melyből mintegy 130 kötetet Kollonics bibornok megégetett". /-I.h. 651.1. jegyz.-/

A XVIII.századból számos p r o t e s t á n s l e l k é s z r ó l , t a n á r r ó l tudjuk, hogy buzgón gyűjtötték az érdeklődési körüknek megfelelő könyveket könyvtá-

ruk számára. Szinte beláthatatlan sorukból megemlítjük Kénosi Tózsér János unitárius lelkészt /1708-1772/, egyházának jeles bibliográfusát; a szerencsétlen végű Sinai Miklós debreceni kollégiumi tanárt /1730-1808/, akinek főleg XVI. századi magyar és hazai vonatkozású nyomtatványokban gazdag könyvtára volt, melyből Kazinczy Ferenc sajtó alá rendezte Sylvester grammatikáját; mossóczi Institoris Mihály evangélikus lelkészt /1731-1803/, aki 40.000 váltó forintra becsült szlávikákban gazdag könyvtárát 3000 frtnyi alapítvánnyal együtt a pozsonyi evangélikus liceumra hagyta; Szathmári Pap Mihály kolozsvári református teológiai tanárt /1737-1812/, akinek görög, latin, német, francia s régi ritka, valamint újabb magyar munkákban gazdag könyvtárát különös dicsérettel emeli ki a Magyar Hirmondó 1781.évfolyama; Benkó József református lelkészt és jeles botanikust /1740-1814/, aki könyvtára és növénygyűjteménye egy részét 1799-ben 700 frton adta el a nagyenyedi református iskolának; s végül Pétzeli József komáromi prédikátort és neves magyar költőt /1750-1792/, akinek külföldi szépirodalmi művekben gazdag könyvtáráról jól tájékoztat az a jegyzék, melyet összevegye 1793-ban adott ki Pozsonyban, amikor a 682 mű mintegy 1437 kötetből álló gyűjtemény dobra került. /-V.ö. Gulyás Pál: Egy 18. századi magyar író könyvtáráról. M.Kvszle, 1901. 220-221.l.-/ De talán a legszenvedélyesebb könyvgyűjtő a protestáns papok sorában az 1769-ben elhalt Bod Péter magyarigeni református lelkész volt, akinek könyvtára 1770-ben került dobra Nagyenyeden. Az ebből az alkalomból készült katalógus 888 művet sorol fel, köztük 58 kéziratot, 1151 magyar frt és 63 dénár értékben. /-A jegyzéket br.Radvánszky Béla közölte, M.Kvszle, 1884.-/ Könyvei sorában számos ritka régi magyar nyomtatvány is akadt, köztük nem egy olyan, amely ma már egy példányban sem ismeretes. Az árvevényesen a debreceni kollégium is képviseltette magát két tanárával, akik a főiskolai könyvtár részére 61, nagyjából külföldi teológiai könyvet vásároltak. /-L. Dézsi Lajos: Bod Péter könyvtárának sorsa. M.Kvszle, 1895. 191-192.l.-/

Világi főuraink és főhivatalnokaink sorában is nem egy bibliofilre akadunk.

Az 1586-ban Augsburgban elhalt bethlenfalvi Thurzó Szaniszló, Szepesvármegye volt főispánjának hagyatéki leltára 71 művet sorol fel III kötetben. Magyar vonatkozásu ugyan mindössze négy szerepel a leltárban, viszont a latin klasszikusok igen szépen vannak képviselve. Sőt, még az olasz szépirodalom is szóhoz jut benne Petrarca, Boccaccio és Ariosto műveivel. /-L. Iványi Béla: Egy magyar főúr könyvtára a 16. században. M.Kvszle, 1909. 94-95.l.-/ Az 1656-ban elhunyt Révay Ferenc turócmegyei főispán könyvtára 273 munkából /-l. Br. Mednyánszky Dénes: Révai Ferenc szklabinai könyvtára. M.Kvszle, 1881. 336-345.l.-/, az 1742-ben meghalt revisnyei Reviczky János Ferenc udvari kancelláriai tanácsos és előadó könyvtára pedig - a hagyatéki leltár szerint - 349 műből /-l. Horváth Ignác: Revisnyei Reviczky János Ferenc könyvtára 1742-ből. M. Kvszle, 1905. 246-258.l.-/ állott. Mindkét könyvtár zöme latin nyelvű, de Révay gyűjteményében német és magyar, Reviczkyében pedig pár német, francia és lengyel könyvvel is találkozunk. A XVII. század erdélyi főurai sorából említsük meg Bethlen Elek /1645-1698/ fejedelmi tanácsost, aki lelkes pártfogója volt az irodalomnak. Könyvtárának 1683-ból fennmaradt katalógusa 128 könyvet sorol fel, jobbára magyar nyelvű hittudományi és hitvitázó munkákat, míg "az nagy fejér ládában a nyerges házban" 38 tételnyi történeti könyveit tartogatta. /-L. Lukinich Imre: Egy erdélyi főúr könyvtára a 17. században. Erdélyi Múzeum, 1904. és ua.: Bethlen Elek könyvtára 1683-ból. M.Kvszle, 1922. 171-174.l. Itt a könyvek teljes jegyzéke.-/

A tragikus véget ért gróf Nádasdy Ferenc országbíró /+1671/, aki maga is forgatta a tollat, rendkívül gazdag könyvtárt gyűjtött össze pottendorfi kastélyában. Egy része a sopronmegyei lorettói szervitákhoz, majd innen a kolostor feloszlatása után az Országos Levél-

tárba került, míg az értékesebbik részét a bécsi moloch, a császári könyvtár nyelte el. A Bécsbe került könyvekről 1672-ben készült leltár 239 művet sorol fel 441 kötetben, köztük több latin és keleti kéziratot. E könyvek tulnyomó része teológiai. Kempis híres könyve Krisztus követéséről nemcsak magyar, hanem francia és spanyol fordításban is megvolt könyvtárában. /-L. Sitte Alfred: Gr.Nádasdy Ferenc művei és könyvtára. M.Kvzle, 1902. 146-158.l. Rézmetszetű, barokk keretbe foglalt címeres exlibriszét közölte Varju Elemér, M.Kvzle, 1895. 201.l.-/ Egy - a családi levéltárban fennmaradt - 1722.évi okirat Horváth József feltevése szerint arra enged következtetni, "hogy a lefejezett országbíró hasonnevű fia... vagy megmentett egy részt az atyjától elkobzott könyvtárból, vagy rohamosan gyűjtött könyveket és új könyvtárt állított össze". /-Horváth József: A nádasdi gróf Nádasdy család nádasd-ladányi elsőszülöttségi könyvtárának története és ismertetése. Bp., 1889. 12.l.-/ Ezt a könyvtárt 1722-ben kelt végrendeletével a lékai ágostonos rendű szerzetesházra hagyta azzal a kikötéssel, hogy családja leszármazottai a könyveket használhassák, de a szerzettől vissza ne vehessék. Az okmány ezután a könyvek szakok szerint csoportosított rövid leírását tartalmazza s végül az állományt a következőképp összegezi: "Juristae Civiles, Imperiales, Hungarici, Canonici, Scholastici, Historici, Spirituales et Profani 243, Item Mathematici et manuscripti 42. Item Medici, Hungarici Contiones funebres et alii mixti 33. Gallici item Italicí 10. Germanici Spirituales 9. Item Germanici profani 76. In Appendice vero comprehenduntur 91. Universalis numerus Librorum 614". Horváth szerint a hagyományban mindössze 11 magyar nyelvű kiadvány és 24 kézirat szerepel, melyek címét a katalógusból szószerint közli. /-Uo. 13-17.l.-/ A XIX.században is fennállt hitbizományi könyvtárt gr.Nádasdy Lipót Flórián /+1785/ alapította.részint saját gyűjtésével, részint nagybátyja, gr.Nádasdy László pálos szerzetes, utóbb csanádi püspök hagyatékából. /-Uo. 18.l.-/

A Nádasdy hitbizományi könyvtárnál hasonlíthatatlanul nagyobb jelentősége volt a magyar közmívelődés szempontjából azoknak a magánkönyvtáraknak, melyeket a T e l e k i é s R á d a y család némely tagja alapított a XVIII.század folyamán.

A kor egyik legkiválóbb bibliofilje, gróf Teleki Sámuel udvari kancellár /1739-1822/ volt, aki még mint tanuló külföldön kezdett könyveket gyűjteni, s e nemes szenvedélyét élete fogytáig megőrizte. Könyvekre és iskolákra Kazinczy Ferenc szerint 800.000 forintnál többet költött s majd 40.000 kötetből álló gyűjteményt hagyhatott családi hitbizományként utódaira. 1798-ban kelt alapító levelében azonban kikötötte, hogy a család tartozik azt nyilvános használatra a közönség előtt megnyitni. A Marosvásárhelyen elhelyezett gyűjtemény legszebb gyöngye az a Korvin-kódex volt, melyet Zweibrückenben szerzett, s amely az 1918-i összeomlás után Amerikába vándorolt. Vagy husz ősnymtatványt s 285 olyan munkát gyűjtött össze, mely a könyvtár nyomtatott katalógusában /-Bibliotheca Samuelis Com.Teleki de Szék. Wien, 1796-1810, 4 köt.-/ ritkaságnak van jelezve. Szendélyét felesége, iktári Bethlen Zsuzsánna is osztotta, aki főleg magyar könyveket vásárolt s gyűjteményét utóbb a férjével egyesítette. /-V.ö. Ifj.Biás István: Adatok a Teleki-könyvtár alapításának történetéhez. Marosvásárhely, 1901. és Gulyás Károly: A Teleki-könyvtár kincsei. Uránia, 1914. 10.sz.-/ Szép és értékes könyvtára volt gróf Teleki József koronaőrnek /1738-1796/ is, akit a nagytudású és szenvedélyes könyvgyűjtő Bod Péter nevelt, s akinek Svájcban, Hollandiában, Német-, Francia- és Olaszországban tett utazásain bőséges alkalma nyílt könyvek beszerzésére. Élt is az alkalmal s mintegy 10.000 frt értékű könyvtárt gyűjtött, amit azután Cornides Dánielnek, egykori titkárának s későbbi egyetemi tanárnak a gyűjteményével egészített ki, amelyet Cornides halála /1787/ után ezer aranyon váltott magához.Gyűjteménye később a M.Tud.Akadémia birtokába jutott. /-V.ö. Szinnyei: Magyar írók, XIII. 1408.h.-/

A magyar irodalom szempontjából különösen jelentős az a gyűjtemény, melynek alapját az 1733-ban elhunyt Rádai Pál vetette meg, s amelyet elsőszülött fia, előbb báró, majd gróf Ráday Gedeon /1713-1792/ nemcsak szenvedélyesen tovább fejlesztett, hanem a legnagyobb készséggel rendelkezésre bocsátott a haza multját kutató tudós tanároknak, papoknak és íróknak. Állandó összeköttetésben állott Bernard Frigyes bécsi és Weygand pesti könyvkereskedőkkel, de a föléledő magyar irodalom jeleseinak, így Kazinczy Ferencnek a segítségét is igénybe vette a könyvek felkutatásában és megszerzésében. Fáradozásának meg is volt az eredménye: egy a XVIII. század utolsó éveiben vagy legkésőbb a XIX. század elején felvett kimutatás szerint a könyvtár 4.873 mű 10.302 kötetből állott s becsértéke 134.045 frt volt. Leggazdagabb volt, a kötetek számát tekintve, az irodalomtörténet és bibliográfia /403 mű 1.805 köt./, ezt követte a hittudomány /854 mű 1.513 köt./ és a történelem /449 mű 999 köt./. Kötetszámra jóval kisebb /618/ a görög és római klasszikusok csoportja, de becsértéke az első két helyen említettekével vetekszik. Érdekes a külföldi modern szépirodalom kötet szerinti megoszlása is. A német költők 284 mű 490 kötetével, a franciák 236 mű 664 kötetével, az olaszok 117 mű 209 kötetével, a spanyolok 18 mű 21 kötetével s végül a lengyelek 11 mű ugyanannyi kötetével voltak képviselve benne. A könyvtár a kiváló bibliofil halála után hosszú ideig használatlanul porladozott a család péceli kastélyának polcain. Eladását már 1805-ben tervezték, de csak az 1860-as években valósíthatták meg. A Protestáns Egyházi és Iskolai Lap egy 1860-ban megjelent cikke volt a kiinduló pontja annak a mozgalomnak, mely a könyvtárnak a budapesti református teológiai akadémia számára való megszerzésére vezetett. A 20.000 frtban megállapított vételárat országos gyűjtés útján hozta össze a dunamelléki református egyházkerület.

/Vö.Pruzsinszky Pál: A Ráday-könyvtár története. A Dunamelléki Református Egyházkerület Budapesti Theol.Akadémiájának Értesítője. Bp., 1913.-/

A XVIII. század utolsó negyedében indította meg nagyszabású könyvgyűjtő tevékenységét gróf S z é c h é n y i F e - r e n c , aki 1802-ben gyűjteményét a magyar nemzetnek aján-
dékul f3lajánlván, ezzel a Magyar Nemzeti Muzzeum megalapító-
ja lett. Könyvgyűjtése tehát kívül esik e munka végső idő-
pontján, s ha mégis megemlítjük, ezt azért tesszük, mert vé-
leményünk szerint az ő példája lebeghetett báró B r u -
k e n t h a l S á m u e l erdélyi kormányzó /1721-1803/
szeme előtt, amikor "nagy áldozatokkal létrehozott könyvtá-
rát, érem- és régiséggyűjteményét, képtárát és ásványgyűj-
teményét végrendeletileg nyilvános muzeummá tette és 36.000
frtnyi tőkével látta el". /-M. Minerva, I. 244.1.-/ A nagy-
szebeni Brukenthal-muzeum a befogadására szolgáló palotával
együtt az örökhagyó családjának fiágon való kihaltával 1872-
ben a nagyszzebeni evangélikus egyház tulajdonába ment át.

A magyar, illetve a magyarországi kultúra számára ve-
szendőbe ment, bár a szétszóródástól megmenekült az a görög
és latin remekírók első kiadásából álló pompás gyűjtemény,
melyet gróf Reviczky Károly Imre titkos tanácsos, császári
államminiszter /1736-1793/ gyűjtött össze diplomáciai pályá-
ján, mely őt Konstantinápolyba, Varsóba, Berlinbe, Badenbe
s végül Londonba vezérelte. Gyűjteményét Perierges Delto-
philus álnéven írt Bibliotheca graeca et latina /Berlin,
1784/ című munkájában aprólékos szeretettel ismertette. Könyv-
tárát 1790-ben 500 font sterling évjáradékért átengedte
George John II. earl of Spencer lordnak, s gyűjteménye a hi-
res Althorp Libraryvel 1892-ben a manchesteri John Rylands
Librarybe került. /-V.ö. Szinnyei: Magyar írók. XI. 908.h.-/

Befejezésül még két főuri könyvtárról teszünk említést.
Az egyik az E s t e r h á z y a k pompás könyvtára Eszter-
házán. A 22.000 kötetes könyvtár - Korabinsky leírása sze-
rint /-i.m.166.1.-/ - a kastély három szobájában felállított
28 szekrényben volt elhelyezve, s a legkiválóbb könyveket és
kéziratokat foglalta magában, különösen a magyar történelem-
re vonatkozólag. A könyvtár "ezen felől nagyszámu régi és

ujabb metszeteket is tartalmazott a legjobb angol, holland, francia és olasz mesterektől. Két művészies globus, egy szép óra fölötté Saturnusszal s több más látványos darab e muzeum nem csekély diszével szolgált".

A másik az Esterházyaktól egy tőből fakadt I l l é s h á z y a k évszázadok során felhalmozódott gyűjteménye, melyet a család utolsó físarja, gróf Illésházy István titkos tanácsos, az aranygyapjas rend lovagja /1762-1838/ dubnici kastélyában nemcsak gondosan kezeltetett, hanem - miként azt az Országos Széchényi Könyvtár kézirattárában Pol. Germ.2. alatt őrzött és a gróf Zsámbokréty nevű könyvtárosa által 1819-ben felfektetett kikölcsönzési napló tanúsítja - az érdeklődőknek használatra is átengedett. István gróf, akit - mint Szinyei Nagy Iván nyomán írja - "leginkább hátrált nem ismerő jótékonysága s jósága, mellyel annyi visszaélés történt" /-Magyar írók.V. 63.h.-/ meglehetősen szűkös anyagi viszonyok közé sodort, nem gondolt arra, hogy Dubniccal együtt az ősei és jómaga által egybegyűjtött szellemi kincseket is anyagilag értékesítse, hanem 1835-ben minden anyagi ellenszolgáltatás nélkül engedte át az Országos Széchényi Könyvtárnak "nagyértékű családi könyvtárát, tekintélyes kézirategyűjteményével egyetemben. Ezek között volt a magyar történelmi kútfók egyik nagyértékű darabjának, a dubnici krónikának XV.századi kézirata". /-A Magyar Nemzeti Múzeum multja és jelene. Bp., 1902. 6.l.-/ A jubiláris diszmissziónak a szűkszavu beszámolójához - Bartoniek Emma kitűnő katalógusa /-Codices latini medii aevi. Bp., 1940.-/ alapján csak annyit kívánunk hozzáfűzni, hogy az Illésházy-könyvtárból került ki az Országos Széchényi Könyvtár két becses hártya-kézirata, melyek egyikét /148.sz./ Bakócz Tamás, másikat /294.sz./ Thurzo György festett címere ékesíti.

Az Országos Széchényi Könyvtár régi magyar könyvtárbeli anyagának átvizsgálása közben több olyan kötet került kezünkbe, melyek művészi aranyozásu kötése az Illésházak bibliofil hajlamáról tanuskodik. Érdekes továbbá az a Fol. lat. 27

a. Őrzött Catalogus Bibliothecae Dubniczensis Comitibus Joannis Illésházy de Eadem c. kézirat, mely 1792-ben készült. Ez a katalógus a következő tételszámok alatt lajstromozza János gróf könyvtárának állományát: A. Libri hungarico-historici 345 tétel; AE. Libri hungarico-juridici 53 tétel; B. Libri spirituales. Theologi. Historici. Item Precatorii 416 tétel; C. Libri polemici. Historici profani. Item Geographici 510 tétel; D. Libri historici universales 156 tétel; Ed. Lexici et grammatici 76 tétel; Ep. Philosophi et Mathematici 78 tétel; Em. Medici 109 tétel. S ismét: C. Libri geographici 5 tétel; C. Diversae Mappae XCI tétel; C. Libri scholastici /értsd iskolai tankönyvek/ 19 tétel; A. Mappae Hungariam concertantes 73 + 7 tétel, s végül KS. Versiedene /!/ Kupferstück 21 tétel. A tételek részletezésére itt nem terjeszkedhetünk ki, de mint a korra jellemzőt felemlítjük, hogy a dubnici könyvtárból D'Alembert-Diderot Encyclopédie-ja sem hiányzott. A felvilágosodásnak egyébként István gróf is híve volt, amint ezt Martinovics Ignác Mémoires philosophiques-jének /1788/ kéziratosa dedikációja /-l. M.Kvszle, 1937.71.1.-/ bizonyítja.

H a d v e z é r e i n k sorából is kerültek ki könyvedvelők.

Gróf Z r i n y i M i k l ó s , a költő és hadvezér /+1664/ irodalmunk története szempontjából nagybecsű könyvtára 1891-ben vétel útján a zágrábi Egyetemi /más források szerint Országos vagy Délszláv Akadémiai/ Könyvtárba került. Az eredetileg csáktornyai könyvtár jegyzéke /-kiadta Kende S[iegmund] bécsi antikvárius Bibliotheca Zrinyiana. Die Bibliothek des Dichters Nikolaus Zrinyi. Wien, 1893. XIX, 88.1.; ism. M.Kvszle, 1892-93. 353-357.1. Erdélyi Páltól, EPhK. 1893. 421-429.1. Kanyaró Ferenctől és IK. 1894. 119-121.1. K.I. [Kereszty István?]-tól-/ a költő saját kézírásában maradt fenn. Az 1662-ben készült jegyzék egy 88 levélből álló, hárttyába kötött füzetke 61 lapját tölti meg.

Címe: Catalogus omnium librorum Bibliothecae Cháktornensis Excell. atque Illm. Dom. Comitis Nicolai a Zrinio Bani. Anno Domini 1662 die 10 octobris. Majláth Béla szerint /-1.Zrinyi a költő könyvtára. Akad.Értes. 1891. 400-416.l.-/ XI csoportba osztva 420 művet sorol fel. Ezek az egyes szakcsoportok szerint a következőképp oszlanak meg: I. Historici antiqui Romani et alii 51 mű; II. Historici omnis generis et Nationis mixtim 47 mű; III. Historici Pannoniae et Orientalium 66 mű; IV. Politici 40 mű; V. Militares 35 mű; VI. Geographi et Cosmographi 27 mű; VII. Poetae latini 55 mű; VIII. Poetae Itali 18 mű; IX. Scholastici 30 mű; X. Domestica Oeconomica 20 mű; XI. Miscellanei 31 mű. Sorukban van hét magyar, hat olasz, két latin s egy német, összesen 16 kézirat is.

Ebből az anyagból Kende szerint csak 249 olyan mű maradt meg, mely kétséggkívül Zrinyi Miklós birtokában volt, továbbá 14 kézirat s végül 29 olyan munka, mely Miklós fia Ádám tulajdonában volt. A könyvek magyar, német, horvát, latin, francia, olasz és spanyol nyelvűek. A kéziratok sorából különösen fontos az Adriai tenger Syrenaia kézírata, mely - Majláth megállapítása szerint - nem az eredeti fogalmazvány, hanem Zrinyi íródeákja által a nyomda számára készült tiszta tázat, de a szerző sajátkezű - két kivétellel - a helyesírással szorító javításával. Legjelentősebb változtatásai, hogy az éposz második énekének 4., 5., 6. és 7. versszakát kihuzva tartalmukat a végleges 5. versszakban sűrítette össze s hogy a 14. ének 5. versszakát törölte /-1.cikk 408-409.l.-/. De a legfontosabb a kéziratok sorába egy eladdig ismeretlen elégia, mely Zrinyi 1659-ben elhalt elsőszülött fiát siratja el. A költeményt - mind Majláth előterjesztése végén, mind Kende kiadott füzetében - teljes egészében közölte. Kanyaró Ferenc idézett ismertetésében az elégiát újból lenyomatta, megkísértve "a részek elválasztása és az írásjelek gondos feltétele által a XVII. század legkitűnőbb magyar elégiáját nagyobb olvasóközönségnek is élvezhetőbbé tenni". /-EPhK. 1893. 426.l.-/ A kéziratok közt fennmaradt a Chariclia ver-

ses feldolgozásának első három része 1646-ból, melyet Majláth Zrinyi munkájának vélt /-i.h. 413.l.-/, de véleményével magára maradt. Sokkal valószínűbb, hogy Czobor Mihály 1600 körül készült Heliodoros-fordításának töredéke, mely kéziratos másolatokban kőzkézen forgott. /-L. Pintér Jenő Magyar irodalomtörténete. Bp., 1931. III. 478.l.-/ Az elveszett kéziratok sorában szerepeltek Giarmati Balassa Bálintnak Faitalan /-értsd: virág-/ éneki, melyek - mint Erdélyi Pál mondja - "XVI.századi liránk értékére fölöttébb fontosak lettek volna". /-M.Kvszle, 1892-93. 354.l.-/

A Zrinyi-könyvtár nem maradt Csáktornyan, és létezéséről sejtelmük sem volt az illetékes köröknek, bár Korabinsky /-i.m. 85.l.-/ Csáktornya címszó alatt Jacobus /-s nem Johannes, mint ő írja!/
Tollius XVII.századi utrechti tudósra /+1696/ hivatkozva - valószínűleg az 1700-ban megjelent Epistolae itinerariae posthumae c. műve alapján - megemlíti mint ott lévő Zrinyi "gazdag /zanreich/ és pompás" könyvtárát s valamivel bővebben antik érmekben gazdag éremtárát. A könyvtár jegyzékét s maradványait az 1870-es években Szluha László fedezte fel Daun Henrik gróf vőtteai kastélyában; e szerencsés leletről értesítette Toldy Ferenc fiát, Toldy Lászlót, aki a M.Tört.Társulat 1880.május 7-i választmányi ülésén méltatta az 1878-ban elhalt Szluha érdemeit, melyeket a Zrinyi-könyvtár felfedezése, átbuvarlása és leveleiben való megismertetése körül szerzett. /-L. Toldy László: Szluha László emlékezete és a Zrinyi-könyvtár. Bp., 1880.-/

De hogyan jutott a csáktornyai gyűjtemény a morvaországi Vőttauba? Erre a családtörténet adja meg a feleletet. Gróf Zrinyi Ádám özvegye újból férjhez menvén egy Wlassin grófhhoz, második házasságából született leányát egy Daun gróffal házasította össze, s az ő kezével jutott a könyvtár a Daun grófok vőtteai kastélyába. Amikor a könyvtár utolsó tulajdonosa, Daun Henrik gróf 1890.október 10-én meghalt, hire járt, hogy özvegye ingóságait, köztük a könyvtárt is, el akarja árvereztetni. Majláth értesülése annyiban helyreigazításra szorul,

hogy az eladó nem Daun Henrik özvegye /Daun Henrikné már 1879-ben elköltözött az élők sorából/, hanem sógora, gr. Daun Wladimirné volt, akinek férje a vötteai uradalmat örökölte. /-V.ö. Geneal.Taschenbuch d.gräfl.Häuser. Gotha,1893.-/ A Magyar Nemzeti Múzeum igazgatósága 1891.január 2-án értesült a készülöben lévő árverésről, s Majláth Béla, a Széchenyi Könyvtár akkori vezetője már 5-én, azaz nyolc nappal a kitűzött árverés előtt megjelent Vötteauban, de mégis elkésett, mivel a grófné sógora könyvtárát már időközben szabad kézből eladta Kende Zsigmond bécsi antikváriusnak. Kende írja Erdélyi Pál /-M.Kvszle, 1892-93. 355.l.-/ - "miután előbb a M.N.Múzeumnak, azután b.Podmaniczky Géának hiában ajánlotta föl, eladta a zágrábi országos könyvtárnak.Végül is megtörtént - teszi hozzá jogos keserőséggel Erdélyi -, hogy nem volt pénzünk Zrinyi könyvtárának megvásárlására vagy ami még szomorubb volna, nem tudtuk mérlegelni annak reánk különösen értékes voltát". Befejezésül említsük még meg Varju Elemér adatát, amely szerint "a költő-hadvezér rézmetszetű arcképeit használta könyvtárjegy gyanánt, kézzel írva rájuk nevét és jelmondatát". /-M.Kvszle, 1903. 241.l.-/

Szenvedélyes könyvbuvár volt gr. B e r c s é n y i M i k l ó s , a kuruc hadak fővezére is /+1725/, aki még tábori sátraiba is egy láda könyvet hurcolt magával. Egy 1701-ban készült leltárból megtudjuk, hogy nyári palotája egyik szegletszobájában 100 latin, magyar és német munkát, írószobájában pedig egy aranyozott, vörösre fényezett könyvszekrényben 96 kötetet, főleg hadászati, építészeti és földrajzi műveket: hihetőleg a leghasználtabb kézikönyveit tartogatta. Érdekes, hogy a lajstrom megemlíti: több könyve a leltár fölvétele idején ki volt kölcsönözve a jezsuitáknak. /-V.ö. M.Kvszle, 1881. 275-289.l. Thaly Kálmán közlése.-/

Végül nem hagyhatjuk említetlen ghimesi g r ó f F o r g á c h S i m o n előbb császári, majd kuruc tábornagyot /1669-1739/, aki "Zrinyi Miklós katonai munkáit sajátkezüleg lemásolta, a tarsolyában hordozta, hogy még a tá-

borozásban is forgathassa". /-Thaly Kálmán: Ghymeszi gr.Forgách Simon mint író. Századok, 1882. 530-531.l.-/ A török ellen való orvosság-ot saját előszavával ellátva 1706-ban ki is adta. Zrinyi e munkájának Forgách-készítette másolata eredeti aranyozott bőrkötésében még 1882-ben megvolt unokája, őzv.báró Jeszenák Jánosné gróf Forgách Aloyza birtokában Pozsonyban. /-Uo. 534.l.-/ Forgách könyveinek /vagy olvasmányainak?/ lajstroma, a Thaly által kiadott Registrum Librorum Excellentissimi Domini Comitis Simonis Forgách ugyancsak 63 művet sorol fel, de beszédesen igazolja, "hogy Forgách számos tudománygbeli ugymint hittudományi, politikai, katonai, történelmi, filozófiai, jogtudományi és költői olvasmányokkal táplálta vagy szórakoztatta szellemét". /-Uo. 536-537.l.-/

Könyvgyűjtő m á g n á s a s s z o n y a i n k közül gróf Wesselényi Perencné, rimaszécsi gróf Széchy Mária a lelkes irodalompártoló nagyasszony könyvtáráról egy 1672-ben készült leltár csak annyit árul el, hogy Murányban "egy ládában sok számú könyvek" voltak. /-L. Acsády Ignác: Könyvek régi összeírásokban. M.Kvszle, 1894. 214.l.-/ Mai tudásunk szerint a korán özvegységre jutott gróf Teleki Józsefné, gróf Bethlen Kata volt a legkiválóbb könyvgyűjtő. Főleg a magyar nyelvű vallásos irodalom érdekelte s mint Bod Péter zengi róla

Jó magyar könyveket valahol kaphata,
Nagy áron magának mindjárt felvágata.

A természettudományok iránt is érdeklődött. Könyveiről udvari papja, Bod Péter két jegyzéket is készített. Ezek egyikét a marosvásárhelyi Teleki-könyvtár, másikat a székelyudvarhelyi református kollégium őrizte. /-Mindkét jegyzéket betűrendbe szedve kiadta a B.K.P. betűk alá rejtőző Benczur Gyuláné Boldizsár Kata Piroska előbb az Erdélyi Múzeum 1912. 162-190.l., majd 25 példányban külön kötetben Bp., 1912.-/ Gyűjteményét, amelyben négy olyan régi magyar könyv is akadt,

mely csak nála szerepel, a nagyenyedi református kollégiumra hagyta; a gyűjtemény a kollégium könyvtárával együtt 1848-ban elpusztult. /-V.ö. Lukinich Imre és Köblös Zoltán: Gr.Bethlen Kata könyveinek lajstroma. Erdélyi Múzeum, 1907. 29-48.1. és Szarvasi i.m. 78.1.-/

T u d ó s a i n k sorában a legnagyobb szabású könyvgyűjtő S á m b o k y / S a m b u c u s / J á n o s /1531-1584/ volt. A hosszú külföldi utazásai után Bécsben megtelepedett Sámboky, bár hivatás szerint az orvosi pályán működött, annyi jeles korabeli külföldi kartársához hasonlóan, a humán tudományok iránt is élénken érdeklődött. Sokoldalú érdeklődéséről egész sor kisebb-nagyobb önálló munkája és szövegkiadványa tesz tanuságot, amelyek az orvostudomány, teológia, filozófia, történelem és jogtudomány köréből veszik tárgyukat, sőt még a latin költészet terén is meglehetősen sikerrel kísérletezett.

Munkáinál is ékesszólóbb tanubizonyossága azonban a tudományos élet minden területére kiterjedő érdeklődésének nagyszerű könyvtára, melyet német-, olasz- és franciaországi utjain, valamint bécsi letelepülése idején, anyagi erején felül is áldozva, egybehordott s a nagy francia bibliofil Grollier példájára tudós barátaink is a legönzettelebbül rendelkezésükre bocsátott. A páratlan gyűjtemény híre egész Európát bejárta, csakugy, mint annak idején a Korvináé, amelylyel ha külső fényben nem is. de belső tudományos értékre nézve minden esetre felvehette a versenyt. Kortársai sorából Plantin, de Thou és mások dicsőréttel emlékeznek meg róla. Barátja az ifjabbik Henri Estienne Pseudo-Ciceró-jához írt ajánlásában meghatódottan utal azokra a kedves órákra, amelyeket bécsi tartózkodása során együtt töltöttek el "in ista tua instructissima et locupletissima bibliotheca". /"Abban a te kiválóan felszerelt és igen gazdag könyvtáradban..."/ A könyvtár valóságos látványosság számba ment, melyet a Bécsben megforduló idegenek, így a bibliográfus Simler is,

nem mulasztottak el felkeresni. /-V.ö. Back Endre: Un humaniste hongrois en France. Szeged, 1932. 18-19.1.-/ Mint az erejükön felül költsékező könyvgyűjtőket oly sokszor, őt is elérte a keserű végzet, mely anyagi viszonyainak rosszabbra fordultával arra kényszerítette, hogy szívéhez nőtt kedves könyvei egy részétől még életében megválják. Anyagi gondjai 1570 körül, tehát alig 39 éves korában oly nyomasztó sullyal nehezédtek vállaira, hogy kénytelen volt könyvtára legértékesebb részét: görög és latin kódexeknek szinte teljes gyűjteményét császári urának vételre felajánlani. /-Gerstinger Hans: J.Sambucus als Handschriftensammler. Festschrift der Nationalbibliothek in Wien. Wien, 1926. 279.1.-/ A tárgyalások nyolc évig elhuzódtak s 1578.október 17-e volt az a hön óhajtott s mégis olyan fájdalmas nap Sámbokey életében, amelyen a vásárt végre megkötötték. /-Uo. 285.1.-/ Az udvari könyvtár több részletben fizetendő 2550 aranyon váltotta magához a Sámbokey által felajánlott 530 kéziratot és egy antik szobrot. /-V.ö. M.Kvszle, 1919. 151.1.-/

A könyvtárnak ez a kétségkívül legbecsesebb része, valamint a bécsi Nemzeti Könyvtárba a Sámbokey hagyatékából 1587-ben s elvéte később más gyűjtemények, főleg Tegnagel gyűjteményével bekerült kéziratok Nikolaus Angelharttól Hans Gerstingerig több ízben is foglalkoztatták a bibliográfusokat. A könyvtárnak Sámbokey haláláig birtokában maradt zömét azonban, amely javarészt, de korántsem kizárólag nyomtatványokból állott, senki sem vette tüzetesebb vizsgálat alá. Csak annyi volt ismeretes, hogy a javakorában, 1584.junius 13-án elhunyt tudós hagyatékában maradt könyveket a bécsi könyvtár akkori vezetője, Hugo Blotius 1687.április 13-án vette át az örökösöktől; ez alkalommal az átvett hagyaték-ról leltárt készített, amely szerint ez a hagyaték 2618 kötetből állott. /-V.ö. Mosel: Geschichte der K.K.Hofbibliothek. Wien, 1835. 40-41.1.-/ Ezt a nagybecsű leltárt, amelynek eredeti je Bécsben azóta elkallódott, Blotius több példányban lemásoltatta s a másolatokat külföldön élő tudósoknak meg-

küldötte.

E másolatok egyikét Schönherr Gyula röviden megemlítette ugyan egyik utijelentésében /-A velencei Sz.Márk könyvtárból. M.Kvszle, 1899. 183.1.-/, de közlése elkerülte a Sámbockyval foglalkozó kutatók figyelmét."E nyomon elindulva a nagyértékű katalógust a velencei Sz.Márk Könyvtárban Cod. lat.XLII. class.XII. jelzet alatt megtaláltam azt a Széchenyi Könyvtár részére lefotografáltattam s kritikailag feldolgoztam, majd a nyomtatványok és hangjegyek címmásait a bécsi Nemzeti Könyvtár cédulakatalógusával egybevetve, igyekeztem megállapítani, mi van meg még ma is belőlük a könyvtárban. Sajnos, arra nem volt időm, hogy minden egyes könyvet átvizsgáljak."Az azonosítást különben is igen megnehezíti az a sajnálatos körülmény, hogy a kolligátumok nagy részét a XIX.század egy nem egészen helyes könyvtári elvéből kifolyóan szétbontották s egyes darabjait újra köttették, ami által az előző tulajdonosokra vonatkozó bejegyzések nagyrészt megsemmisültek. Az is kétségtelen, hogy az egyben megvásárolt anyagból igen sokat, ami már megvolt vagy később, de szebb példányban került a bécsi Nemzeti Könyvtárba, kislejtettek. Ugy látszik, sok olyan felesleges ballasztnak minősített nyomtatványt és kéziratot is, ami mai szemmel nézve komoly értéke volna a könyvtárnak. Így ebek harmincadjára került valamennyi régi magyar nyomtatvány s igen sok alkalmi irat, köztük nem egy bécsi sajtótermék is, amely ma már egy példányban sem ismeretes. Az is valószínű, hogy a jó ideig bizonyára a könyvtárba be nem iktatott, hanem csak egyszerűen elraktározott anyagból sokat elidegenítettek.Erre vall, hogy több Sámbocky-féle kéziratos és nyomtatvány, mely a Blotius-féle jegyzékben szerepel, Sebastian Tegnagel, Blotius utódja gyűjteményével került utóbb a bécsi császári könyvtárba. Talán ebben kereshetjük annak a sajtóságnak a magyarázatát is, miért tűnt el szórén-szálán Bécsből a Blotius készítette leltár.

A velencei-másolatban 279 fólió levélre terjedő leltár

valóban 2618 folyószámot ölel fel, de ez korántsem jelenti azt, mintha a hagyaték ugyanennyi kötetből állott volna. A leltárban ugyanis egy-egy folyószám alatt több munka, vagy egy-egy munkának több kötete /valószínűleg kolligátum/ is szerepel s ezt a leltár készítője a folyószámok alszámozásával jelezte. A leltár a címeket minden tárgyi csoportosítás nélkül, hihetőleg abban a sorrendben közli, ahogy a könyvek a leltározó kezeügyébe kerültek. A nyomtatványok címmásai - néhány kivételt nem tekintve - igen részletesek, szinte az egész címlapot adják, a szerző összes címei, a nyomtatás helye, éve és készítője, valamint a formátum s igen gyakran a privilégium időtartama pontos feltüntetésével, ami a bibliográfiai azonosítást az esetek túlnyomó többségében igen megkönnyítette. Blotius aligha sajátkezűleg készítette a leltár eredetijét, hanem egyik irnokának mondta tollba a címeket: erre vall másolatunk számos olyan elírása - főleg a szerzők nevében - ami nem hibás olvasásból, hanem hibás hallásból magyarázható. Sőt, az egyik görög címleírásból még az is kiderül, hogy a diktáló nem az erasmusi, hanem az ujjgörög kiejtés szerint olvasta a szöveget. Maga a velencei másolat persze számos másolási hibával is terhes. Készítője, vagy készítői - legalább két kezet vélünk megkülönböztetni - a német címmásokon kívül, melyek csak nehezen betűzhetők ki, igen világosan irtak, de vajmi csekély nyelvtudással rendelkeztek. Még a legjobbak - bár ezek sem hibátlanok - a latin címmások; de már a görögök tele vannak hibával, a francia, olasz és magyar címleírások pedig sokszor szinte az érthetlenségig el vannak torzítva. Szemmel látható, hogy a másoló nem értette meg azt, amit lemásolt. A magyar címeknél pedig bizonyára az sem, aki az eredeti jegyzéket készítette.

A jegyzék szerint Sámbockynak halálakor nem kevesebb, mint 3163 nyomtatott mű 3327 kötete /s ezek 78 többes példánya/, 28 hangjegykiadvány 128 darabja és 206 kötet kézirat volt még birtokában. Mint ahogy a Sámbock által még életében a bécsi könyvtárnak eladott kéziratok száma 530 kötetre ru-

gott, a jeles polihisztor birtokában volt összes kéziratok száma - néhány barátainál rekedt kölcsön-darabot nem tekintve - 736 volt. Ebből Gerstinger 1926-ban már csak 596 darabot volt képes a bécsi Nemzeti Könyvtár állományában kimutatni, de kétségtelen, hogy az általunk kiadott jegyzék /-Gulyás Pál: Sámbock János könyvtára. Bibliotheca Joannis Sambuci. Bp., 1941.-/ alapján ez a szám még emelkedni fog. A 3163 nyomtatvány nyelvek szerint így oszlik meg: francia 99, görög 263, görög-latin 114, héber 32, héber-káld 1, héber-latin 3, káldeus 1, latin 2438, magyar 9, német 34, német-latin 3, olasz 143, spanyol 1, szir-latin 1, több nyelvű 9 munka. A 206 kézirat sorából pedig arab nyelvű volt 1, görög 98, görög-latin 3, latin 100, német 3 és olasz 1 kötet. A nyomtatványokat illetőleg talán nem érdektelen az az adat, hogy a 3163 mű közül 192 év nélküli, 60 incunabulum, s a többi mind XVI.századi kiadvány. A XVI.századi kiadványok zöme: 1849 mű, vagyis a keltezett kiadványok 71 százaléka az 1541-től 1570-ig terjedő három évtizedben látott napvilágot annak kétségtelen jeléül, hogy Sámbock elsősorban a saját kortársai s a közvetlenül azt megelőző nemzedék munkái és kiadványai iránt érdeklődött. Az 1571-től 1580-ig terjedő évtizedből mindössze 374 munkát szerzett meg, ami bizonyára nem gyűjtökedve megcsappanásában, hanem anyagi helyzete rosszabbodásában leli magyarázatát. Egészen ellanyhult érdeklődése élete utolsó negyedfél esztendejében. Erre az időre mindössze 122 kiadvány esik s ezek nagy része is aligha vétel, hanem a szerzők ajándékként került Sámbock birtokába. Talán nem érdektelen annak megállapítása sem, melyek voltak azok a kiadói centrumok, ahonnan Sámbock nyomtatványainak többsége kikerült. Jegyzékünkben főleg öt város játszik különösebb szerepet: Velence /590 mű 628 köt./, Bazel /463 mű 510 köt./, Párizs /405 mű 427 köt./, Lyon /206 mű 218 köt./ és Antwerpen /196 mű 201 köt./. A kiadók között az antwerpeni Plantin-cég vezet 164 művel, öt követi a bázeli Oporin 111 művel, a velence-római Manuzio-cég 105

művel s a Párizsban és Genfben dolgozó Estiennek 88 művel.

A 3163 nyomtatott mű közül 456 az orvostudományra esik, ami az egész gyűjtemény jó egy hetedének felel meg. E 456 mű hiven tükrözi vissza azt a forrongó korszakot, amelyet az orvostudomány történetében a XVI. század jelent. Az egyes irányzatok különböző fázisai egyformán képviselve vannak a gyűjteményben. Nem kevésbé jól van képviselve a könyvtárban a gyógyszerészet s ezzel kapcsolatban a zoológia, botanika, metallurgia és a kémia. Sámbody orvosi működésével szoros kapcsolatban áll még a könyvtárába került tudománysszakok közül az asztronómia és asztrológia, valamint az utóbbival többé-kevésbé kapcsolatos okkult tudományok. Aristarchostól Kopernikuszig e szakoknak minden valamire való görög, arab és nyugateurópai művelőjét föllelhetjük könyvtárában. A matematikáig pedig Euklidesztől Oronce Fineig kettő híján félszáz munkát képviseli.

A humanisztikus tudománysszakok élére a teológiát kell helyeznünk. Bár Sámbody, egy ifjúkori zsengéjét nem tekintve, semminemű hittudományi munkát sem publikált, mégis könyvtárának jelentős hányadát ez a szak tölti be. Ez természetes, tekintve, hogy a XVI. században a hitbéli kérdések az érdeklődés homlokterében álltak. A teológiai munkák nagy száma: 623 nyomtatott mű - tehát jóval több, mint a Sámbody életkivonatához tartozó orvosi könyveké - azt bizonyítja, hogy Sámbody a hitélet problémái iránt élénken érdeklődött. Érdeklődése első sorban a humanista érdeklődése volt. Ezt bizonyítják a Szentírás különböző nyelvű kiadásai s a görög és latin egyházatyák gazdag sorozata. De nem lett volna korának igazi gyermeke, ha közömbös tudott volna maradni azokkal a dogmatikai kérdésekkel szemben, amelyek akkor a lelkeket sokszor a vértanuság paroxizmusáig eltöltötték. Ő maga a lelkesedés ekkora fokáig sohasem emelkedett s beértve a csöndes szemlélődő szerepével. Könyvtárának teológiai része azt mutatja, hogy Sámbody, bár érdeklődött a hitújítási mozgalmak iránt, az Egyház hű fia maradt. A 623 mű közül csupán 239

esik a különböző protestáns felekezetekre, míg 290 a katolikus egyház álláspontját képviseli. Az arány még kedvezőbbé válik, ha a protestáns csoportból leszámítjuk azt a 33 röpíratot, mely az 1561-62 évi hugenotta mozgalomra pro és contra vonatkozik. Ez kizárólag azért került Sámbody gyűjteményébe, mivel ez a mozgalom, mint éppen akkor Párizsban tartózkodó véletlen szemtanú aktualitásánál fogva is érdekelte.

Sámbody könyvtára filozófiai részének középpontjában az ókor két legfőbb bölcselője, Platon és Aristoteles áll, de természetesen az ókor egyéb irányait, a középkori skolasztikát, az újplatonikusokat s a XVI. század filozófusait is ott találjuk könyvtára polcain.

Igen gazdag volt a könyvtár történelmi és régészeti munkákban. E szakokra 431 könyvcím esik, melyek sorában a görög, római és bizánci írók s azok újkori magyarázóí és feldolgozóí mellett az olasz, francia, német és magyar krónikások és történetírók gazdag sorával is találkozunk. Többek között a legrégebb magyar nyomtatvány, az un. budai krónika /1330. sz. a./ is megvolt a könyvtárában. Idevágó kódexei sorából kiemeljük Kézai Simon mester latin nyelvű magyar krónikájának XV. századi papirus-kódexét, mely a velencei egyezmény alapján a könyvtár néhány más becses darabjával - köztük a Bonfini Symposium-ját tartalmazó Korvin-kódexszel - 1933-ban az Országos Széchényi Könyvtárba került. /-L. M. Kvszle, 1932-34. 103., 112. l. -/

Hogy jelentős szerepet játszott könyvtárában a jogtudomány is, az - Werbőczy egyik kiadójáról lévén szó - szinte magától értetődik. E tudomány szak több kézirattal és 85 nyomtatott munkával van jegyzékünkben képviselve.

De talán valamennyi szaknál gazdagabb a filológiai rész. Már a reneszánsz és reformáció nyomán fellendült héber nyelvészetet is egész sereg grammatika s több szótár képviseli. A megvolt görög nyelvtanok hosszú sorának élére Melanchthon iskolai nyelvtanának 1544. évi lipcsei kiadását helyezhetjük,

mint amelyből Sámbock görög nyelvtudása első elemeit merítette s amelyet haláláig kegyelettel megőrzött. A görög és latin grammatikusok és lexikográfusok mellett a görög és latin irodalom arany-, ezüst- és humanista korának termékei szinte hiánytalanul szerepelnek hol kéziratban, hol többkevesebb kiadásban. A könyvtár ilyen irányu gazdagságára példaképpen felhozzuk, hogy Sámbock nem kevesebb mint hat Homeros-kéziratot s kilenc-féle görög meg 16 féle latin nyomtatott kiadást mondhatott magáénak, s hogy Cicero-kéziratának száma 13-ra, nyomtatott kiadásai pedig 44 kötetre rúgtak. Hogy a klasszikus filológia XV-XVI. századi olasz, francia, spanyol, portugál, angol, holland és német mívelői is egyaránt képviselve voltak a gyűjteményben, az szinte magától értetődik. Az élő nyelveken megszólaló szépirodalmak közül Sámbock elsősorban a humanista lélekhez legközelebb álló olasz iránt érdeklődött. Petrarca, Dante, Boccaccio, Ariosto és Bembo műveit egyaránt megszerezte, Petrarca Canzonieré-jét egy XV. századi kéziratban, amelyért 1562. évi nápolyi tartózkodása alatt egy fél aranyat adott. Kevésbé gazdagon van képviselve a francia szépirodalom, de a kor két legjelesebb francia költőjének, Clément Marotnak és Pierre Ronsardnak összkiadásait sietett megszerezni. A magyar költészetet Tinódy Chronicá-ja és Thewke Ferencnek Sziget ostromát megéneklő verselménye képviselte, de valószínű, hogy Sámbockyt e művek megszerzésénél a történelmi érdeklődés vezette.

Egészen új oldalról mutatja be Sámbock műveltségét az a néhány zeneelméleti kötet és jól megválogatott hangjegykiadás, mely könyvjegyzékében szerepel. Sámbock itt is, mint a tudomány és irodalom egyéb ágaiban, a legfontosabb forrásművek és legújabb elméleti alapvetések megszerzésére törekedett, a zenekompozíciók egybegyűjtésekor pedig az akkor legmodernebbeket részesítette előnyben.

Végül említsük meg, hogy Sámbock - könyvtára tanúsága szerint - izig-vérig reneszánsz ember volt, aki a szellemi

élvezetek mellett a test kulturáját sem hanyagolta el. Azok a könyvei, melyek a solymászatot, a lótenyésztést meg a kutya-
idomítást tárgyalják, beszédes tanuságtétel amellett, hogy a
kor legnemesebb sportja, a vadászat iránt is élénken érdeklő-
dött. Hogy pedig Gargantua kortársaként a terített asztal ö-
römeit sem vetette meg, azt a birtokában volt szakácskönyvek
bizonyítják.

Sámboky nagyszabású gyűjteményével távolról sem verse-
nyezhet az a könyvtár, mely a velencei származású, hányatott
életű **B r u t u s J á n o s M i h á l y** történetíró ha-
gyatékában maradt. Brutus 1574-ben került Erdélybe, majd Báb-
hory István lengyel király krakkói udvarába, akinek megbizá-
sából megírta Bonfini folytatásaként latin nyelvű magyar tör-
ténétét, mely Mátyás király halálától 1552-ig mondja el az
eseményeket. Báthory István 1586. december 13-án bekövetkezett
halála után Brutus családjával Prágába távozott, ahol Rudolf
császár - Ernő főherceg javaslatára - kinevezte kir. történet-
íróvá. Brutus e címen huzott fizetését a pozsonyi kamarától
kapta, ezért maga is Pozsonyban telepedett le. Itt érte
1591. decemberében az a hír, hogy Báthory Zsigmond erdélyi fe-
jedelem kiadni készül Historiá-ját, ami - tekintve, hogy mű-
vét Habsburgellenes szellemben írta meg - annyira aggasztot-
ta, hogy télviz idején Gyulafehérvárra utazott. Itt sikerült
könyve kiadását megakadályoznia, de rövidesen ágynak dőlve
1592. május 16-án meghalt. /-V.ö. Papp Márta: Brutus János
Mihály és Báthory István magyar humanistái. Bp., 1940. 14-
15. l.-/

Könyvtáráról Ernő főherceg intézkedésére még ez év no-
vemberében leltárt készítettek, s ezt Blotius Hugó vizsgál-
ta át. /-L. Festschrift der Nationalbibliothek in Wien. Wien,
1926. 777. l.-/ Ugy látszik, Blotius-tól származnak azok a ke-
resztek, melyekkel a jegyzék ama tételeit jelölték meg, a-
melyek nem voltak meg a császári gyűjteményben. A jegyzék -
Sámboky könyvtárkatalógusával ellentétben - ma is megvan a
bécsi Nemzeti Könyvtár kézirattárában. A "No 963 jelzet a-

latt levő kis kvárt kézirat" kétféleképp sorolja fel a könyveket: az 1-22. lapon minden rend nélkül előbb a latin kiadványokat, köztük 28 görög, 20 görög-latin s egy spanyol kötettel, azután az olaszokat, melyek közt hat francia mű is akad s végül "Lucubrationes Domini Joannis Michaelis Bruti" címen 15 tételben Brutus kéziratossá vagy kinyomtatott saját műveit és jegyzeteit, valamint egy pár birtokában volt régebbi kéziratot. Ebből az utolsó csoportból minket magyarokat kettő érdekel: a 749.sz.a. Ex rerum Ungaricarum libris XX. sedecim extantes /már Toldy Ferenc idejében sem volt meg Bécsben/ és a 753.sz.a. Chorographia Transylvanica. A leltár a füzet 33-101.lapján megismétli a könyvcímeket, de ezuttal a szerzők betürendjében. Az inventárnak első részét Iványi Béla publikálta. /-M.Kvszle, 1932-34. 59-76.1.-/ Az első rész végéhez fűzött megjegyzés arra figyelmeztet, hogy a könyvek tételszáma helyesen 765, mivel az irnok kétszer elvétette a sorszámot. Kár, hogy közlő elhagyta a könyvcímek mellé tett keresztekét, s így e kiadás alapján nem állapítható meg, melyek nem voltak meg a császári gyűjteményben. Ez a szám: 555 eléggé tekintélyes.

A könyvtár egyébiránt tipikus humanista gyűjtemény s egykori tulajdonosa sokrétű érdeklődéséről tesz tanúságot. De a legnagyobb számmal a történelem s ezzel rokon kiadványok szerepelnek a jegyzékben. Magyar vonatkozású Iványi mindössze ötöt emel ki, de ezek közül is kettő tévedés. Az egyik, a 75.számú Thomae Faselii Siculi ordinis praedicatorum de rebus Siculis, mint a szicíliai Fazelli Tamás műve, semmiképpen sem minősíthető magyar érdekűnek. A szerző a "siculus" szót nyilván "székely" értelemben magyarázta "szicíliai" helyett. Szintugy semmi köze a magyarsághoz a 155.sz.alatt kiemelt Joannis Michaelis Bruti Florentini /?/ historiae libri octo, mert ez meg nem más, mint Brutus: Florentinae historiae libri octo c. Lyonban 1562-ben megjelent munkája.

A X V I I . s z á z a d b a n é s a X V I I I . s z á

z a d e l s ő felében élt tudósaink magánkönyvtáiról mindeddig semmi pozitív adat sem került napfényre. De így is kétségtelennek látszik, hogy a magyar múlt olyan szorgos kutatói, amintők Heveneszi Gábor /1656-1715/ és Kaprinai István /1714-1785/, akiknek a történeti kutatásra ma is nagy fontosságú oklevélgyűjteményeit és jegyzeteit ma a budapesti Egyetemi Könyvtár őrzi, bizonyára megfelelő könyvtárakkal is bírtak.

Egészen más a helyzet a XVIII.század m á s o d i k felében. Ebből az időszakból egész sereg jelentős magánkönyvtár tényleges létezéséről számolhatunk be, melyek mindegyike megérdemelné, hogy részletes tanulmányban foglalkozzanak velük. Egy részükre nézve e feladatot megkönnyíti az árverésre bocsátásuk alkalmával kiadott katalógusuk.

Sorukat a brassói születésű Schmeizel Márton /1679-1747/ halléi egyetemi tanár 1748.április 29-én eladásra került könyveinek, a Bibliotheca Schmeizeliana sive index librorum... Martini Schmeizelii /-Halle, 1748. 8-r. 144.l.-/ nyitja meg, mely formátumuk szerint csoportosítva, de a tartalomra és a szerzők betürendjére való tekintet nélkül sorolja fel a könyveket. /-L. Lukinich Imre: A magyar bibliográfiai irodalom első kísérletei. M.Kvazls, 1925. 9.1.-/ Tüzes hazafiságára jellemzőek ezek a Szinnyi /-Magyar írók. XII.458.h.-/ idézte sorai, melyekkel honfitársait a Magyarországra vonatkozó forrásmunkák gyűjtésére ösztönzi: "Hazánk dicsősége emelésére én idegen földön munkát, költséget és éjjelezést nem sajnálván fáradoztam; kövessenek mások is!"

Rendkívül becses könyv- és kéziratanyaggal bírt a trencsénmegyei származású Kollár Ádám /1718-1783/, 1773 óta a bécsi udvari könyvtár igazgatója, amint erről a Catalogus praestantissimorum librorum, necnon rarissimorum mancriptorum Bibliothecae Kollerianae /-Wien, 1783. 8-r. 290.l.-/ c. árverési jegyzék tanuskodik. A könyvtár magyar vonatkozású könyvritkaságokon kívül "igen becses Bél Mátyás-kéziratokat is tartalmazott, amelyek... II.József rendeletéből a bé-

csi udvari könyvtár számára vásároltattak meg". /-Lukinich
1.cikke, M.Kvszle, 1925. 15.1.-/

Magyar szempontból különösen jelentős könyvtárt hozott
össze Cornides Dániel /1739-1787/, egyetemi tanár és könyv-
tárőr, gr.Teleki József fiainak nevelője. Halála után öt év-
vel e gyűjtemény jegyzéke a Clarissimi Danielis Cornides...
Bibliotheca Hungarica /-Pest, 1792. 8-r. 281.1.-/ "az akko-
ri szokásnak megfelelően megtartja az alak szerint való cso-
portosítást, azonban azt csak az egyes tudományszakokon be-
lül alkalmazza mint alcsoportosítást". /-Uo. 16.1.-/ A gyűj-
temény elárverezésére azonban nem került sor, mert - mint
láttuk - gr.Teleki József az egészet magához váltotta.

Nem volt ily kegyes a sors Trnka Vencel /1739-1791/,
az általános kór- és gyógyszeratan pesti egyetemi tanárának
"igen becses szakkönyvtárával" /-uo. 17.1.-/ szemben, mely
1796-ban került árverésre. A derék orvosprofesszor eredeti-
leg más sorsot szánt kedves könyveinek. "Végrendeletében -
írja Szinnyei /-M.írók, XIV. 546.h.-/ - könyveit azon fel-
tétellel hagyta az egyetemnek, hogy ezer frt, mint azok á-
rának harmadrésze szegényebb orvosdoktorok és tanulók segé-
lyezésére fordíttassék". Az egyetem azonban, nem lévén erre
ezer frtja - a Catalogus librorum et actorum medicorum
Wenceslai Trnka /-Pest, 1796. 8-r. X. 110.1.-/ bizonyága
szerint - szétszóródní engedte a becses gyűjteményt s be-
érte a hagyományozó 14 darab kéziratot munkájával. /- L.
Szinnyei i.m. XIV. 547.1.-/

Az egyéb társadalmi rétegek sorából aránylag a legtöbb
könyvvel a t a n i t ó k é s t a n u l ó k hagyatékában
találkozunk.

Igy Szentgyörgyi Péter deák hagyatékában Nagybányán
1553-ban 35 könyv maradt, melyek címét nem ismerjük. /-L.
Acsádi Ignác: Könyvek régi összeírásokban. M.Kvszle, 1894.
210-211.1.-/ Wingler Apolló eperjesi segédtanító 1566-ban

felvett hagyatéki leltára 44 könyvet sorol fel, jobbra tankönyveket és iskolai auctorokat. /-Iványi Béla: Az írás és könyvek Eperjesen a XV-XVI.században. M.Kvszle, 1911. 308-309.l.-/ Az eperjesi származású Cunius Ferenc olawi iskola-mester 1572-ben kelt végrendeletében tankönyveit, szótárait és épületes iratait szülővárosára hagyja azzal a kikötéssel, hogy vagy ossza szét őket a tanulóifjuság között, vagy kebelezze be "in perpetua rei memoria" [A dolog örök emlékezetével] a városi könyvtárba. /-Ua., uo. 310.l.-/ Henselius János kassai segédtanító, utóbb harangozó, 1580.évi hagyatéki leltárában 40 mű 54 kötete szerepel, tulnyomórészt görög és latin remekírók, továbbá Luther és Melanchthon munkái. /- Kemény Lajos: Egy kassai harangozó könyvtára 1580-ból.M.Kvszle, 1887. 328-330.l.-/ Nem ismerjük a Szepességről Eperjesre származott Fabinus Lukács könyvtárának összetételét, de hogy szép gyűjteménnyel rendelkezhetett, az kitűnik abból a levélből, melyben fia Dániel 1592-ben Késmárkról bekérte a hagyatéki leltárt. /-Iványi közl. M.Kvszle, 1911. 313.l.-/ Főleg iskolai könyvekben igen gazdag könyvtár maradt az 1595-ben Selmecebányán elhunyt sziléziai származású Haunolt János után is, aki mint a selmeci iskola rektora kezdte meg pályáját és mint várkapitány fejezte be. /-A jegyzéket először Breznyik János közölte A selmecebányai ág.h.ev.egyház és lyceum története. Selmecebánya, 1883. 350-360.l., s javított szöveggel Richter János városi levéltáros hagyatékából G[ulyás] P[ál]. M.Kvszle, 1922. 175-180.l.-/ Végül említsük meg Veisz József körmöcbányai orgonistát és tanítót, Heyden Sebald közkedveltségű tankönyvének a Formulae puerilium colloquiorum-nak XVIII.századi kiadóját /-Szinyei. M.írók. XIV. 1053.h.-/, aki Korabinsky szerint /-i.m. s.v. Kremnitz -/ nagy szorgalmat fejtett ki hazai irodalmi művek s egyéb ritkaságok egybegyűjtésében. Utóbbiak közül forrásunk kiemel egy Konstantinápolyban kinyomatott francia nyelvű török nyelvtant.

De a tehetősebb p o l g á r o k sem szűkölködtek könyvek hiányában. Serjeni Ferenc után például a XVI.század közepe táján nem kevesebb mint 180 címük szerint ismeretlen kisebb-nagyobb könyv maradt. /-Iványi Béla: Könyvek... Magyar-

országban. M.Kvszle, 1930. 113.1.-/ Feyner Gergely eperjesi polgár 1552.évi hagyatéki leltára 22 jobbra vallásos tartalmu kötetről számol be. /-Iványi közl. M.Kvszle, 1911. 304-305.1.-/ Egészen tájékozatlanok vagyunk a néhai Wagner Lőrinc után Besztercén maradt könyvek számát és minőségét illetőleg, amelyeket 1564-ben mint Cracer Lukács kolozsvári ifju örökrészét reklamált a kolozsvári bíróság a besztercei tanácstól. /-Iványi közlése, M.Kvszle, 1930. 297.1.-/ Ugyanez áll az 1570-ben elhunyt Csorba Gergely debreceni civis könyveit illetően, amelyekből özvegye, Anna a gyermekeknek engedte át az őt megillető részt. /-Ua., uo. 1931. 63.1.-/ Igen figyelemreméltó Benkner Joachim brassói polgár 1588.évi hagyatéka: 44 kötet, de sorukban Anakreon, Sophokles és Theokritos görög, Ariosto pedig olasz nyelven. /-Ua. közl. uo. 1932-34. 48.1.-/ Ehhez képest egészen eltörpül Váradi Ötvös Pál nagybányai polgár hagyatéka 1629-ből: mindössze kilenc kötet, de köztük a visolyi Biblia, Heltai Chronicája s egy magyar fűvészkönyv. /-Sch[önherr] Gy[ula] közlése. M.Kvszle, 1888. 327-328.1.-/ Keiffel János eperjesi polgár 1645-ben felvett inventáriumában viszont 38, jobbra német vallásos irat 48 kötete szerepel. /-I[ványi] B[éla] közlése. M.Kvszle, 1907. 380-381.1.-/

Mind e gyűjteményeket messze tulszárnyalja Zimmermann Zsigmond eperjesi nagykereskedő könyvtára, melynek emlékét az 1687.március 3-án kivégzett Zimmermann ingóságairól a szepesi kamara által március 6-án felvett leltár őrizte meg. A leltár három csoportban 209 + 59 + 138 munkát vagy irót sorol fel. A könyvtár "a kor műveltségének általánosabb jellegéhez képest mindenféle munká"-t tartalmaz; "legeslegnagyobb része latin, de elég sok benne a német nyelvű munka, míg magyar csak kettő van benne, Verbóczi és Lipsius, de mindkettő a latin eredetivel egyetemben". Emellett volt a gyűjteményben rövid angol nyelvtan, francia nyelvtan és szótár, olasz szótár, több francia és olasz kiadvány, köztük Ariosto Orlando Furioso-ja is. /-L. Acsády 1.cikkét. 17-20.1.-/ Méltóképpen zárja le a szükségképp nagyon is hiányos sort a Nagykőrösön elhalt Balla Gergely, aki 1772-ben 2000 kötetes könyvtárt hagyott maga után.

